

ÚJ FOLYAM XVI. 5-6. SZÁM BUDAPEST, 2007. JÚNIUS ÁRA 480 FT

MAGYAR SZEMLE

SÁROSI BÁLINT: KODÁLY, 2007 – GRÓH GÁSPÁR: BARTÓK
ÉLETE KÉPEKBEN – KULIN FERENC ILLYÉS GYULÁRÓL III
KÁDÁR BÉLA A MODERN ÁLLAM HASZNÁRÓL – KOVÁCS
PÉTER: A BUDAPESTI AMERIKAI KÖVETSÉG ÉS A FORRA-
DALOM – FÁY ZOLTÁN ERDŐ PÉTERRŐL – PÁSZTOR PÉTER
ROWAN WILLIAMSRŐL – JESZENSZKY GÉZA: ESTERHÁZY
JÁNOS – BOD PÉTER ÁKOS A KORMÁNY ELSŐ ÉVÉRŐL

HÍREINK

A Gödöllői Városi Könyvtárban június 1-jén pénteken beszélgetést tartottunk. A Távlataink ma – Merre lesz/van kiút című beszélgetést Kodolányi Gyula főszerkesztő vezette, részt vettek Granasztói György, Kulin Ferenc és Szabados György. Az esemény társrendezője a Gödöllői Új Művészet Közalapítvány volt, amely kiállítást rendezett a könyvtár előadótermében a Magyar Szemlében szereplő művészek műveiből, Katona Szabó Erzsébet megnyitójával.

*

Ugyancsak június 1-jén jelent meg a Magyar Szemle kiadásában az Észrevételek az úgynevezett Gönczöl-munkacsoport jelentésének megállapításairól című füzet. A tanulmány szerzői Herczegh Géza, Tersztyánszkykyné Vasadi Éva és Zlinszky János volt alkotmánybírók. A füzet ára 1500 Ft, szerkesztőségünkben helyben fizetve 20%, postán 10% kedvezménnyel kapható.

*

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2006) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 8000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN – MEGÚJULVA!

<http://www.magjarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK:

Főszerkesztő: kodolanyigyula@mail.datanet.hu

Titkárság: msza@mail.datanet.hu

Szerkesztőség: magjarszemleszerk@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány.

A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jesszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Batthyány Lajos Alapítvány

OTP Bank Nyrt.

Richter Gedeon Nyrt.

Nemzeti Civil Alapprogram.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szócs Géza

Szerkesztőség: Csejdy Virág, Gróh Gáspár,
Kiss István, Sebestyén Ilona

Szerkesztőségi titkár: Blahó Erika

ÚJ FOLYAM XVI.	5–6. SZÁM	2007. JÚNIUS
GRÓH GÁSPÁR	<i>A rabság, mely megszabadít</i>	3
SÁROSI BÁLINT	<i>Kodály, 2007</i>	7
KULIN FERENC	<i>Ő mondja meg, ki voltál? Az Egy mondat... és utóélete III. rész</i>	15
KOVÁCS PÉTER	<i>A budapesti amerikai követség és az 1956-os forradalom</i>	27
KÁDÁR BÉLA	<i>Állam és államigazgatás a globalizáció feltételrendszerében</i>	60
SÁLYI TAMÁS	<i>A Major-kormányok és az Európai Unió</i>	80
HAAS GYÖRGY	<i>Küzdelem a Tiszahát megmentéséért</i>	102
NAGY MIKLÓS MIHÁLY	<i>Bottyán generális</i>	115
SZÁVAI JÁNOS	<i>A progresszió hulláhegyei</i>	129
LÁSZLÓFFY ALADÁR	<i>A legnagyobb Nagypéntek</i>	134
1% METAFIZIKA	<i>Karácsony Sándor a magyar lélekről</i>	137

KÖRKÉP

GRÓH GÁSPÁR	Múzeum a könyvespolcon (Bónis Ferenc: Élet – képek: Bartók Béla)	141
MOHAY TAMÁS	A Székelyföld leírása ma (Sepsiszéki Nagy Balázs: Székelyföld falvai a 20. század végén. IV.)	149
CSICSERY-RÓNAY ISTVÁN	Zichy Mihály, a vátesz	153
PÁSZTOR PÉTER	A végtelen ütötte seb	158
FÁY ZOLTÁN	Erdő Péter az Akadémián	165
TÓTH KLÁRA	Egy év – egy élet	167
KUBINSZKY MIHÁLY	Hangversenyerem Doborjában	171
BRENNER JÁNOS	Közérzet és közgyűjtemények	173
GÁSPÁR G. JÁNOS	A válságkormányzás egy éve	177
BOD PÉTER ÁKOS	Egy éve alakult meg a kormány	186
JESZENSZKY GÉZA	Egy ítélet, mely a bírákat minősíti. Még egyszer Esterházy Jánosról	191

Ebben a számunkban Zichy Mihályra emlékezünk. A pécsi emlékkiállítás anyagából válogattuk a képeket Csicsery-Rónay Istvánnak a megnyitón elhangzott beszédéhez. A fedélen a művész Lermon-tov „Démon” című művéhez készített illusztrációja szerepel.

Chas
**A RABSÁG, MELY MEGSZABADÍT
 AVAGY A TULAJDONSÁGOKKAL BÍRÓ EMBER**

ny. publicistika az ember önazonosságáról

Lehet-e a múltjától megfosztott ember azonos önmagával? Ez a kérdés nem igazán korrekt, hiszen csak egyetlen értelmes választ lehet rá adni. Azt remélem ugyanis, hogy még ma is egyértelmű: a történetét, szellemi örökségét vesztett ember igazából nem az, ami; nem az, ami lehetne és nem az, aminek lennie kéne. A múltjától megfosztott ember olyan, mint egy díszletként a homokba szúrt fa: az első fuvallat eldönti, vagy talán még arra sincs szükség, saját rezdülésétől, egy rászálló cserebogár súlyától elzuhan, és nagy valószínűséggel darabokra is törik.

A múltja nélküli ember végtelenül kiszolgáltatott: tudatfogyatékos, ami a maga módján ahhoz hasonló állapotot jelent, mintha valaki értelmi fogyatékos vagy mozgássérült lenne. Ilyenformán megérdemelné, hogy az esélyegyenlőségi törvény értelmében védelmet kapjon, hogy külön ombudsman figyeljen rá. De nem ez történik: a látszatok világában minden rendben van.

Az egészség és a betegség közötti határ rendesen nem bizonyos tünetek tényében, hanem azok mértékében mutatkozik. Bárki lehet szomorú, de attól még nem depressziós, akárkinek lehetnek különlegesen feldobott korszakai, még tán látomásai is, mégsem lesz mániákus vagy skizofrén. Lehetnek olyan életszakaszai bárkinek, amikor nem fontos számára a múltja, amikor keresi, alakítja identitását – de a története még akkor is ott van a személyiségében, amikor ezt a történetet tagadja. És ehhez vissza kell jutnia. Másként vergődhet létezése pólusai között, ahogyan szegény József Attila, aki egész

K: Gróh Gáspár

életében a személyiségében végzetesen erős determinációkkal küszködött. „Az meglett ember, akinek / szívében nincs se apja, anyja” – írta egy helyütt, máshol pedig azt, hogy „az őssejtig vagyok minden ős”. Magyar vers-anyanyelvű embernek ennyi is jelzi, hogy az életnek mily sok színe van (meg fonákja is), hogy a létezés nem statikus, és hogy a maga útját kereső ember sokféle imperatívusznak akar megfelelni, amíg eljut oda, hogy önmagával konszenzusban éljen.

A magunk keresésének kalandjánál sokkal egyszerűbb, ha nem akarunk önmagunk lenni. Vagyis beérve a puszta létezés (egyébként nem lebecsülendő) örömeivel, lemondunk a magunk egyedi és egyszeri életesélyének kibontásáról. És azzal együtt a múltunkról – hiszen a személyes titkaink nagy része abban gyökeredzik...

Korunk ezt a modellt erőszakolja az eszméletüket keresőkre. Eszmei diszkontjaiban mélyen leszállított áron (csak neked!, csak ma!, limitált széria!) előre gyártott identitások sorakoznak. Konfekcionált eszmék konfekcionált embereknek.

Akinek ez nem tetszik, megátalkodott konzervatív, vagy inkább szavatosságát veszített konzerv maga is, mert divatjamúlt értékek közé akarja kényszeríteni a ma életét. Bizony, éppen valami ilyesfélére gondolok, ám kényszeríteni nem akarok senkit. Ámde nem hiszek az értékek elavulásában, mert az emberiség sohasem lehet olyan gazdag, hogy elhajtsa azt, amit hozzátapasztott a teremtéshez. És ami lát-szólag korlátot szab, ami keretek közé „kényszerít” sorsokat, életeket: az maga a törvény, ami a történelmi múltból a maga természetes jogán teszi ezt. Ezeknek az értékeknek, ennek az örökségnek a léte nem személyekhez kötött, hanem a történelemben ágyazott. Nem erő ad legitimitást neki, hanem maga tesz legitimé erő.

Mert hiszen valamennyien a múltból bújtunk elő, és ez a múlt nemcsak a miénk, hanem maga az emberiség foly-

tonossága, amely önmagát formálja, és könyörtelenül megmér minden általunk teremtett formációt is.

Karl Jaspers szerint „nincs realitás, mely öntudatunk számára lényegesebb volna a történelemnél”. Ezért állítja azt is, hogy „nem tölthetjük jobban szabad időnköt, mint ha a múlt dicső dolgaival és mindent romba döntő katasztrófaival ismerkedünk. Jobban megértjük a jelen tapasztalatait, ha a történelem tükrében nézzük azokat. A történelem meg-elevenedik számunkra, ha saját korunk megvilágításában látjuk. Életünk gazdagabb lesz, ha múlt és jelen megvilágítja egymást.”

Igen, éppen erről van szó: hogy múltunk valójában nem múlt és a jelenünk sem jelen. Csak a magunk vegetatív esetlegességében vagyunk közvetlenül azonosak önmagunkkal, az ember azonban több ennél. Az egyszerű azonosság talán még egy kódarab esetében sem igaz, de például egy olyan emberközeli lényre biztosan nem, amilyen egy kutya. Annak is van sorsa, nemcsak a génjeiben őrzött múltja: született valahova, ahol kölyökkorát nemcsak más kutyák, hanem az ilyen vagy olyan gazda is befolyásolta, s ettől a múlttól függ, hogy miként húzza a pórázt, miként csaholja körül, hogy simogatást várva sunyítja-e le a fülét vagy ugrik félre, mert a kéz közelségétől csak ütést várhat.

És sokkal inkább így vagyunk ezzel mi, emberek, egyénként, közösségként. Mi persze évezredekre át tudunk adni tapasztalatokat, társaink sok évezreddel ezelőtt élt filozófusok, a világ másik felén élő szoftverfejlesztők: valahogy mi is ők vagyunk, amikor magunk vagyunk. Tudunk vagy nem tudunk róluk – talán nem is olyan fontos, mindenről úgysem tudhatunk. De azt tudnunk kell, hogy létezésünknek nem csupán a magunk egyediségében van jelentése. Ez a személyünkön kívül eső, mégis a mi létezésünket kiteljesítő determinációs és koordináta-rendszer nemcsak rabságban tart, hanem meg is őrizz. Történelmünk és történetünk

összefügg, csak akkor lehetünk szabadok, ha ezt a birodalmat is meghódítjuk magunknak.

És mindennapi esetségünk, az arcunkba hazudók gátlástalanságának elviselhetetlensége, a hétköznapi verbális erőszaknak való kiszolgáltatottság elleni védekezés, az esetenkénti anyagi kiszolgáltatottság, a jövő miatti aggodalom és az eszköztelen felelősségérzet gyötrelmei megkövetelik, hogy megvédjük múltunkat, mint a magunk történetét. És, igen, ez biztosabb jövő, mintha mindezt a semmibe dobva úgy tennénk, mintha szabadok lennénk.

K GRÓH GÁSPÁR

C. M.

KODÁLY, 2007

Egész évet jelöltünk ki magunknak arra, hogy születésének 125., halálának 40. évfordulóján Kodály Zoltánra emlékezzünk. Megnézzük, hogyan bántunk az örökséggel, amit ránk hagyott.*

Zenével európai magyarokat nevelt. Előbb azonban önmagát formálta, jórészt önneveléssel, európai magyarrá.

Mozarti tehetséggel indult. Az első Beethoven-szonátákat középiskolás korában, hallás útján tanulta meg úgy, hogy azokat nővére gyakorolta, ő pedig a szomszéd szobában görögöt preparált. Fél év zongoratanulás után végigjátszotta Bach *Wohltemperiertes*ének 48 prelúdiumát és fúgáját. 10 éves kora után, néhány év alatt jutott hegedülésben odáig, hogy Mendelssohn *Hegedűversenyét* játszotta. Csellón és brácsán magánúton tanult meg játszani csupán azért, hogy vonósnégyesben, ha szükséges, ezek szólamát is játszassa. Iskolai feladatai mintaszerű teljesítése mellett zongorára, vegyeskarra, orgonára írt darabokat. 15 éves korában iskolája, a nagyszombati érseki gimnázium zenekara számára nyitányt komponált, amiről elhangzása után a helyi sajtó elismerően számolt be.

Gyerekkora „legszebb éveit” Galántán töltötte, ahol édesapja állomásfőnök volt. Később öregségében is szívesen emlékezik élete első zenei élményére, Mozart *F-dúr hegedű-zongora szonátájára*, amit 3 vagy 4 éves korában a zongora lábánál heverészve szüleitől hallott, akik lelkes amatőr zeneszerek voltak: édesapja hegedült, édesanyja zongorán ját

* 2007. május 7-én, a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlésén felolvasott előadás

ny.

k: Sárosi Bálint

szott. Alkalomadtán gyermeki áhítattal hallgatta a helybeli cigányzenészek játékát is, és dalolta tágabb környezete divatos magyarnótáit. Népdalt, gyermekkorra első tíz évében falusi lányoktól hallott, kiknek emlékét idős korában is meghatott szavakkal idézi: „*Rozi, Ágnes!... apámék tovatűnt drága cselédei, első igazi felejthetetlen zene-tanáraim... titóletek tanulhattam meg magyarul dalolni...*”

18 évesen egyszerre kért és kapott felvételt az Eötvös Collegiumba és az egyetem bölcsészkarán magyar–német szakra, valamint a Zeneakadémián zeneszerzés szakra. Zeneszerzéstanára, a német Hans Koessler mindjárt a második akadémiai osztályba vette volna fel; ő kérte, hogy az első éven kezdhesse, mert módszeresen akart végighaladni azokon a zenei ismereteken, melyeket korábban autodidaktaként már elsajátított.

Mintegy a felsőfokú tanulmányok lezárásául, 1906 decemberétől néhány hónapot Berlinben, majd Párizsban töltött. Korszerű megismernivalót keresett és talált Nyugaton. Érezhette például a megújuló francia zene friss fuvallatát. Bartókra és az itthoni újító tervekre is gondolva, Debussy-kottákat hozott Párizsból.

Ő 1905-ben, Bartók 1906-ban kezdte meg a magyarnépdal-gyűjtést. Távolléte idején jelent meg a frissen gyűjtött és Bartókkal közösen zongorakísérettel kiadott 20 magyar népdal. Ez, a *Magyar népdalok* című füzet volt a kettejük által kezdeményezett népdalos zenei megújulás első hírnöke; de a közönség úgyszólván észre sem vette. Berlinből küldött levélben így nyugtatja Kodály az érdektelenség miatt csalódott barátját: „Végre is nem lehet a számarba fácánpecsenyét tömni, ha megeszi is, megárt neki. Mindazonáltal azt hiszem, csak idő kérdése, hogy jobban elterjedjen, ha majd kissé több szittyta tesz le arról a nagyúri tempóról, hogy csak a cigánnyal muzsikáltat, és maga is kezébe vesz egy-egy kóttát... A rettenetes csak az, hogy Magyarországon nincs »tárgyi érdeklődés«, minden személyes ügy”. (Eösze 1977. 38.)

Életében még sokszor találkozik a „tárgyi érdeklődés” hiányával, és „személyes ügy”-ekkel, melyeknek leginkább hozzá nem értés vagy pozícióféltés a háttere. Újból és újból neki kell mennie a hazai maradiság és műveletlenség áttörhetetlennek látszó falának, míg legalább zenei fejlődésünk dolgában rést tud rajta nyitni. Az ő műveltségével, zeneszerzői tehetségével civilizáltabb népek között is sokra vihetne volna – ezt ő maga jól tudta, és mondta is. De éppen, mert hazájáról is mérhetetlenül sokat tudott, bőven talált szeretni- és tennivalót, ami itt tartotta, nagy tervek megvalósítására készítette. 1964-ben Mészöly Gedeon Ulysses-fordítását ismertette, így adta sűrített, szép összefoglalását a terveknek: „Kultúránk hasonló egy remekbe tervezett, de félbenmaradt szőnyeghez. A történelem viharai bele-beletéptek, szálai elszakadva lengenek a szélben. Aki megsejti a terv nagyszerűségét, nem állhatja meg, hogy ne próbálja folytatni, ahol abban maradt.” (Vt. II. 314)

Viszonylag hosszú életében két világháború megpróbáltatásain és három rendszer rendezetlen eszméinek buktaóin haladt át, de magatartásán, cselekedetein soha nem volt revideálnivalója. Szilárd hittel és optimizmussal, kitérő nélkül ment végig a maga kijelölt úton. Országvezetők is tanulhatnak tőle, hogyan kell elkészíteni és megvalósítani nagy tervet évtizedek alatt abban a természetes sorrendben, ahogy a tennivalók diktálják. Zeneszerzőként írhatott volna a késő romantika jól kitaposott stílusában „magyarosan” kizsinórozott zenét; lehetett volna korának feltűnést keltő, tűzön-vízen át újításokra törekvő, eredetiséghajhászó zeneszerző fenegyereke. De helyette soha senki se tudta volna zenekultúránkban azt a gödröt betölteni, melyet ő a *Psalmus Hungaricusszal*, a *Háry Jánossal*, a *Galántai táncokkal*, a *Mátrai képekkel* és sok egyéb művével betöltött.

Kodály nem egyszerűen zeneműveket alkotott, hanem tartóoszlopokat és falakat épített a magyar kultúrában. Ma talán eléggé fel sem tudjuk fogni, zenei alkotásainak

mennyire fontos ösztönzője és kiegészítője volt a paraszti hagyományban megőrzött népdal értékeinek feltárása, valamint az óvodai és iskolai énektanítás új alapokra helyezése. 1941-ben erről így nyilatkozott: „Eleinte én is úgy éltem a magas zene régióiban, mint minden más zenész: azzal a gondolattal, ami ezen kívül vagy alul van, ahhoz semmi közöm. A népdalgyűjtés feltárta előttem az óriási szakadékokat az ideplántált nyugat-európai és sajátos magyar zeneélet között. Ennek áthidalását keresve jutottam el, mintegy 15 éve az iskolai zenéhez.” (Vt. II. 494.)

Az ő kezdeménye és munkássága révén forrt össze a népdal az iskolai énektanítással. 1966-ban amerikai magyarok, ottani látogatása alkalmával megkérdezték tőle, mi a magyar zenei nevelési módszer, ami iránt a külföld is érdeklődik. „Nagyon egyszerű – felelte. – Három szóval ki lehet fejezni: ének, népdal és mozgó *do*.” (Vt. III. 187.) A »mozgó *do*«, mint sokan tudják, a relatív szolmizációt jelenti: azt a módszert, mely a kottából éneklést megkönnyíti mindaddig, míg a kottaolvasó arra a szintre nem jut, ahol már nincs akadálya a kereszttek és a b-k olvasásának. E módszer leleményes alkalmazásával általános iskolás gyerekek is viszonylag könnyen meg lehet tanítani egyszerű dallam kottából való éneklését, hallás utáni lejegyzését. Nem Kodály találmánya a relatív szolmizáció. Alapformáját több mint száz évvel előtte angolok már alkalmazták, csak éppen nálunk senki sem vett róla tudomást. Kodály egyebekben is gyakran figyelmeztetett: vegyük észre, ismerjük meg, amit mások már feltaláltak, ne akarjuk azt hosszú vajúdással újból feltalálni. Beépítette tehát a népdallal együtt az angol *tonic sol-fa*-eljárást a maga elképzelésébe, s mint ismeretes, ez a koncepció, részletes módszerré bővítve, világhírűvé tette a magyar zenei nevelést. Felfelé ívelése idején legjobb énektanáraink nem győztek eleget tenni a külföldi meghívásoknak. Itthonra alig maradt belőlük, de jóból is igen kevés volt ahhoz, hogy nagy általánosságban meggyökeresedjék a ko-

dályi zenepedagógia. Ahogy Kodály jelenléte megszűnt, az iskolai énektanítás oda jutott, ahol most van. A legtöbb iskolában az énekóra kevés, ami van, az sem kap elég figyelmet: zenetanításunknak mind kevesebb a presztízse.

Kodálynak az igazi gondot sohasem a tennivalók okozták, hanem a változtatást ellenző kényelem, az újítást gyanakvással fogadó közepszer. Nemcsak a nevét hordozó kezdeményekkel, hanem övele szemben is gyakran megnyilvánult a tehetségtől féltő dilettantizmus fékező rosszindulata. 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején vállalt zeneakadémiai aligazgatóságát és javító intézkedéseit ürügyül felhasználva, alaptalan vádakkal fegyelmi elé állították, állásából majdnem egy évre felfüggesztették. „Nagy baja van a fejével, aki egy fejfel kimagaslik embertársai közül” – olvasható az ironikus megjegyzés hátrahagyott jegyzetei között. Panaszkodásra, mint általában is haszontalan beszédre, nem pazarolta a szót. De meghurcoltatásának keserű élménye minden bizonnyal benne van a 16. századi költő-prédikátor, kecskeméti Vég Mihály által megverseltekkel együtt a *Psalmus Hungaricus* 1923-ban komponált, megrázó erejű zenéjében.

Élete első felében zeneszerzésért is, a népzene kutató-sért is, zeneakadémiai nevelő tevékenységéért is érték durva és ízléstelen támadások. Ezért ismerteti tőle szokatlan szenvedéllyel a kicsinyes gáncsoskodással betegségbe, halálba hajszolt 17. századi híres erdélyi nyomdász, Misztótfalusi Kis Miklós újra kiadott öngazoló írását, a *Mentséget*. Ismertetőjében, a jelenhez intézve a szót, így fakad ki: „A hibások azok, akik elállják a legjobbak útját a nemzethez. Míg ezek el nem fogynak, még nem egy Tótfalusinak kell itt szenvednie. A »Mentség« egyes részleteit iskolai olvasókönyvekbe kellene felvenni. Hadd tanulja ebből is a jövő nemzedék, mily országromboló destrukció a tehetség üldözése, elnyomása... Mikor kerül sor a legértékesebb nyersanyag és energiaforrás: a szellemi képesség megbecsülésére, gazdaságos, ésszerű felhasználására?” (Vt. II. 312.)

A magyarságról világosan megfogalmazta, amit józan ésszel mindenkinek tudnia illik: „...amint műveltnek nem lehet születni, úgy magyarnak se! Mindenki annyira művelt és magyar, amennyire meg tudta szerezni. Csak szerzett műveltség van, szerzett magyarság.” (1989. 38.) Hazaszeretétét ugyanúgy legintimebb dolgai közé sorolta, mint vallásosságát, amiről alig értesült a világ. Mélyen megvetette a lármás, törtető, fennhéjázó magyarkodást. „Mintha a magyarság nem éppen a kiváló magyarok közös rokonvadásainak összessége lenne...”

Lefokozzuk őt, ha tudósként csak népzenekutatónak tekintjük. Hiszen a kultúra minden ága érdekelte, zenében pedig egyebek mellett a zenetörténetet is mindenkinél jobban ismerte. Az ő történelemismeretének és kivételes zenei stílusérzékének köszönhető, hogy kezdeményére és irányításával, az írásos dokumentumok töredékessége ellenére is sikerült zenetörténetünknek számos homályos pontját az élő népzeneből megvilágítani. Zeneszerzőként is biztos kézzel ragadta meg azokat a népzenei elemeket, melyek segítségével történeti tárgyú kompozíciói hitelesen elevenítik meg a múltat.

Féltő figyelme zenei hagyományunk minden értékére, így a népies dalra – közérthető szóval: magyar nótára – is kiterjedt. Ezt, a 19. század polgári népdalát ő is kevesebbre értékelte, mint a népdalok legjavát. Ezért évtizedeken át szó nélkül hagyta neofita buzgalmú népdalimádók nótairtó tevékenységét. De idős korában úgy érezte, közérthetően ki kell mondania, hogy a népies dalnak nemcsak selejtje, hanem java is van. 1955-ben, *Szentirmaytól Bartókig* című előadásában itt, az Akadémia épületében mondta ki a magyar nótáról, egyebek közt ezeket a szavakat: „élő zene volt, a magyar élet szerves része... egyetlen zenéje volt a magyarság zömének”. Hátrahagyott könyvtárában egy évszázad minden magyarnóta-kiadványa mellett a hangszeres tömegzenéből, a csárdásból is mintegy másfél ezer kottanyomtat-

vány található. A bennük látható ceruzás megjegyzések tanúsága szerint Kodály mindet figyelmesen átnézte, ismerte. Hogy van bennük érték, azt Brahms *Magyar táncai* is bizonyítják. Eredeti magyar csárdásszerzemények egyik-másikán alig kellett valamit változtatnia a nagy német szerzőnek ahhoz, hogy velük nemzetközi sikert érjen el.

Ma, amikor rádióból, televízióból is ömlik a hibás magyar beszéd, tanulságos emlékeznünk Kodály nyelvvédő, nyelvművelő megnyilatkozásaira. Különösen figyelt a nyelv hangzására. „Minden nyelvnek megvan a maga hangszíne, tempója, ritmusa, dallama, egyszóval zenéje. A magyarét egyre többen fújják hamisan” – írja 1938-ban elmondott rádió-előadása szövegében. (Vt. II. 300) Mit szólna ma, ha hallaná a sok *ööö*-zést, elmosódó, hibás kiejtést, áruházz helyett *áruházat*, követhetetlen hadarást – olyanoktól is, akiknek beszédét a felvértezetlen közönség műveltnek hiszi és szívesen utánozza. 1955-ben, nyelvünk akkori két „legocsmányabb dudváját”, a germanizmus üledékét, a *kultúr* szót és a tunya gondolkodás töltelékszavát, a *szóvalt* ugyancsak rádióelőadásban állította pellengérré. (Vt. II. 329) Vajon győzné-e szavá tenni a mai „dudvákat”?

Ugyanígy nem állhatta a fölösleges teoretizálást, a körmönfont okoskodást. Tanítványainak azt ajánlotta: ne kiagyalt olvasmányokból a művekről, hanem inkább a művekből tájékozódjanak. Ehhez viszont megkövetelte a fölényes zenei írás-olvasást: hogy a zeneértő lássa, amit hall és hangszer nélkül is hallja, amit a kottán lát. Szükszavúságát zeneakadémiai óráin is megőrizte: egy-egy keresetlen, de jól megtalált szóval életre szóló eligazitást adott. A zeneakadémisták közös népzeneóráját még 1950 táján is magának tartotta. Egy ilyen órán az elemzésre felszólított hallgató négysorosnak vélte az elemzett, szokatlan formájú, háromsoros népdalt. Kodály indokolást kért, de az indokolás késett. Spontán beszólások következtek a hallgatóktól: *háromsoros... négysoros... háromsoros*. Valaki álljon fel és indokolja

meg akár az egyiket, akár a másikat – szólalt meg Kodály. Közülünk a bátrabbak egyike felállt, és az elemzett dalra nyitott könyvvvel a hallgatók felé fordulva, marxista szemináriumokon kipróbált elméncséggel javasolta a megoldást: ez a dal *minőségileg* négy soros. No lám, így kell a gordiuszi csomót mesterien elvágni – hunyorítottunk mi többiek elismerően egymásra. Kodály rezzenéstelen arccal várt egy kicsit, aztán szúrósan megjegyezte: És, mondja, *nyakakitekertileg* hány soros?

Sok anekdota volt róla forgalomban. Ezek java részét nem ráruházták, ő volt forrásuk is. Életén át éles ésszel és csalhatatlan ítélettel találta meg a helyzetnek megfelelő mondatot, megoldást – köztük anekdotába kívánczót is. Hogy ne kelljen feladnia nevelő és kultúrateremtő elveit, a dühöngő szocializmus idején is vállalt annyi közéleti szereplést, amennyit a tisztesség csorbulása nélkül vállalni lehetett, de nem tudták olyan vállalkozásba belerántani, amiért később szemrehányás érhetne volna. Ha úgy látta, hogy használ vele, súlyos kockázat árán is megmondta az igazat: veszélybe került ügyekért hadakozott, embereket mentett. Mikor Rákosiék új himnuszt kértek tőle, röviden és határozottan mondott nemet. Közölte, hogy neki a régi himnusz jó.

Harcostársa, Bartók elmenekült az országból. Helyesen tette, mert itthon talán hátralevő néhány évét sem bírta volna ki... és most szegényebbek volnánk a *Concertó*val. Kodály maradt, mert volt hozzá ereje és főleg programja, ami itthon tartotta. A háború utáni újjáépítést a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként – ahogy elnöki megnyitójában mondta: *előmunkásaként* – kezdte. Az Akadémiának is megbecsült tagja volt; méltó arra, hogy emlékét tisztelettel idézzük, ébren tartsuk.

K SÁROSI BÁLINT

Ch:

Ő MONDJA MEG, KI VOLTÁL?

sz: Az Egy mondat... és utóélete

III.

Kegyelem az, ha az ember kap a teremtőtől – a génjeitől, neveltetésétől és kultúrájától – olyan érzékenységet, amely által idejében felismerheti a Rosszat, s a történelemtől – a sorstól – annyi időt és teret, hogy legyen még módja kitérni előle. Illyés megértette, hogy csak úgy lehet része ebben a kegyelemben, ha lélekben készen áll a Rossz hatalmával szembeni – akár a végső és halálos – ütközetre, de ha kell, a hétköznapi életben való berendezkedésre is. Elfogadni a kitérés lehetőségeit, menteni a menthetőt, félrevonulni, rejtőzködni: látszólag más alkatot és életprogramot feltételez, mint a tiltakozás, az ellenállás aszketikus heroizmusa, s mást, mint az okos alkukra való készség; ám Illyés lírájában mindhárom magatartáselem hangot kap, s mindhárom hang szólammá erősödik. A modern magyar lírának azokról a vezérszólamairól van itt szó, amelyek változó arányban tűnnek fel klasszikusaink (Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty) életművében, s melyeknek összhangját először Petőfi teremti meg. Illyés szólamszintézise – bármennyire magán viseli is a romantikus eszménykép hatásának nyomait – éppen a Petőfi teremtette mintához képest lesz „korszakosan” új. Míg a romantikus költő emberi-művészi programját a történelmi Rosszal szembeni frontális ütközet értelmébe és esélyébe vetett hit hatja át, Illyés – a 20. század politika- és szellemtörténetén okulva – csak végső esetben vállalandó, de akkor sem a győzelem ígérését jelentő „meg-

K: Kulin Ferenc

oldásnak" tekinti a totális konfrontációt. Nem a Rossz végleges legyőzhetőségében, inkább a Jó megmenthetőségében és mozgósító erejében reménykedik.

„Elevez, ami szárnyra kelhet, / ami meg nem, rejtek után lát, / földbe bú, megjåtssza halálát, / menti a fajt, menti – a lelket. // Mindenek tudják, hogy csinálják / a menekvést, / míg föl nem enged / a fehér iszony: áttelelnék, / követik ösztönük irányát. // Pocsolya-jég reccsen alattam – / Nem lelhetek már, csak magamban / utat, hogy – majd ha hull a hó – / / ne legyen csapatától végleg / levált, fehér káoszba tévedt, / esti, egyes vadréce-szó!” (*Vadrécés ég alatt; Dőlt vitorla; 1965.*) A rejtőzködés, az önmentés, a túlélés taktikája kétes értékű harcmódor. Bár az „áttelelő”, az „ösztöne irányát követő” egyed a fajtát is védi, de kockáztat is, mert örökre elszakadhat társaitól. Akár a partizán. Az igazi is, s az is, amelyik Illyés egyik súlyos versének címében – „szimbolikus metaforaként” (Wellek) – a megalkuvásra csábított jellem önhűségének megszemélyesítője. A partizán-hajlíthatatlanságnak a költői ént jelentő jobb kéz, a kompromisszumhajlamlanak a gyarló ember „parancsnoki” akarata, ugyanazon személyiségnek a másik énje a hordozója. „Jobb kezemben még benn a hűség. / Bár párolog. / ... / Elesett, szégyenletesen / tiz napja már / a vár, / és kiki a győzteshez áll: / te, konok, hullák és romok felett, / nem irsz alá hódoló levelet, / - / ... Elnézlek, öreg katonám, / Vén bajtárs, itt asztalomon, / kezelhetetlen partizán – / Le-lemosolyogtunk ugyan sokszor egy kicsit, / de csak téged küldtünk a tűzbe, / harc-nyeréshez, / ha veszni volt a tét. / Mi gyáva parancsnokaid, végül mi is, rabszjira fűzve, / majd megtagadunk. / De elébb, / hogy elhurcolnak, janicsárnak -: / tébolyult, eleve te tudtad, / vállalni embermód csatánkat – / Ha elveszítjük is a háborunkat.” (*Partizán; Fekete-fehér, 1968.*) Illyés éppen e költeményét tartalmazó kötete előszavában kéri az olvasót: „ne mai – ne időhöz kötött – élményt keressen ezekben a versekben”, ezúttal azonban ne kövessük tanácsát. Ha van ugyanis értelme a Kádár-korszak

ZICHY MIHÁLY ÖNARCKÉPE 13 ÉVES KORÁBAN
Ceruza, papír, 1840

évtizedeit differenciáltan értékelni, hát éppen a hatvanas-hetvenes évek fordulója érdemel megkülönböztetett figyelmet. 1968-ban – a csehszlovákiai bevonulás előtt – nemcsak az addig folytatott konszolidációs politika látszik sikeresnek, de az új gazdasági mechanizmus meghirdetése a jövőt illetően is reményeket táplál. Már nem elsősorban az adminisztratív eszközök alkalmazása, hanem a hatalmon lévők iránti bizalom erősödése, a „rendszer” növekvő népszerűsége szorítja vissza a puha diktatúrával szembeni lelki-szellemi oppozíciót. Illyés 68-as kötetének címadó verse ezt az állapotot dokumentálja. „Utálom, persze, hogy amire, / tegnap azt mondtam, / hogy fekete, / ma azt mondom, fehér. / / Undorító köpönyegcsere. / / Hajam, a tegnap még fekete, / idenézz, fehér. / / Ki velem így beszél, – / *vele* beszélj – / / hogy szótartás, meg becsület! / / Vagy számold, / ha tudod, hány okmánylevelet / szaggat szét – micsoda név / hitelével! – s dob a szél seprűinek, / odanézz, csak egyetlen egy / fáról csak egyetlen év!” (*Fekete-fehér*; Fekete-fehér, 1968.) Azaz: ha szembekerülünk is korábbi önmagunkkal, legyen bennünk bátorság tudomásul venni a tényeket, s ha azok nem mellettünk szólnak, legyünk készek elismerni ellenfeleink igazát. Ez az a történelmi pillanat, amikor az 1957-ben berendezkedő helytartók karnyújtásnyi távolságra jutnak a teljes győzelemhez. És – mondjuk ki – ehhez a „sikerhez” hozzájárul Illyés reménykedő közérzete is. Azé az Illyésé, aki – miként fentebb indokoltuk – még nem látja, hogy a tények nem a valóságról beszélnek, s hogy a valóság sokkal inkább igazolja a partizán-magatartás intranzigenciáját, mint a kiegyezésre „bátorító” érveket. Történelmünk törvényszerű paradoxona (és miért ne hinnők: az isteni kegyelem megnyilatkozása is), hogy „a valóság pusztá országáról” éppen akkor hullik le a „csalárd fátyol”, amikor az „andalgó öröm és reménység” már csaknem elvakította a „bölcznek beható szemét”, s a „szilaj lélek” már-már megbékélt a „bűnnek koronás hatalmával.” (Berzsenyi). 1968 nemcsak a konszo-

lidáció beérését, hanem a „bibor állapelben” tevékenykedő zsarnokság lelepleződését is jelenti. Illyésben most tudatosul, hogy a magyarság jövője nem gazdasági reformokon és szociálpolitikai intézkedéseken, hanem az egész térség békéjén múlik, s hogy ez a béke nem adatik meg mindaddig, amíg a Trianon óta eszkalálódó, s a „létező szocializmus” által csak „jegeléssel” érzéstelenített nemzeti-nemzetiségi ellentétek kezelését nem meri vállalni a politika. Nem nemzeti túlérzékenység ez, hanem a nemzeti és a szociális ügyek szétválaszthatatlanságának felismeréséből fakadó – a népi írói mozgalom által továbbörökített – fogékonyság a társadalmi problémák bonyolultsága iránt.

1968 „kijózanító” hatása nyomon követhető a Minden lehet című kötet (1973.) már idézett versein is (*Szadisták és genocidák; Eretnek ima; A fecske és a falevél*), de e hatás kifejlését majd a *Különös testamentum* (1977) dokumentálja. „Csak nem megadni magadat egy másodpercre sem, / egy tizedmásodpercre sem, / nem egy barázdát sem, / egy talpalatnyi / hátrálást sem, / függetlenül, hogy / jó-e vagy nem a császár fölmentő hada, / van-e had egyáltalán, van-e császár, / legyen magadé a halálod, / az legalább a lenti locsogások, / a fenti árulások közepette.” (*Hódolat a szigeti Zrínyinek; Különös testamentum*, 1977.) A valóság megrendítő felismerése a csalódással kezdődik. A kiábrándulással azokból, akik ingatag sikereikre hivatkozva messzire tekintő államférfiak pózában tetszelegtek, s akiknek most lelepleződött tehetetlenségük és törpeségük. „Nagy szobortalapzatokról a nagy nemzetek büszke fiai / nem tudnak – mikor is tudtak? – messzibb előre pillantani, / el az időbe addig, ahol – mert a szemük is szobor-vak – / paloták, házak, erős várak, városok elromolnak / /... egyszerre / voltatok s vagytok / dermesztők, mint a tigrisek s pukkasztók, mint a majmok. / / Mert mi, magas körötökön kívüliek, idelenn / csak mi nyujthatjuk föl a kezünket: vértelen! / Mert alulnézetből, ahogy a kis-iskolások és a szolgák, / mi láthattuk csak világi

pódiumi-nagyságotoknak / emberileg be törpe mivoltát! / /
 ... Volt helyetek, piederstálon! Kivilágítva, iránymutatónak,
 / fényesen attól is már, hogy milyen éjeken át / nézte milyen
 bizalom! De ti vakon arra, hol a holnap, / – hova sakkoztátok
 a mát?” (*A nagy nemzetek büszke fiai*; Különös testamentum,
 1977.) Az indulat, amit itt még „csak” a tehetetlen ember fel-
 háborodása gerjeszt, csakhamar szikrázó gyűlöletet érlel, s a
 végsőkéig kitartó ellenállásra bátorít. „Nem érdekelnek, csak
 az öregek: / a csatárlánc a tunya had előtt; / az ellenséggel
 összegomolyultak, ők, / a kényszer-hősök, veszni kérkedők;
 // az elesők, fetregők, már csak ők, / a tébolyultan küzdők
 vonzanak, / kik – védeni bár semmi nem maradt – / kitarta-
 nak, kitartanak. // Itt pusztulnak köröttem. Ki s milyen pa-
 rancsot / vert belétek, belénk, is, társaim, / hogy kívül király
 s Isten gondjain – / álljuk tetvesen s csont-bőr is a harcot /
 várva a kontyost, legyen ok, s ne holmi, / egy jó bömböléssel
 a mélybe hullni!” (*Dugovicsok*; Különös testamentum, 1977.)
 Nem arról van szó, hogy a hetvenes évek költőjét vonzaná
 a mártíromság példája, s különösen nem arról, hogy biz-
 tatna e példa követésére. A „tébolyultan küzdőkkel” való
 együttérzés mégis többet jelent, mint a tisztelgés gesztusát a
 nemzeti múlt tragikus sorsú hőseinek. Illyés nem az idegen
 hatalommal való végső összecsapást, hanem a mindenkor
 megtörténhetőre való erkölcsi-szellemi készenlétet tartja
 időszerűnek. Mert csak ez a készenlét óvhatja meg az em-
 bert attól, hogy – jellemét is foglyul ejtve – megtévessze az
 összeomláshoz közelgő jelen csalóka békéje. A legszebben
 talán a háborús emlékeket időző verse, az *Ágyúzó idő* szóla-
 latja meg a sérülékeny idillt összezúzó tragédia előérzetét.
 „Forrt, villámolt a világ odalenn: / ránk a halál s a remény
 sivitolt vegeesen, / ha szóltak az ágyúk a parton. // Most
 az idő: ugyanúgy! Villognak ránk a napok / gyilkosan és
 gyönyörűn. Valamennyi ajándék- / s bombacsomag. Biztat.
 S lám vele jó, amitől meginog / végleg a ház. / De ma még
 – örömünkre ragyog / az alkony s ez a balkon is áll még. //

(...S ott a Sikon az a félroncs Őrtorony!...És az örök / Hang – ügető lovasé? – valahonnan a Lápból: azért se! / Voltak, akik – kéz-kézbe – barátném, sortűz előtt / dallal mámorosodtak – nem hajtani főt: nézni fölénnyel a vészbe.) // Tíz év még – s ha ezer? – s úgy szétlövi nyomtalanul / emlékünket is ámitó lövedékeivel ez az ostrom, / hogy – mi marad? A csodából! Mely örökös vigaszul / itt kelt – emberi kézből! Szent cél – két dobogó szívből! S ugyanúgy tovamúl / mint a Dunában a fények a fodron!” Ez a költemény – a magyar líra egyik legszebb elégiája – éppúgy nem engedi magát a tematikus osztályozás valamely címszava alá besorolni (táj, szerelem, közügy, létbölcselet), miként „tiltakozna” az ellen is, hogy pusztán a műfaji tradíció poétikai ismérvei alapján értelmezzük. Illyés verse – s ebben a legnagyobb eszménykép, Petőfi 1847/48-as elégiáira emlékeztet – egyszerre viseli magán közössége konkrét történelmi léthelyzetének jegyeit s azokat az archetipikus sajátosságokat is, melyek az emberi létezés esztétikai szemléletét jellemzik. Nem egyfajta politikai közérzet extrapolációja teszi ezt. Nem a romló közállapotok miatti csalódottság árnyékolja be a magánember boldogságát, hanem az egyetemes léttörvények lírai-lirikusi felfogásának kivételes képessége tárja fel a történelmi világ lényegi természetét. Azt a kikerülhetetlen végzetszerűséget tudniillik, hogy minden létező romlékony és mulékony, s hogy az idill, a béke s a harmónia gyönyörű illúzióinak csak e végzet tudatában lehet igazi értéke. Ahhoz, hogy a lélek képes legyen fenntartani magát a romlás erőivel szemben („sortűz előtt is dallal mámorosodni”, „nem hajtani főt”, „nézni fölénnyel a vészbe”), éppoly bátor kiállás, felelősségtudat, s olykor heroikus küzdelem kívántatik a közügyek emberétől, mint az önmaga és társa boldogságát óvó szerelmestől. Illyés nem irodalmi és filozófiai hatásokból lepárolt „ontológiai szkepszist” vetít rá politikai közérzetére, hanem a magyar valóságot formáló világfolyamatok felismerése nyomán jut el a történelem illúziótlan szemléletéig. E felis-

merés szerint nincs olyan hatalom, nem lehet olyan rendszer, amely átvállalhatná a közössége iránti felelősséget az egyes embertől, s amely – miután, mint minden létező, magában hordja a Rossz szellemét – felmenthetne a szembenállásra való készenlét erkölcsi kötelezettsége alól.

Elemzésünk kiindulópontjához visszakanyarodva magát a kérdésünket is pontosítani kell. Mert nem csak az érdekelheti figyelmünket, hogy költőnk „hű maradt-e az *Egy mondat...* szelleméhez”, s későbbi költészetében eljutott-e annak „eszmei, erkölcsi és poétikai magaslatára”, hanem az is, hogy Illyés időskori lírájának sikerült-e olyan mélységben megragadni a forradalom utáni korszak „természetét”, miként sikerült azt az előző korszak esetében a zsarnokság ellen írott litániájában. Belátjuk, hogy ez a pontosítási kísérlet talán túlzottan nagyravágyónak tűnhet, hiszen azt feltételezi, hogy eleve tudjuk, milyen volt e korszak természete. Nos, egzakt és részletekbe menő elemzésre természetesen nem vállalkozhatunk, de ha csupán a magyar 20. század hatalmi struktúráira vetünk is egy pillantást, azok összevetéséből mégiscsak fölvázolhatók a „létező szocializmusnak” Illyés költői-közéleti pozíciójából kitapintható körvonalai. Mielőtt a költő és a politikai hatalom képviselői közötti különös partneri viszony problémájára visszatérnénk, azt kell látnunk, hogy Illyés – ha akarta, ha nem – belül volt a hatalmi struktúrán. Félreértés ne essék: nem a proletárdiktatúra erőszakrendszerének gépezetében, hanem abban a „transzmissziós mechanizmusban”, amely a szabadságharc leverését lehetővé – mi több: elkerülhetetlenné – tévő világhatalmi erőviszonyokat a zsarnokság mindenre kiterjedő hatálya nélkül is képes volt működtetni. Szögezzük le: Illyés, Németh László, s még néhány szellemi tekintély, illetőleg a Kádár-rezsim vezetői közötti együttműködés nem a nemzeti függetlenség esélyét feladó különalku következtében, hanem a totális kiszolgáltatottság állapotában felvetődő ultima ratióként jött létre. S miután létrejött, ennek a szerep-

vállalásnak nem az a kérdés volt a tétje, hogy kivívható-e a nemzetállami függetlenség egy nagyhatalmi konstelláció ellenében, „csupán” az, hogy érvényt lehet-e szerezni az emberi méltóság, a nemzeti identitásigény és a társadalmi igazságosság deklarált elveinek a katonai és gazdasági kiszolgáltatottság adottságain belül. Egy hasonlattal élve: Illyésék számára nem olyan játékkeret kínált fel a történelem, amelyet erejük, tehetségük szerint akár ki is tágíthattak volna, csak olyat, amelyben – olykor-olykor – részt vehettek a játékszabályok betartatásában.

Azok a változások, amelyek a puha diktatúra hatalomtechnikai működésének elveit is érintik – nevezzük néven: a proletárdiktatúrának a piaci szocializmus mechanizmusai-val való egyeztetésére irányulnak –, Illyés pozícióján nem változtatnak lényegesen. Miután a rendszer gazdasági-politikai szerkezetének – 1968-cal kezdődő, 1974-ben, majd 1981-ben felgyorsuló – átalakulása sem a társadalmi feszültségek, sem a nemzeti problémák kezelhetőségét illetően nem ígér fordulatot, a költő világképében végképp elveszíti egykor oly meghatározó szerepét a történelmi lét politikai dimenziója. E világkép-formálódásnak kettős következménye lesz. Egyfelől erős morális késztetést érez, hogy a szellemi élet prominens szereplőjeként elhárítsa a rossz döntések felelősségét, s költőként legalább az ellenállókkal rokonszenvezzen; másfelől felértékelődik létszemléletében a hétköznapi élet, a közvetlen emberi kapcsolatok, a mikroközösségek, azaz a kultúra politikán inneni és túli szféráinak jelentősége. A költő, akit a sorsa – kéretlenül – egy politikai dráma szereplőjévé kényszerített, az erő- és érdekviszonyok mindenkifölöttiségét tagadó erkölcsiségben, s a szabad, kontrollálatlan közösségek értelmes öncélúságában keresi az emberhez méltó létezés feltételeit.

„Hirdesd: gyáva a nép, amelyet csak vértanuk óvnak: / nem „hőstett” – napi mersz, köznapi, percnyi courage / ment embert s honokat.” – vélekedik a *Hunyadi keze* (Fek-

te-fehér, 1968.) költője, megütve azt a hangot, amely majd a *Ditirambus a nőkhöz* című oratorikus költeményében a természettel szimbiózisban fejlődő kultúra és a civil erények apoteózisává erősödik. „Nem a kövek és nem a fémek. / Az első szót, a gügyögőt, / az első tanácsot a létnek, ők kezdték szájba rágni, a / gyapjú, a gyanta, a szösz, a raffia. / A közlékenyek, a serények. / Ők, nem az égnek, / hanem a sári világnak védangyal-kara, / ők, az örökre többrekészek. / / *Mert aki meg akarja tartani az életet, elveszti azt: / aki pedig kész elveszteni is, megtartja.* / Nem a kövek és nem a fémek. Nem a bronzpajzsok, a porfiredények, / a hivalgók, a haszonélvezők. / Hanem a pálmalomb kötények, / a kókuszcsészék, a zsuppházttetők. / Nem a katakombák, nem a tornyok. / Mert mit tudnak a csontok, ha kifolyt közülük az élet? / / Nem a szögletek, nem az élek, / nem a fegyverek, a szűrők s lövők, / nem a királyok s hadvezérek, / hanem az ebnél hamarabb / megokosult vályog-iszap, / a szőrme, az irha / lett vezető, – nem is a férfiak, / hanem ők / a minden tagukban szem-viselő, / a nők kezeit idomítva. / / [...] Nem a zablák, nem a zengések, / hanem a kosáron a fül; / nem az ostromok, a bekerítések; / hanem a korall-sor a nyak körül, / meg a tűzhely körüli székek; / nem a viharok, a mének, a diadalzengések, / hanem a szitaszél-veregetések / ha a liszt megtömörül, / / hanem a néma kitekintések / a téli ablak függönye mögül; / nem a havasok, a jeges meredélyek, / hanem a kézimunkázó vetések, / a vasárnap is orsópörgetők, / hanem a csecsemő lebegtetések, / hanem a csermelyek, a csevegők, / nem a vezényszó, Rohamra! S Imához! / Hanem a megfordított vankos.” (Fekete-fehér, 1968.)

A *Ditirambus a nőkhöz* az 1967-ben született *Az éden elvesztése* című lírai oratórium alapeszméjét viszi tovább, anélkül, hogy felidézne a legrosszabb esélyt: az atomháború réméhez kapcsolódó apokaliptikus víziót. Az alapeszme lényege két mondatba befér: legyenek bármily csodálatra méltóak is a modern civilizáció vívmányai, ezek nem létfel-

tételei az emberiségnek. Sem a megszerzésükre, sem a védelmükre berendezkedő politikai rendszerek és hatalmi struktúrák nem hivatkozhatnak tehát a köz érdekére, ha közben tehetetlenek a közösségeket fenyegető bomlasztó erőkkel szemben. Márpedig az emberiséget elsősorban nem a fizikai megsemmisülés veszélye, „nem az öngyilkosság, hanem az elemlerietlenedés” fenyegeti. Illyés, aki a 20. század minden technikai csodájának lelkes híve, s valamennyi erkölcsi-politikai katasztrófájának megrendült tanúja volt, arra a következtetésre jut, hogy a modern kor e két – végletesen ellentétes – „terméke” elválaszthatatlanul egybetartozik: a civilizációs csodákért vívott hatalmi versengések okozzák az emberiség katasztrófáit. E diagnózisnak – Rousseau kultúrákritikájától kezdődően a 20. század hanyatláselméleteiig – vannak természetesen eszmetörténeti előzményei és kortárs rokonai, de van olyan gondolati magva is, amely csak a magyar irodalom mikroklímájában érhetett meg, és – közelebbről – csak a népi kultúra, s az arra támaszkodó népi írói mozgalom széljárásának köszönhetően található termőtalajra.

Az *Egy mondat a zsarnokságról* költőjével hasonló dolog történik, mint ami történt a *Vanitatum Vanitast* író Kölcseyvel, s *Az embereket író* Vörösmartyval. Az egyszer már kimondott verdikt, hogy „minden hiábavaló”, s a kétségbeesés bevallása, hogy „nincsen remény”, éppúgy nem fogja vissza a *Himnusz* költőjének tollát, hogy majd még ódát írjon *A szabadsághoz*, s *Husznak* romvárára megállva „Messe jövővel komolyan vess(en) öszve jelenkort”, mint ahogyan nem fojtja el „az ész és a rossz akarat istentelen frigjét” ismerő *Vén cigány* felszakadó sóhaját sem: „Lesz még egyszer ünnep a világon!” Ha az *Egy mondatot* Illyés nem versben, hanem filozófiai esszében írta volna meg, csak egy módon lehetett volna következetes: ha utána egyetlen sort sem ír le egész életében. De verset írt: költői igazságot mondott ki, s ez az igazság másfajta következetességet kí-

ván. Ha a zsarnokságnak az a természete, hogy mindent bekebelez, mindent elsajátít, mindent magához hasonít, hogy végül „magad is zsarnokság vagy”, hát szegezd vele szembe a saját természetedet, mondd ki ellenében a saját igazságodat, s állj az útjába, ha kell, az életed árán is. Ezt kívánja a költői következetesség. Illyés olyan korban gyakorolja ezt, amelyben a zsarnoki hatalom jelmezt, eszközöket és taktikát váltott, azzal a megfontolással, hogy megkockáztathatja a diskurzust a szelleméhez asszimilálódott alattvalóival. Az *Egy mondat* szerzője elfogadta a diskurzus feltételeit, de a tollat fogó jobb keze megmaradt – partizánnak. Mi köze van ennek a magatartásnak a népiséghez? A válasz legyen egy külön tanulmány tárgya...

K KULIN FERENC

x 93: 1956
x 327(73)

264:

A BUDAPESTI AMERIKAI KÖVETSÉG ÉS AZ 1956-OS FORRADALOM

k:

ny: rütegri

Kovács Péter beszélgetése Jordan Thomas Rogersszel
és Ernest A. Naggyal

I.

KOVÁCS: Mr. Rogers – azaz Tom –, milyen közel voltál az 1956-os eseményekhez? Melyek voltak az első benyomásaid a forrongó Magyarországról?

ROGERS: 1953 augusztusában érkeztünk meg Budapestre feleségemmel és a három lányunkkal. Negyedik lányunk már itt született a Sportkórházban 1954 decemberében. Előző állomáshelyem Németországban volt, Berlinben, éppen az 1948-as berlini blokád idején, majd Frankfurtban dolgoztam. Utána Budapestre mint gazdasági tanácsos érkeztem: én voltam az egyedüli a követségen, aki a közgazdasághoz értett. Az Egyesült Államoknak nem voltak jelentős kereskedelmi kapcsolatai Magyarországgal, és nem is igazán törekedtek arra, hogy legyenek ilyenek. Én megpróbáltam valamelyest nyomon követni az árak alakulását, a költségvetést: ilyen és hasonló témákat felügyeltem. Érdekelte bennünket, hogy Nagy Imrének milyen lesz az új politikája 1953-ban, de ez sajnos nem tartott nagyon sokáig. Nagyon szerettük Magyarországot, volt néhány magyar barátunk, közel voltunk Bécshez, és amikor ismertté vált Hruscsovna Sztálinról mondott titkos beszéde, majd utána, mikor ismertté váltak a lengyelországi események, meg voltunk lepődve a követségen, hogy a szovjetek nem úgy reagálnak, ahogy korábban reagáltak az ehhez hasonló mozgólódásokra. Mi arra szá-

mítottunk, hogy keményebb fellépésük lesz letartóztatások vagy valamilyen más megtorlás formájában. Az, hogy ezt nem tették meg, még több következtetésre vezetett. Mi úgy elemeztük akkor a szovjet dilemmát, hogy meglehetősen sikamlós területre érkeztek. Úgy véltük, hogy lehetett némi nézeteltérés magán a Kremlen belül is azt illetően, hogy mi is lehet az a megfelelő politika, amit Magyarországon most már követni kell. Ahogy közeledünk október 23-ához, szeretnék erről is mondani valamit. Ott voltam Rajknak október eleji temetésén, majd utána jó néhány diáktalálkozón október közepén, valamint október 23-án a Bem térre való meneteléskor. Ellentétben azzal, amit Charles Gáti mond a könyvében¹, tulajdonképpen három, majdnem anyanyelvi szinten beszélő munkatársa volt a követségnek 1956-ban, Géza Katona, a politikai attasé, Anton Nyerges, a sajtóattasé és Ernest Nagy, a konzul, aki azonban, azt hiszem, hogy szeptemberben távozott tőlünk. Nyerges és én mentünk együtt a különböző felvonulásokra és gyűlésekre. Törekedtem ugyan arra, hogy minél többet tanuljak meg magyarul, de hát a tudásom azért mégsem lett tökéletes.

KOVÁCS: Mr. Nagy – Ernest –, te a forradalom kitörése előtt elhagytad az országot, ugyanakkor még 1956 tavaszán és nyarán meglehetősen közélről kellett hogy kövessed az eseményeket.

NAGY: Igen, 1953. április 4-én érkeztem Budapestre, ez volt az első kihelyezésem. Legényemberként meglehetősen jól elmélyültem a budapesti éjszakai életben, ideértve a Pipacs bárt, a Budapest Kávéházat, a Moulin Rouge-t, nagyon sok magyar barátom is lett ennek révén, köztük Orlay Csöpi, a Moulin Rouge zenekarának vezetője vagy Aszódi Ferenc, Csöpi trombitása. Azt hiszem, mind a ketten ott voltak Ravndal követ rezidenciáján 1953. október 11-én, ahol ott volt Tom, Géza és még mások is, mikor feleségül vettem Helen Stephenst, aki 1952. május 20. óta a követség titkárnője volt. Zárójelben hadd jegyezzem meg, hogy az éjszakai élet és a legényélet gyönyörűségei ettől fogva véget értek.

Egy gyermekünk volt, Dávid, aki a Sportkórházban született 1954. október 7-én.

Mivel én voltam a konzul, és magyarul is beszéltem, a magyarokat, akik a követségre jöttek, mind hozzám küldték. Biztosíthatom, hogy mindenféle látogatónk volt, az agent provokátoröktől kezdve a naiv és elkeseredett emberekig, akik politikai menedékjogot kértek, valamint a ritkán betévedő amerikai polgárok is, akik ilyen vagy olyan okokból valahogy a szovjet gulágok tájékára keveredtek. Természetesen alkalmanként voltak hagyományos vízumigénylők, vagy éppen kivándorlásért folyamodók. Azok a magyarok, akiket a kommunista hatóság emigrálni engedett, meglehetősen idősek voltak, akiknek kivándorlásuk esetén a kormány legalább a nyugdíjukat meg kívánta takarítani. Így a szokatlanabb látogatók között hadd említsem meg Kodály Zoltánt és műzsáját, vagy éppen Gábor Zsazsa édesapját és a Gábor testvéreket.

Hadd folytassam, hogy mennyire sajnálom, hogy én személyesen nem lehettem jelen a követségen az októberi események során. Cincinnati-ba kerültem, ahol a szabadságunkat töltöttem, majd onnan Salzburgba, ahol segítettem a Camp Roeder tábort felállítani, ahol magyar menekültek ezreit fogadtuk és készítettük fel az USA-ba való bevándorlásra. Szerencsére mindazok között, akiket segítettem abban, hogy bejussanak az Egyesült Államokba, a Budapest Hot Club zenekar három zenésze is ott volt, akik egy egészen fantasztikus dzsessz-csoportot jelentettek, akik amikor csak lehetett, az amerikai zenét, a „Music USA”-t hallgatták, ami az „Amerika Hangjának” a dzsessz-szekciója volt. Ezt az amerikai Willis Conover vezette, aki ennek megfelelően a leghíresebb amerikai zenész volt a szovjet blokkban, jóllehet magában Amerikában ismeretlen volt.

Az a tény, hogy egy hónappal a forradalom előtt áthelyeztek, azt is jelzi egyszersmind, hogy mennyire váratlanul érték az amerikai politikát mindazok a drámai események,

amelyek október 23-án kezdődtek. Egészen biztos vagyok abban, hogy az amerikai külügyminisztérium nem helyezte volna át ebben az időpontban, sőt én sem egyeztem volna bele a saját áthelyezésembe, ha egyáltalán bármilyen formában sejtettük volna, hogy a magyar nemzet kommunista betegsége milyen gyorsan elmúlik. Aminek valóban gerjesztő szerepe volt, az a Petőfi-kör volt, valamint a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusán elhangzott tényfeltárások. De hogy ebből egyáltalán valamiféle sikeres forradalom keletkezhetne, nos, az elképzelhetetlen volt. Visszatérve budapesti szolgálatom kronológiájához, sajnos ezért első kézből nem tudok hozzájárulni azoknak az eseményeknek a rekonstruálásához, amelyek a forradalom idején történtek, leszámítva, hogy ezeket az eseményeket azért távolról figyeltem, és megpróbáltam mindenesetre kutatások révén is mindezt rekonstruálni, amikor 1972–73-ban az egyik amerikai katonai egyetemen tudományos fokozatot szereztem.²

ROGERS: Október 23-án délután még egyedül mentem a felvonulásra. Ezen az estén azonban a feleségemmel már a Rádiónál voltunk, amikor a lövöldözések elkezdődtek. Érzékeltek a tömegben azt a gyűlöletet, ami akkor robbant ki, amikor négy vagy öt tehergépkocsi katonákat próbált meg bevinni a Bródy Sándor utcába, de nem tudtak, hiszen a tömeg megállította őket. Láttuk az ünneplést, amely akkor tört ki, amikor a tehergépkocsik visszafordultak. Ez nagyjából egy órával lehetett az első lövöldözés előtt. Budapesten voltam a felkelés első időszakában, leszámítva egy rövid utat, amikor a katonai attasé helyettesével Bécsbe mentünk október 29-én, de már október 30-án vissza is jöttünk. Ebben az időszakban távirati és telefonos kapcsolatainkban el voltunk vágva Washingtontól, és több napba is telt, míg el tudtuk juttatni titkosított üzeneteinket a bécsi nagykövetségen keresztül. Tudtunk üzeneteket küldeni Budapestről, de azt hiszem, hogy október 23-án az a szokásos módszerünk,

hogy a titkosított táviratokat a postán feladjuk, valahogy megakadt. A Magyar Posta, ha jól emlékszem, azt mondta, hogy képtelenek az anyagokat továbbítani. Néhány nappal később azonban ismét felvették a táviratainkat.

November 2-án pedig, amikor hallottuk a híreket, hogy a szovjetek esetleg visszajönnek, az amerikai gyerekekből és feleségekből, valamint néhány követségi munkatársból, vöröskeresztes munkatársakból, nem kormányközi szervezetek képviselőiből egy konvojt állítottunk össze, amely késő reggel elindult Bécs irányába. Az egyik követségi tisztviselő is velük volt. A szovjet csapatok a határnál visszafordították őket, és kénytelenek voltak visszatérni a hóesésben. Ekkor érkezett meg az új követünk, Tom Wailes, és gyorsan ülést hívott össze a követségben, amelyen eldöntöttük, hogy a következő nap ismét megkíséreljük a határ átlépését. Garanciákat kaptunk a szovjet nagykövetségtől, hogy most már át fognak engedni bennünket a határon. Tom Wailes utasította a házastársakat, beleértve engem is, hogy kísérjük el a családjukat a határra, hogy lássuk, valóban biztonságban átjutnak-e. Bob Clark, a követség vezető tisztviselője volt a konvoj felelőse. November 3-án reggel el is indultunk, és a határ mellett ismét megálltunk, de ekkor már a Budapestre visszavezető utat a szovjetek lezárták. Dan Sprecher, a gazdasági tanácsos, aki a november 2-ai konvojt vezette, ezek után Mosonmagyaróváron talált egy iskolát, ahová befogadtak bennünket – lehettünk vagy ötvenen! – és megeztettek. Valami egészen csodálatos volt ez a fogadtatás! A következő reggel, november 4-én hallottuk a híreket a második szovjet támadásról. Közben csapatunk tárgyalásokba bocsátkozott a szovjetekkel Mosonmagyaróváron, valamint az amerikai külügyminisztériummal és a budapesti szovjet nagykövetséggel, és így aztán végül is november 5-én megkaptuk az engedélyt, hogy visszatérjünk. Azonban a szovjetek nem engedélyezték, hogy a házastársak is visszatérjenek Budapestre, így az egész csapat átment

Bécsbe. A régi útlevelem is mutatja, hogy november 14-én tértem ismét vissza, és december ötödikén ismételten, akkor már a családommal együtt.

Ennek megfelelően tehát én Magyarországon november 3-ig voltam, viszont távol voltam november 3-tól november 14-ig. Természetesen távollétem idején is szorosan próbáltam figyelni az eseményeket.

KOVÁCS: Hogyan tudnátok leírni a követségi munka megszűnését ebben a sajátos helyzetben, amikor Ravndal követ már eltávozott, de Wailes követ még nem érkezett meg, amikor tehát a követség vezetését Spencer Barnes ideiglenes ügyvivő vezette?

ROGERS: Christian Ravndal követ júliusban távozott, Ernest Nagy konzul pedig szeptemberben, így tehát a követségi személyzet végső soron Spencer Barnes ügyvivőből, Daniel Sprecher gazdasági tanácsosból, Anton Nyerges sajtóattaséból és Géza Katona politikai attaséból állt, valamint velünk dolgozott még Brice Meeker, mint mezőgazdasági attasé. Én voltam a politikai tanácsos. Volt továbbá egy vagy két rejtjelező, valamint néhány titkárnő és tengerészgyalogos. Nyerges és Katona anyanyelvi szinten beszélt magyarul. És persze hozzá kell számítani még a katonai attasékat is, akik azonban külön küldték el a saját távirataikat. A forradalom idején kénytelenek voltunk a szokásos tevékenységünket félretenni, és az egész személyzet együtt dolgozott, mint egy igazi csapat, különösen, ami a város bejárását illeti, már amikor ez egyáltalán lehetséges volt, hogy a saját szemünkkel láthassuk, hogy tulajdonképpen mi is folyik. Ha jól emlékszem, először október 23-án este 9 órakor tettünk egy ilyen körutat, amikor Barnes összegyűjtötte a követségi munkatársakat, és arra kért bennünket, hogy autóval járjunk körbe a városban kb. egy órán át, és próbáljuk megnézni, hogy mi történik, és erről készítsünk egy összefoglaló táviratot. Csaknem az összes jelentést, illetve azokat a jelentéseket, amelyek valamiféle tevékenységet javasoltak, vagy Barnes vagy én fogalmaztam meg, rendszerint persze olyan információk alap-

ján, amelyeket esetenként a többiek gyűjtöttek számunkra. Nyerges különösen a sajtóra figyelt és tanácsokat készített az „Amerika Hangja” és az egyéb média számára műsorpolitikájukat illetően. Katona idejének jelentős részét a bejárati ajtónál töltötte, ahol számos látogatót fogadott, akik gyakran hoztak információt az éppen aktuális budapesti eseményekről vagy éppen az országban történő folyamatokról, és ilyen vagy olyan természetbeni segítséget kértek. Ez mind-mind igen értékes információ volt számunkra. Meeker is igen aktív volt, különösen ami a város bejárását, és személyes megfigyeléseinek a megfogalmazását illeti. Barnes jóváhagyta az üzeneteket, formálisan ő írta tulajdonképpen alá őket. Mindaz, amit én írtam, az ő módosításának és jóváhagyásának volt a függvénye. De úgy emlékszem, hogy nem sok mindent húzott ki a feljegyzéseimből.

Távközlési nehézségek

Kovács: Említettétek, hogy a távközlési kapcsolatok a követség és az amerikai külügyminisztérium között több alkalommal is megszakadtak a forradalom idején. Ez nyilván meglehetősen komoly problémákat okozott.

ROGERS: Igen, ez így van, bár volt tulajdonképpen egy nyílt telexvonalunk is. Ugyanakkor a kódolt táviratainkat a Magyar Posta illetékes szolgálatán keresztül adtuk le. Ahogy már korábban említettem, meglehetősen korán, október 23-án dél tájéka értesültünk arról, hogy különböző technikai nehézségek miatt nem küldhetünk és nem is kaphatunk ilyen táviratokat. Azt hiszem, hogy ez a döntés sokkal inkább politikai, mintsem technikai lehetett. A budapesti brit követségnek megvolt a saját rádió-összeköttetése. Azt hiszem, nekünk azért nem volt, mert az FBI nem engedélyezte a washingtoni magyar követségnek, hogy legyen egy rádióadójuk, és ennek ellentételezésül Budapesten sem en-

gedélyezték nekünk, hogy ilyen úton léphessünk kapcsolatba Washingtonnal.

Függetlenül attól, hogy el fogjuk-e tudni küldeni ezeket a táviratokat vagy sem, igen nagy számban gyártottuk a feljegyzéseinket, és ezeket mindig időszerűsítettük. Október 29-én a helyettes katonai attasé és én átmentünk Bécsbe az összes titkosított üzenettel, amelyeket eddig nem tudtunk elküldeni, és a bécsi amerikai nagykövetségen adtuk fel ezeket. Nem tudom, hogy végül is ezek-e azok, amelyekre a korábbi tanulmányodban hivatkoztál, amikor a Washingtonba érkezett táviratokat elemezted. Az attasé (Tom Gleason kapitány) és én a következő nap tértünk vissza, de azt hiszem, a forradalom annyira előrehaladt, hogy a postahivatalnak ezek a „technikai” problémái valamelyest megoldódtak. A felkelők ugyanis már ellenőrizték a postahivatalokat, és ennek megfelelően már mi is használhattuk a posta által nyújtott szokásos szolgáltatásokat. Mindazonáltal visszahoztunk magunkkal egy rádió adó-vevő berendezést, és használtuk is, valahányszor a szokásos összeköttetések megszakadtak, ahogy ez november 4-én is történt. Ez a kis berendezés sem volt igazán nagy teljesítményű, és hosszú távirat küldésére nem is volt alkalmas. Amikor a Kádár-kormány megalakult, elég hamar bemérték, hogy mi egy ilyen adóállomást működtetünk, és felszólítottak annak leállítására. Amikor ez történt, akkor viszont már ismét rendszeren működött a Magyar Posta.

Felmerül persze az a kérdés, hogy tulajdonképpen miért is vártunk legalább egy hetet a forradalom után, hogy elmenjünk Bécsbe onnan elküldeni a táviratainkat. Hiszen a Bécsbe vezető út mindig is nyitott volt. Igen, azt hiszem, hogy végig nyitott volt, leszámítva azt a már elmesélt történetet, amikor a konvojjal át akartuk vinni a gyerekeket és az asszonyokat Ausztriába.

Nem is tudom, mi a helyes válasz a kérdésre. A telexkapcsolatunk ezen időszak egy részében működött, bizonyos

VÁZLAT A ROMBOLÁS GÉNIUSZÁNAK DIADALA CÍMŰ KÉPHEZ
Olaj, vászon, 1878

táviratokat tényleg el tudtunk küldeni a postán keresztül. Megpróbáltuk felhívni nagykövetségeinket különböző országokban: prágai, moszkvai, belgrádi követségeinket, de mindebben csak korlátozott sikereket értünk el. Arra nem emlékszem pontosan, hogy ki javasolta, hogy vigyük ki táviratainkat Bécsbe, és onnan adjuk fel. Lehet, hogy maga Barnes volt, az is lehet hogy Clark, végső soron bárki lehetett. Arra nem emlékszem, hogy én ajánlottam volna.

Az viszont bizonyos, hogy igencsak magunkra voltunk hagyatva, és legjobb esetben is csak az mondható, hogy Washingtonnal való összeköttetéseink igen korlátozottak voltak. Mi nem kaptunk üzeneteket a moszkvai követségünkről, vagy másik amerikai követségről. Ennek megfelelően meglehetősen kevés információval rendelkezünk a wa-

shingtoni lépésekről és a washingtoni gondolkodásmód alakulásáról. Szeretném azt hinni, hogy bárcsak jobban tudtuk volna, hogy mi történt és mi nem történt Washingtonban, bárcsak ennek megfelelően a mi kapcsolatunk is hasznosabb lett volna! Ahogy tanulmányodban magad is említetted, a diplomataknak ilyen izoláltsága magának a szakmának a szokásos betegsége. Nem mondhatsz túlságosan sokat, de stresszhelyzetekben mégis úgy kell viselkedned, mintha minden információnak a birtokában lennél, nem is csak magukról az eseményekről, hanem azokról a gondolatokról is, amelyek az otthoni „nagy emberek” fejében zajlanak!

KOVÁCS: Ahogy visszagondolunk 1956 októberére, hogyan emlékeztek a követség és a Nagy Imre-kormány közötti kapcsolatokra, voltak-e erre irányuló kezdeményezések vagy létesültek ilyenek?

ROGERS: A Nagy-kormány nem közelített a követség felé egészen november 1-jéig, a semlegességi nyilatkozat kiadásáig. A követség sem kereste meg a Nagy-kormányt. Hadd utaljak először is ismét a személyzeti helyzetünkre: 1952 után Christian Ravndal volt a miniszteri rangú miszsióvezető (azaz tulajdonképpen a nagykövet), akit még azazal az elsődleges céllal küldtek ide Magyarországra, hogy próbálja elérni azoknak az amerikai katonai pilótáknak a szabadon engedését, akik véletlenül tévedtek Magyarország légtérébe, és akiket leszállásra kényszerítettek. Ebben sikeres is volt, és a magyar nép nagy barátjává vált, jól megtanulta a magyar nyelvet, és számos javaslatot tett Washington számára, hogy hogyan lehetne javítani a magyar–amerikai kapcsolatokat. Volt egy igen jelentős segélyprogram, amelyet a Duna 1953-ban vagy 1954-ben történt áradásakor indítottunk be a magyar nép számára. 1956 nyarán azonban sajnos áthelyezték őt, és ecuadori nagykövetünké nevezték ki. Nem érkezett azonban az ő helyébe egyből egy új miszsióvezető, és így jutottunk el 1956 októberéig, amikor a forradalom kitört. Azt hiszem, komoly figyelmetlenség volt a külügyminisztérium részéről, hogy őt nem pótolták időben.

Nem tudom, hogyan viselkedett volna Ravndal, ha a forradalom idején Budapesten lett volna, mit tett volna ebben az esetben, de azért azt hiszem, hogy meglehetősen keményen harcolt volna, sok javaslatot tett volna annak érdekében, hogy minél egyértelműbb állásfoglalásra kényszerítse az amerikai külügyminisztériumot.

Hogy tett volna-e kísérletet, hogy meglátogassa Nagy Imrét, amikor ismét miniszterelnök lett, azt persze nem tudom. Ezt azért nem lehet kizárni. Nem tudom megmondani, mit gondolt volna, mi lehetett volna a legmegfelelőbb amerikai, nyugati, illetve ENSZ-lépéssorozat. Tény, hogy Ravndal ötletgazdag és kezdeményezőképző személyiség volt, és azt hiszem, hogy bizvást állíthatjuk azt, hogy mind a kettőre igen nagy szükség lett volna ezekben a napokban.

Amikor Ravndal elment, és amíg új misszióvezető nem érkezett, a kettő között Spencer Barnes volt az ügyvivő. Barnes nagyon jó képességű elemző volt, aki a részletekben is tudott gondolkodni, mindenre figyelt. Kitűnően írt. Ugyanakkor nem volt egy aktivista típus, és magát a személyiségét illetően csendes volt, sőt tulajdonképpen akár még félénknek is mondhatnánk. Nem igazán jól fejezte ki magát szóban. Arra emlékszem, hogy még a kezdet kezdetén volt egy olyan javaslata is, hogy esetleg ki kellene tenni a követség épületére egy fehér zászlót, és csukjuk be a követség redőnyeit, de végül is arra kényszerült, hogy ezeket az intézkedéseit visszavonja. Ő meglehetősen habozó lett volna a Nagy-kormány megközelítésében, hacsak nem utasította volna őt erre egyértelműen Washington. Azon gondolkodott, hogy esetleg egy tűzszüneti javaslatot kellene eljuttatni a magyar külügyminisztériumhoz, ami olyasmit tartalmazott volna, hogy a követség nagyon örülne, ha „akármilyen eszközzel hozzá tudna járulni a vérfürdő befejeződéséhez”. Ezt az üzenetet telefonon adtuk át október 28-án a külügyminiszter-helyettesnek, aki ezt azonban azonnal visszautasította. Ebből tehát az következik, hogy ezt az üzenetet úgy

is vehette volna a Nagy-kormány, mint egy nyitást abban az esetben, ha ő a követséghez esetleg közelíteni szeretett volna. Az ekkori magyar Külügyminisztérium azonban még meglehetősen erős szovjet ellenőrzés alatt állt, és ennek megfelelően elutasította a kezdeményezést.

Még egy fontos pontot nem szabad elfelejtenünk, amikor a Nagy-kormánnyal kiépíthető kapcsolatokról beszélünk. Az Egyesült Államok egy-két évvel volt még csak túl a McCarthy-korszakon, és ezért Nagy Imrére nálunk a felkelés kezdetén úgy tekintették, mint aki tulajdonképpen kommunista vagy legalábbis exkommunista. Azt tudjuk, hogy az amerikai külügyminiszter, John Foster Dulles, meglehetősen gyanakvóan viseltetett Nagy Imre irányában mindenekelőtt a háttere miatt. (Abban nem vagyok biztos, hogy ugyanez igaz-e Eisenhower elnökre.) Dulles ekkortájt éppen arra vonatkozó kérdést küldött el nekünk, hogy esetleg Mindszenty hercegprímás nem lehetne-e kristályosodási pont abban az esetben, ha Nagy Imre támogatása szétmorzsolódna. Amiről mi most tulajdonképpen beszélgetünk, az alapvetően az, hogy az amerikai követség, akit személyesítsen meg akár Ravndal, akár Barnes, elmehetett volna-e Nagy Imréhez azt mondani neki, hogy „Figyelj, vigyázz, ne menj ilyen messzire”, azaz más szavakkal, „Ne legyél már ennyire antikommunista!”. Amerikának voltak bizonyos tapasztalatai Titóval, ennek ellenére elég nehezen látom magam előtt, hogyan lett volna kész Dulles egy ilyen utasítást megfogalmazni a mi számunkra vagy mi lett volna az ő reakciója, ha mi vetettünk volna fel ilyen kezdeményezést. (Amit, megjegyzem, Ravndal egészen biztos megtett volna.)

De a kérdésed tulajdonképpen arra vonatkozott, hogy a Nagy-kormánynak volt-e valamilyen kezdeményezése a követség irányában. Amennyire én tudom, a Nagy-kormány nem épített ki kapcsolatokat a nyugati nagykövetségekhez, hogy ott készítsen elő valamiféle politikai lépést, például a semlegességet, vagy valamilyen ENSZ-akciót kezdeményez-

zen, és egészen november 1-jéig nem tett ilyet. Ekkor délután 6 órakor telefonon hívták Spencer Barnest a magyar külügyminisztériumból, ahol, ha jól emlékszem, az amerikai főosztály vezetőjével találkozott, aki átadta neki az emlékeztetőt. Ez azt tartalmazta, hogy Magyarország kilép a Varsói Szerződésből, magát semleges nemzetnek nyilvánítja, és az ENSZ-hez és a nyugati hatalmakhoz fordul, hogy támogassák Magyarország erőfeszítéseit annak érdekében, hogy a szovjet csapatok távozzanak az országból. Úgy emlékszem, hogy ekkor nem volt nagyon hosszú beszélgetés kettejük között. Úgy tudom, hogy nagyjából hasonló üzeneteket juttattak el a többi nyugati követségre. Amint visszatért a követségre, Barnes hívatott engem, és azonnal megtáviratoztuk az üzenetet Washingtonba. Majd utánaküldtük a saját kommentárunkat is.

Visszatekintve, azt kell mondanom, hogy Nagy Imre részéről a cselekvés elmaradása engem tulajdonképpen nem is nagyon lepett meg. Olyan iszonyatos sebességgel pörgött és annyira zavaros volt minden ezekben a napokban... Azt hiszem, hogy Nagy Imrének korábban sem volt igazán kapcsolata a nyugatiakkal. Ő közelítette volna meg az amerikai követséget, vagy valamely másik követséget? Mi lett volna a célja ezzel? A felkelés melyik időpontjában jöhetett volna valamilyen jól átgondolt kérdéssel vagy javaslattal, mint ami távoli célokat szolgálhatott volna? Amennyire én ismertem a személyiségét, nem volt egy nagyon határozott vagy egyértelmű vezető. Tudnia kellett minden bizonnyal, hogy bármiféle felhívást, vagy a Nyugathoz történő közeledést minden bizonnyal úgy vettek volna a szovjetek, mint szovjetellenes céljainak világos bizonyítékát. Nyilván ettől félt ő – sok minden más mellett – a magyar vezetésben. Egy Washingtonból küldött korábbi telexen megkérdezték tőlünk, hogy milyen Nagy Imre támogatottsága, de akkor még nem lehetett erre egyértelműen válaszolni. Emellett persze azt is el kell mondani, mint ahogy azt nyilván te is el tudod képzelni, hogy a követséget nagyon sok magyar kereste meg, akik segítséget

kérték, vagy arra kérték a követséget, hogy lépjen fel mint közvetítő, vagy egyszerűen megálltak csak a követség előtt és a magyar himnuszt énekelték. Az egyik csoport eljött a lakásomhoz is, és átadtak a feleségemnek egy az ENSZ-hez címzett hosszú felhívást, amit feleségem azonnal beolvasott nekem telefonon, ezt leírtuk, és azonnal továbbítottuk Washingtonnak.

KOVÁCS: És milyenek voltak a kapcsolataitok az Egyesült Királyság követségével? Az angol követséget a Nagy-kormány szintén nem kereste meg, vagy talán igen? Az persze igaz, hogy az Egyesült Államok ekkor egyszerre volt a briteknek a NATO-szövetségese, ugyanakkor ellenzője az Egyiptomban történt angol-francia-izraeli beavatkozásnak. Mennyire érintette az ekkori budapesti amerikai és angol követségi kapcsolatokat? Mi volt a britek álláspontja egy esetleges megállapodásról?

ROGERS: Nagyon meleg kapcsolataim voltak a brit követség első beosztottjával, Christopher Cope-pal (Kit Cope, ahogyan őt mindenki ismerte). Húzta az egyik lábát, a II. világháború során egy német hadifogolytáborból való szökés során szerzett sebesülése miatt. E történet csak növelte népszerűségét a magyarok között. Ő körülbelül tíz évvel ezelőtt halt meg. Rendszeres kapcsolatban voltunk október 23-a előtt. Nem emlékszem arra, hogy a forradalom idején október 28-ig találkoztam volna vele, viszont elég gyakran beszélünk telefonon. Az ő új követét Frynak hívták, aki nagyon konzervatív, igen hidegvérű, visszafogott ember volt. Amennyire én tudom, a követségvezető és Spencer Barnes nem tartottak különösebb kapcsolatot a forradalom idején, jöllehet kellett volna ilyet fenntartaniuk.

Ahogy már korábban is említettem, a briteknek volt működő rádiókapcsolatuk. Október 28-án (de az is lehet, hogy október 27-én), amikor nekünk már több napja nem volt Washingtonnal telefonkapcsolatunk, akkor Barnes engedélyével felhívtam Cope-ot, és megkértem, hogy hadd vigyek át egy üzenetet. Arra már nem emlékszem, hogy

mennyire nyíltan beszéltem a céljainkról telefonon, de arra biztosan emlékszem, hogy egy magyar tank vitt át engem a brit követségre, mivel akkor az utcán közlekedni meglehetősen veszélyes volt. Az is lehet, hogy nem tank, hanem egy magyar páncélozott harcjármű vitt át oda engem. Átérve az üzenettel arra kértem az angol követséget, hogy továbbítsa azt az angol külügyminisztériumba, s majd az angol külügyminisztérium a maga részéről továbbítsa ezt a londoni amerikai nagykövetségre, hogy azt ők aztán eljuttassák Washingtonba. Azt tudom, hogy az üzenet elment Londonba. De az általam elküldött üzenetet később az amerikai diplomáciai dokumentumok jegyzékében³ már nem láttam viszont.

Ebben az üzenetben megpróbáltunk leírni egy olyan típusú magyar koalíciót, aminek esetleg nagyobb esélye lett volna, hogy a szovjetek elfogadják. Azt hiszem, hogy mi támogattuk azt, hogy a szociáldemokratákat vonják be a koalícióba, és tulajdonképpen elleneztük a katolikus jobboldal, azaz végső soron Mindszenty hercegprímás bevonását. Arra nem igazán emlékszem, hogyan vélekedtünk a Kisgazdák-ról, jöllehet néhány nappal később Nagy Imre már bevonta Kovács Bélát a kormányba. Fry beleegyezett abba, hogy elküldjük ezt a táviratot, de arra kért engem, hogy jelentősen rövidítsük meg, és elég vehemensen érvelt amellett, hogy a jobboldalt illetően egy elfogadható keverék létesítését sugalljuk. A tankparancsnok, mivel elég gyorsan kellett megtennünk ezt az utat, 20 percet adott nekem, hogy a követségben az üzeneteket átadjam.

Akkortájt nem igazán foglalkoztam az egész szuezi kérdéssel, de magával a budapesti angol követséggel ápolt kapcsolatainkra ez a tény nem hatott ki. Kit Cope és én igen szoros kapcsolatban maradtunk azután is, hogy már mindketten elhagytuk Magyarországot. 1987-ben (válaszolva egy levélre, amelyet én írtam neki egy, a magyar forradalommal foglalkozó disszertációt⁴ illetően), a következőt írta nekem:

„Először is figyelemmel azokra levelekre, amelyeket a moszkvai követségünk küldött 1956-ban, és amelyeket én láttam, valamint az eléggé hosszú személyes levélre, amelyet akkor az angol külügyminisztérium magyar osztályáról kaptunk, következőket mondhatom: (1) a brit kormány úgy gondolta, hogy abszolút semmi kihatásunk nincs az oroszokra; (2) sohasem gondolt arra, hogy Magyarországon olyan természetű végkimenetel bekövetkezhet, mint amilyen Lengyelországban Gomulkával történt; (3) egyáltalán soha nem is voltunk képesek arra, hogy akármmivel is felkeltsük a brit miniszterek érdeklődését, hogy valamilyen célt Magyarország irányában megfogalmazzanak, hiszen 100%-ig a szuezi üggyel voltak elfoglalva. Mark Russell, harmadtitkárunk és én próbáltuk abba az irányba lökdödni Fryt, hogy sürgesse már meg a brit külügyminisztériumot, hogy lehetséges célként itt is egy Gomulka-szerű megoldás elérését tűzze ki. Fry azonban azt írta, hogy minden *komcsi* tulajdonképpen egyaránt ördög; és számára az egyetlen elfogadható megoldás egy Kovács Béla természetű megoldás lett volna. Válatkoztatott volna ez akármit is a te híres táviratodon?

Több találkozóm is volt Kéthly Annával a forradalom előtt és alatt, és gyakran váltottam vele üzeneteket. Ezek az üzenetek a kommunista párton belüli harcokat érintették. Találkoztam vele az azt megelőző estén is, mikor Nagy Imre meghívta őt kormányába. Tanácsot kért tőlem, hogy elfogadja-e. Ő és én azt hittük, hogy egy többpártrendszer bevezetése lenne az utolsó csepp a pohárban, és ez végleg abba az irányba taszítaná az oroszokat, hogy jöjjenek vissza. Mindazonáltal mégis kötelességének érezte, hogy elfogadja Nagy Imre ajánlatát.

Azt nem hiszem, hogy amikor Nagy Imre kiszélesítette a kormányát, az oroszoknak, akár még a galamboknak is, maradt volna akármi egyéb lehetőségük, mint hogy visszajöjjenek Magyarországra. A Nyugat tulajdonképpen semmit nem tudott számukra felajánlani (vagy semmivel sem tudta

őket, ha úgy teszik megfenyegetni), hát akkor tulajdonképpen mi tántoríthatta volna el őket ettől? Azt nem hiszem, hogy Szuezi miatt jöttek volna be Magyarországra, de azt sem hiszem, hogy ha nem lett volna Szuezi, bármi másképp történt volna. Ahogy azt Hruscsov Titonak Brioni szigetén mondta november 2-án: »Hála a Szuezi angol-francia lépésnek, most már ürügyöm van arra, hogy azt csináljak, amit akarok Magyarországon.« Ezt a moszkvai jugoszláv nagykövet emlékirataiból tudom.

Ma már – figyelemmel azokra az irányelvekre, amelyeket Moszkva irányába megfogalmaztunk – hasonló helyzetben valószínűleg már tárgyalnánk valamiféle Gomulka típusú megoldásról. Ez tulajdonképpen azt feltételezné, hogy 1) nincs Szuezi, 2) igen erős amerikai és brit nyomást gyakorolnánk Nagy Imrére, Kéthly Annára annak érdekében, hogy elfogadják a kommunista hatalmi monopóliumot Nagy Imrével, vagy Kádárral, aki egy ilyen Gomulka-szerepet tölthetett volna be. Így talán Magyarországon a helyzet 1957-ben nem is különbözött volna jelentősen a mai helyzettől. Végül is Gomulka is teljes egészében igazodott a tőle elvárt vonalhoz.

Ha Fry kész lett volna arra, hogyan különböztesse meg a Nagy Imre-féléket a többi komcsitól, és ha az angol külügyminisztérium kész lett volna arra, még ha nem is lett volna lekötve minden ideje Szuezzel, hogy abba az irányba utasította volna bennünket, hogy tegyünk lépéseket Nagy Imre vagy Heltai György irányába – végső soron velük volt kapcsolatom, mint ahogy biztos vagyok abban, hogy nektek is voltak ilyenek. Ez persze nonszensz, amit Heltai állít, hogy abszolút nem voltunk képbén. Ugyanis több kapcsolattunk is volt a Nagy Imre körüli csoport embereivel, voltak köztük komcsik és voltak közöttük nem komcsik. Nagyon diszkrétek voltunk őket illetően, és minden ilyen kapcsolattartás rajtam keresztül ment. Az oroszok Fehér Könyve⁵, ami a forradalom általuk vélt képét dolgozta fel, csak egyetlen kapcsolattunkat azonosította be: Kardos Lászlót, aki

Nagy Imre kéziratát kijuttatta külföldre. Ugyanakkor voltak egyéb kapcsolataink a Petőfi-kör irányába is, a Kisgazdák-nál is, és Kéthly Anna körüli szociáldemokraták között is.

Az, hogy Heltai György kire gondolt, nem tudom. Az egész története tulajdonképpen nem igazán tűnik hitelesnek.⁶ Valóban megtette volna, amikor nálunk járt, hogy Nagy Imréhez fűződő közelségét feltárja?

Fry esetleg dönthetett volna arról, hogy tegyünk lépéseket Nagy Imre irányába, mivel ő meg volt győződve arról, hogy a forradalom győzni fog. Írt is egy jelentést, legalábbis egy táviratot. Idézek belőle: »Egyvalami biztos, hogy Magyarország jövője, az nem a kommunizmus.« Ugyanakkor tartott attól, hogy bármi olyan lépést tegyen, ami kockázatos lenne, és ami akármilyen formában érintené azokat a diszkkrét kapcsolatokat, amelyekkel rendelkezünk. Meg voltam győződve, hogy az oroszok sohasem hagyják, hogy Magyarország elhagyja a tábort, ha ilyet tenne, ők visszajönnének. Fry és én egy napot – azt hiszem, hogy október 29-ét – töltöttünk azzal, hogy erről vitatkoztunk azzal a végeredménnyel, hogy kiegészítettük azt a táviratot, amit az imént említettem, és ami a kapcsolatokat illeti, még óvatosabbakká váltunk. Ezért is próbáltuk meg azt elérni, hogy a Nagy Imréhez köthető kapcsolataink ne tudjanak arról, hogy az általuk adott információk tulajdonképpen a britekhez fognak eljutni. Közvetítőket használtunk. Ennek megfelelően Heltai nem igazán tudhatott a mi tapogatózásainkról.

Mindent összegezve: (1) A brit követségnek igenis voltak Nagy Imre támogatóihoz köthető kontaktusai, valamint többen kapcsolódtak a kisgazdákhoz, a Petőfi-csoporthoz, szociáldemokratákhoz, különösen 1956 februárjától novemberéig, majd azután is. Ezek a kapcsolatok azonban nagyon keveset tudtak arról, hogy az egész információigény tőlünk, a britektől indul. Meglehetősen titokban tudtuk tartani azt. Erről Heltai György sem tudhatott. Igenis *nagyon* jól voltunk informálva mindenről. (2) Hogy Heltai tulajdonkép-

pen kivel került kapcsolatba? Nagyon kicsi volt a követségi személyzet. Az író bizonyos megközelítésekről hallott. De nem éppen Heltai maga volt éppen túlságosan titkolódzó, ami a saját céljait és a saját személyiségét illeti? (3) A britek igencsak aggódtak Magyarország miatt, de meg voltak osztva, hogy támogatást nyújtsanak-e Nagy Imrének (mint aki adott helyzetben a legjobb megoldást jelenthette), vagy pedig abba az irányba dolgozzanak, például diplomáciai úton vagy akár a BBC adásain keresztül, hogy valami jobbat érjenek el. Mindenesetre a mi eszközeink meglehetősen gyengék voltak. (4) Ha akármit is tettünk volna, leszámítva most a politikai döntéseket, végső soron 1956 augusztusa és novembere között a kormányt annyira lekötötte Szuezi, hogy abszolút semmilyen értelmes politikai döntést nem lehetett elérni.”⁷

A Nagy Imre-kormánnyal történő kapcsolatépítés elmaradásának egyéb okai

KOVÁCS: Hogyan tudjuk megmagyarázni azt, hogy az amerikai követség – összevetve a brit követséggel – a maga részéről mégsem tudott kapcsolatokat teremteni a Nagy-kormánnyal?

ROGERS: Ami azt illeti, hogy Nagy Imrének a forradalom alatt megalakult kormányával miért nem voltak saját kezdeményezésünkre kapcsolataink, erre csak azt tudom mondani, hogy nem emlékszem arra, hogy erről vitatkoztunk volna Barnesszal. Nem emlékszem, hogy akár az ő kezdeményezésére, akár az enyémmre, megvitattuk volna, hogy tanácsos lenne-e a felkelés idején a Nagy-kormánnyal valamiféle kapcsolatot kiépíteni. Bár gondoltunk volna erre, és képesek lettünk volna arra, hogy ehhez megszerezzük mindehhez Washington jóváhagyását, vagy javaslatokat tegyünk bizonyos céljainkra! De figyelemmel arra, hogy Washingtonból tulajdonképpen nem kaptunk üzenetet, alapve-

tő célunk csak az volt, hogy információkat szerezzünk. Az bizonyos, hogy nem gondolkodtunk arról, hogy magunk építsük ki a kapcsolatokat. (Az igaz, hogy saját kezdeményezésünk volt az október 28-i, tűzszünetet javasló jegyzék, de már utaltam arra, hogy ez tulajdonképpen csak egy telefonbeszélgetés volt – a már ismert eredménnyel.)

Érdekesebb az a kérdés, hogy az amerikai követségnek miért nem voltak jobb kapcsolatai a magyar társadalomban azokkal a személyekkel vagy csoportokkal, akik valamikor később fontosak lehettek volna, vagy akik valamikor később esetleg hasznosabb információt szolgáltathattak volna. Ez egy nagyon korrekt kérdés, és azt hiszem, hogy az amerikai követséget joggal kritizálták emiatt 1956 után.

Erre válaszolva, azzal kezdeném, hogy mielőtt én megérkeztem, a követségnek több alkalmazottját letartóztatták. Ravndal nagyon keményen dolgozott az érdekükben, és el tudta érni, hogy szabadon engedjék azokat a pilótákat, akik magyar területekre tévedtek, és leszállásra kényszerítettek. Azt tudtuk, hogy az ÁVO lehallgatóberendezéseket helyezt el a követség épületében és a mi lakásainkban is. Mielőtt Magyarországra megérkeztem, még nem tudtam magyarul, ezért érkezésem után igen gyorsan megpróbáltam magyarórát venni egy nyelvtanártól, és amikor 1955-ben szabadságon voltam, egy hónapos intenzív magyar nyelvi oktatáson vettem részt. A magyarországi politikai helyzetre figyelemmel, magától értetődik, hogy különböző személyekkel szorosabb kapcsolat létesítése éppen az érintettek számára lett volna igen kockázatos, akik valószínűleg nem is tudták volna azt a mennyiségű információt szolgáltatni, hogy az ezzel járó kockázat az előbbivel egyenértékű lett volna.

Persze azt is lehet mondani, sőt, ezt magam is így gondolom, hogy az amerikai külügyminisztériumnak jóval nagyobb súlyt kellett volna helyezni arra, hogy minden állomáshelyen, nem csak Magyarországon, csak olyan személyeket helyezzen ki, akik beszélnek az állomáshely nyel-

vét, mindazon országok esetében, ahol ez a nyelv valami okból fontos. A katonai attasék számára mindig volt egy külön nyelvi képzés, bár az volt a benyomásom, hogy ez nem volt mindig igazán sikeres. Ez azonban nem jelenti azt, hogy megérkezésem kezdetén még magyar nyelvtudás nélkül, majd a későbbiek során egy eléggé korlátozott magyar nyelvtudással ne lettem volna képes arra, hogy kövessem és értelmezsem a magyarországi eseményeket. Jó néhány magyar beszélt angolul, sokan beszéltek németül, mint jómagam is. Nagyon sok magyar embert ismertem, és kapcsolatot tartottunk fenn, én és a feleségem is. Ezért nem szabad alulbecsülni azt a hatalmas információmennyiséget, azokat a benyomásokat, amelyeket mi és az egész követségi személyzet összeszedtünk. Mindennap lefordítottuk az újság legfontosabb cikkeit. A baráti követségek és ezek között mindenekelőtt a jugoszlávot és az izraelit említeném, jobban voltak informálva, mint mi – ennek okai nyilvánvalók –, ugyanakkor készek voltak arra, hogy megosszák velünk az ismeretanyagukat és azokat az álláspontokat, amelyeket ők is kialakítottak.

Két magyar ember, Marton Endre és felesége, Ilona, az *Associated Press* és a *United Press* munkatársai szintén rendszeres és nyílt kapcsolatban voltak a követséggel. Ők tulajdonképpen ajtószomszédaim is voltak a házban, ahol lakunk, s így kapcsolatunk valóban meglehetősen szoros volt. Azonban nem az ügynökeink voltak, jóllehet mindkettőt letartóztatták és vád alá helyezték, és csak nem sokkal a forradalom kitörése előtt helyezték őket szabadlábra.

Ernie Nagy és Géza Katona, mindketten nagyon sok magyarral voltak állandó kapcsolatban, jóval többel, mint én, képesek voltak jóval több információt szerezni azoktól az emberektől, akikkel erre-arra találkoztak, és továbbították az ő benyomásait. Ha ők az én pozíciómban lettek volna, magától értetődik, hogy sokkal többet tudtak volna profitálni saját nyelvtudásukból. Azoknak a kapcsolatoknak a

típusát és hasznosságát értékelve, amelyeket kiépítettek, azt lehet mondani, hogy mindez nagyon komoly és fontos erőfeszítéseknek az eredménye volt. Az vitatható persze, hogy kormányzati szinten ilyen ki lehetett volna-e építeni és ez hasznosítható lett volna-e 1956-ban. (Hangsúlyozom azonban, hogy azok az információk és benyomások, amelyeket ők hozzánk eljuttattak, lényegesek és igen fontosak voltak.)

Azt hiszem, hogy ki lehet jelenteni, hogy az amerikai követség komoly erőfeszítéseket tett, hogy értékelhető és jelentős kapcsolatokat építsen ki a magyar kormánnyal az 50-es évek elején, az azonban biztos, hogy 1956-ban érdemi eredményt már nem hozhatott. Ez persze nyitva hagyja azt a kérdést, hogy kellett-e törekednie hasznos kapcsolatok keresésére – különös tekintettel Nagyra és követőire – akkor, amikor miniszterelnök volt 1953 és 1955 között. Az első miniszterelnöksége idején, ha neki lettek volna ismert kapcsolatai a Nyugattal, egész biztos, hogy Rákosi Mátyás ezeket az ő ellenében használta volna ki, bosszúból is, hiszen Nagy őt váltotta fel 1953-ban mint miniszterelnök – akkor még – a szovjetek kezdeményezésére. Említettem, hogy örültünk Nagy Imre „új irányvonalának”, de úgy tekintettünk a magyar kormányra, mint egy kommunista kormányra, mindazzal, ami ebből következik.

Ennek megfelelően tehát a követségen egyetlenegy elődöm sem, sem a gazdasági tanácsos, akinek a helyébe léptem 1953-ban, sem a politikai tanácsos, akinek helyébe 1955-ben léptem, nem rendelkezett olyan jelentős kapcsolatokkal, amelyeket információforrásnak lehetett volna használni.

A jelentős, elismert magyarokkal való kapcsolatok hiányának kérdése számos alkalommal felmerült az elmúlt években, ideértve a forradalomról írt számos monográfia közül jó egynehányban megfogalmazott kritikát is. Én ilyenkor rendszerint mindig defenzív pozícióba kerültem. Valahányszor mérlegelni próbálok azokat a tényeket, amelyek a követség magyarországi helyzetét befolyásolták, mindig arra a

következtetésre kell jutnom, hogy ha komoly erőfeszítéseket tettünk volna annak érdekében, hogy jelentős mélységű kapcsolatokat építsünk ki, az éppen az érintett személyek szempontjából lett volna roppant veszélyes, és nagy valószínűséggel nem is juttatta volna hozzá a követséget olyan mennyiségű információhoz, ami megérte volna a kockázatvállalást.

Na, de ez nem jelenti azt, hogy lépéseket nem lehetett volna tenni, de azt sem, hogy ne lettek volna ilyen lépések. A francia misszióvezető nem sokkal a forradalom előtt abból az alkalomból, hogy több francia újságíró látogatott Budapestre, jelentős számú magyar író és értelmiségit hívott meg egy fogadásra. A végkövetkeztetése ennek a találkozóknak, ahogyan azt nekem elmondták, az volt, hogy a jelenlegi helyzet már sokáig nem tartható.

Mi azonban ezt sem tettük. Nem, ez így nem korrekt. Inkább azt mondanám, hogy gyakran nem tettünk eleget, és nem voltak eléggé világosak és célra irányzottak az elképzeléseink. Egészen pontosan nem vagyok tisztában a brit kapcsolati hálózattal, ami biztos, hogy 1956-ban igen értékes volt. Nekem az volt a benyomásom, és Cope levele is ezt támasztja alá, hogy rendszerint egy, de leginkább több közvetítő is volt a kapcsolat és a követség között, és maga a kapcsolati személy sem tudta, hogy ezeket az információkat a követségre fogják eljuttatni.

Kovács: Amikor arról beszélünk, hogy szükséges lett volna-e valamilyen magyar–amerikai kapcsolatfelvétel a forradalom alatt, kinek kellett volna először megtennie ezt a lépést? El lehet képzelni egyáltalán azt, hogy az amerikai követség tesz egy ilyen lépést a Nagy-kormány irányába 1956-ban? Az utcán az emberek meg voltak győződve arról, hogy az amerikai támogatás segíteni fog Magyarországnak abban, hogy egy modus vivendit elérjen a szovjetekkel. Ezt az elképzelést a budapesti amerikai követség is osztotta, vagy nem? De hogyan lehetett volna egy ilyen támogatást valóban megvalósítani? Mit kellett volna tennie a magyar kormánynak? A magyar kormány hagyott ki egy lehetőséget? Mit kellett volna

tennie az amerikai követségnek? Vagy a követség maga is lehetőségeket hagyott ki?

ROGERS: Ezt a kérdést már bizonyos szempontból érintettem valamelyik előző kérdésére adott válaszomban, de hozzátennék most még valamit. Azt már említettem, hogy az amerikai kormány éppen hogy csak túllépett a McCarthy-korszakon, és figyelemmel a Titóval szerzett tapasztalatokra, Nagy Imrére bizonyos szempontból úgy tekintett, mint egy exkommunistára. Nagy maga is hozzájárult ehhez a képhez, emlékezzünk csak arra a beszédre, amelyet október 23-án este tartott a Parlament ablakából.

Arra nem emlékszem pontosan, mikor kezdte a követség azt érezni, hogy Nagy Imre tulajdonképpen más fényben tűnik fel (egyre inkább antikommunista fényben), de azt hiszem, hogy mi még nem fektettünk elég nagy súlyt a jelentésünkben arra, hogy ezt tudatosítsuk. Talán nem döbentünk rá arra, hogy mennyire gyanakvó volt Washington Nagy Imrével szemben. Ha nagyobb súlyt helyeztünk volna arra, hogy „eladjuk” Nagy Imrét Washington számára, és ha ezeket az üzeneteket azonnal el tudtuk volna juttatni, akkor esetleg nagyobb hatást gyakorolhattunk volna Washingtonra abban az értelemben, hogy tegyen valamiféle különbséget. (De az is tény, hogy nem tettük meg ezt!)

Ha megpróbáljuk elfogadni a sejtetett következtetéseket, hogy ha a magyar kormány vagy az amerikai követség esetleg valami lépést tett volna, akkor talán maga az egész történelem talán másképp alakult volna – hát talán... De ez ugyanaz, mintha azt mondanánk, hogy ha egy óriási vihar tört volna ki október 23-án, akkor az egész történelem másként alakult volna. Végző soron a Nagy-kormány részéről az amerikai kormány irányában tulajdonképpen milyen lépés lett volna igazán hatékony? Azt persze fel lehet vetni, hogy a Nagy-kormány behívhatta volna Barnest (vagy legalább küldhetett volna egy közvetítőt hozzá, egy olyan üzenettel), még a forradalom kezdeti szakaszában, miszerint „Nem is

SKÓT VADÁSZJELENET
Nyomat, 1878

tudjuk, hogy merre megyünk, de minden valószínűség szerint szükségünk lesz a támogatásokra a szovjetek ellen és ez iránt folyamodunk.” Nem tudom, egy ilyen természetű üzenet mennyire hozta volna lázba az amerikai kormányt. Azt azonban már említettem, hogy ami Nagy Imrét illeti, az ő személyes élettörténetét, a személyiségét figyelembe véve, eléggé valószínűtlen, hogy akár a magyar kormány részéről, akár az ő részéről ilyenfajta kezdeményezés kiindulhatott volna. Persze azt is fel lehet vetni, hogy maga az amerikai követség már a forradalom elején megkereshette volna Nagy Imrét valamiféle olyan természetű üzenettel, hogy „mi támogatunk benneteket, de ehhez az kell, hogy kifejezetten kérjétek a mi kormányunk támogatását”, de azt hiszem, hogy egy ilyen üzenetnek nagyjából hasonló hatása lett volna. Tény, hogy az amerikai követség nem tette meg ezt a lépést. A követség személyügyi helyzetét illetően már utaltam arra, hogy nem volt misszióvezetőnk, hanem csak egy ügyvivő intézte az ügyeket, figyelemmel továbbá arra a zűrzavarra és bizonytalanságra, ami a felkelők irányításában, ellenőrzésében valósult meg, figyelemmel továbbá a Washingtonnal való összeköttetési nehézségeinkre, egyáltalán nem meglepő, hogy mi nem tettük meg ezt a lépést.

Amit az imént mondtam, az azonban nem veszi teljes egészében figyelembe azokat a felvetéseket, amelyek az akkori magyar külügyminisztérium belső helyzetét érintették részéről, és annak a rekonstrukcióját, hogy a Nagy-kormány részéről valamiféle kezdeményezés, ami a magyar semlegességre irányult volna a nyugati követségekhez címezve, tulajdonképpen miért is nem fogalmazódott meg. Azt majd a későbbiekben fogom megjegyezni, hogy ha egy ilyen természetű kezdeményezést kapott volna az amerikai követség, abban biztos vagyok, hogy ezt igen erőteljesen tudtuk volna támogatni.

NAGY: Én csak megerősíteni tudom Tom megjegyzéseit annak a valószínűtlenségéről, hogy Ravndal, vagy Barnes,

vagy akárki más elment volna Nagy Imréhez annak érdekében, hogy fogja vissza a céljait, és a forradalom törekvéseit – ez teljességgel valószínűtlen volt. Ami magát Nagy Imrét illeti, azt hiszem, maga sem volt teljes egészében a megfelelő helyen forradalomban. Megpróbált lépést tartani a forradalommal. Egy élethossziglani eltökélt kommunista volt, aki azonban valószínűleg saját maga számára is előreláthatatlanul, szépen lassan átalakult igazi magyar hazafivá. Ugye, emlékszünk arra, hogy milyen rosszul lépett akkor, amikor a szabadságharcosokat „elvtársként” szólította meg október 23-án, vagy amikor, például Gerő és a többiek egy olyan látogatást tudtak teremteni, mintha maga Nagy is kérte volna a szovjeteket a beavatkozásra annak érdekében, hogy letörjék a forradalmat. Mindezt egybevéve, nem volt igazán olyan helyzetben, hogy visszafogottságot tudjon megkövetelni a szabadságharcosoktól, és mi sem voltunk abban a helyzetben, hogy ebbe az irányba ösztökélhettük volna őt. Visszatekintve: azokon a Nagy Imre által esetleg tehető erőfeszítéseken, hogy egy osztrák, egy finn vagy akár egy Gomulka természetű végcélú vázoljanak fel, nos, ezeken elgondolkozhatunk. Nem kizárt, hogy talán és esetleg, mindez olyan hatást váltott volna ki, ami a szovjeteket megerősíthette volna abban a döntésükben, amelyet a be nem avatkozásról október 30-án hoztak (amelyet, mint tudjuk, október 31-én meg is változtattak).

Mindenesetre, ahogy erre Tom már több alkalommal is rámutatott, Washington egyáltalán nem aktivista korszakát élte ebben az időben. Arról pedig meg vagyok győződve, hogy Nagy Imre egyáltalán nem tudta ellenőrizni az eseményeket a forradalom egyik pillanatában sem. Sőt, éppen ellenkezőleg, mindig csak megpróbálta utolérni az utcának állandóan fejlődő vágyait. Ezért az a felvetés, hogy megpróbálkozhattunk volna Nagy Imrét abba az irányba befolyásolni, hogy vegyen vissza a forradalom törekvéséből, reménytelen gyakorlat lett volna.

Érdemben nem tudok túlságosan sokat hozzátenni Tom, a te tanúságtételeddhez.

Spencer Barnes-t valóban én is úgy írnám le, mint aki inkább félnék, amúgy intelligens, városi értelmiségi. De alapvetően nagyon félnék volt, pontosan akkor, amikor a helyzet egyértelműséget és egyfajta világos víziót igényelt volna. Amikor persze ezt mondtam, tudom, hogy a valóban félnék emberek éppen hogy Washingtonban voltak. A felelősséget ott kell keresni és nem a követségen. Ott kell keresni, hogy milyen lépések maradtak el annak érdekében, hogy a magyarországi helyzetet támogassuk vagy a magyarországi helyzetet valamilyen formában kihasználjuk.

KOVÁCS: De túl azon, hogy a magyar diplomácia részéről a hivatalos lépések hiányoztak, nem volt a követség irányába semmi félhivatalos, diszkrét kontaktus sem?

ROGERS: AZON csodálkozol, hogy Nagy Imre miért nem tett közvetve vagy közvetlen lépéseket a követség irányába, és nem érted, hogy miért nem voltak korábban valamiféle előkészítő megbeszélések? Ahogy Nagy Imre első miniszterelnöki korszakára visszaemlékszem, az akkori misszióvezetőknek, Christian Ravndal követnek sem voltak vele értékelhető kapcsolatai. Mint említettem, természetesen úgy tekintettük őt, mint aki a kommunisták mérsékeltebb fajtájából származik, de aki azért nem antikommunista. Amikor ezt újra átgondolom, hozzáteszem, hogy Washington (különösen Dulles külügyminiszter) is jóval gyanakvóbb volt Nagy Imrével mint exkommunistával szemben, mint amennyire lennie kellett volna. Nem emlékszem semmilyen kapcsolatfelvételtre, de azt azért valószínűtlennek tartom, hogy Ravndalnak egyáltalán ne lettek volna kapcsolatai az ő irányába. Mindenesetre, ahogy Swartz disszertációját átnéztem, amelyben idézi Heltait, azt látjuk, hogy Heltai azt mondja, hogy Nagy Imrének nem voltak nyugati kapcsolatai. (Igaz, hogy Mód Péter, aki a semlegességi nyilatkozatot

november 1-jén átadta, azt állítja, hogy ő vitte ezt a követ-ségre, de ez végső soron nem így történt.)

Abban azonban egyre inkább biztos vagyok, hogy ha Ravndal a forradalom idején Budapesten lett volna, akkor igenis tett volna lépéseket annak érdekében, hogy Nagy Imrét, amint ismét miniszterelnök lett, meglátogassa. Érdekes lenne azt tudni, hogy mely államok nagyköveteivel találkozott Nagy Imre, ameddig hivatalban volt, leszámítva, hogy tudjuk, hogy Andropovval persze többször is találkozott. Heltai György vagy Vásárhelyi Miklós szerint rajta kívül több követtel is találkozott, de közöttük nem volt nyugati. (Szerintem egy biztos volt, akire én emlékszem, és pedig Peinsipp, az osztrák követ, akivel a magyar határon esetleg átszivárgó fegyveres személyek visszafordításáról tárgyal.) Ez az egyik súlyos kritika egyébként Swartz részéről is, hogy a forradalom alatt a követségnek nem voltak kapcsolatai Nagy Imrével és a környezetében lévő személyekkel, és hogy nem is tett erőfeszítéseket annak irányában, hogy legyenek ilyenek. Ez a kritika jogos, azt hiszem. Erre magyarázatot persze lehet találni: már mondtam, hogy nem tudtunk volna úgyse mit mondani, hiszen nem kaptunk utasítást arra Washingtonból, hogy mit mondjunk neki, a kapcsolatfelvétel bizonyos szempontból Nagy Imre érdekei ellen is fordítható lett volna az ellenfelei által stb., stb. A lényeg szerintem az, hogy Barnes nem volt egy „aktivista személyiség”, ez persze nem jelenti azt, hogy a maga részéről ne tehetett volna egy kezdeményezést ebben az irányban.

Kovács: Abban az interjúban, amelyet Swartznak 20 évvel korábban adtál, abban van egy érdekes utalás, hogy Gimes Miklóst a követség legalább egy alkalommal megkereste. Ebben az interjúban a következőket mondtad: „Volt bizonyos kapcsolatunk Gimes Miklóssal, akit felterjesztettünk arra, hogy elutazzhasson az Egyesült Államokba, hogy az amerikai választások megfigyelője legyen, de sajnos nem kapta meg a vízumot azon az alapon, hogy kommunista volt. Még ekkor is tulajdon-

képpen nagyon óvatosak voltunk, és Gimes esetében sem törekedtünk arra, hogy folyamatos kapcsolatot építsünk ki vele.”⁸ – *Ezt mondtad a húsz évvel ezelőtti interjúdban. Ez az én szememben – mint ahogy jó egynéhány más tényező is ezt bizonyítja – azt jelenti, hogy a követség már jóval a forradalom előtt azért jól mérte fel, hogy egy potenciális alternatívában kik lehetnek az érdemi döntéshozók. Másrésztől azt valóban nem lehet megérteni, hogy éppen Nagy Imre emberei miért nem melegítették fel ezeket a kapcsolatokat, bár igaz, hogy ezekben az iszonyatosan feszült napokban mindenki túl volt terhelve feladatokkal. Esetleg talán Gimes Miklós is – éppen ezért – úgy érezhette, hogy kommunista háttérük miatt Amerika nem bízik bennük és nem is fog bennük bízni, vagy legalábbis addig nem, amíg nem tesznek bizonyosságot egy igazi változásról? (Ha ebbe belegondolok, akkor mindez nincs is olyan távol attól, amit a McCarthy-korszak hagyatékáról mondatok az amerikai külügyminisztériumot és különösen John Foster Dullest illetően.)*

ROGERS: Igen, nem emlékszem azért pontosan arra a napra, amikor elküldtük a javaslatot abból a célból, hogy Gimes Miklós a helyszínen figyelhesse meg az amerikai választásokat. Maga a javaslat, úgy emlékszem, Ernie Nagy részéről származott, aki azt még épp azelőtt tette meg, hogy távozott volna a budapesti állomáshelyéről. Nem emlékszem arra, hogy én találkoztam volna Gimes Miklóssal. Arra emlékszem, hogy eléggé megdöbbsentem, hogy ez a kezdeményezés visszautasításra került, de ez is jól mutatja azt a hangulatot, ami akkor Washingtonban uralkodott.

NAGY: Nem én voltam az, aki Gimest javasolta erre az útra, hanem Anton Nyerges volt. Ez körülbelül akkor történhetett, amikor én elhagytam Budapestet.

ROGERS: Mindegy. A lényeg az, hogy a vízumát Washington utasítására megtagadtuk. Azt hiszem, mindez valamikor októberben történhetett, ha jól emlékszem, nagyjából Rajk újratemetésének napjaiban, de ebben nem vagyok teljesen biztos. Ez az egész történet valóban tanúsítja, hogy volt bizonyos kapcsolat a követség és a Nagy-kormány em-

ILLUSZTRÁCIÓ JÓKAI MÓR A MAGYAR NÉPHEZ CÍMŰ MŰVÉHEZ

Olaj, karton, 1886–1887

berei között. Felvetődik az a kérdés is, hogy ezek miért nem voltak ennél szélesebb körűek. Az is igaz, hogy tulajdonképpen eléggé minimális szinten építettük ezeket a kapcsolatokat, különösen azzal összevetve, hogy mit lehetett volna megkísérelni és mit lehetett volna elérni.

1987-ben én a következőket írtam: „Visszatekintve, abban nem vagyok biztos, hogy a követségről abban az értelemben jelentettünk volna Washingtonba, hogy a november 4-i szovjet beavatkozásnak az alapvető oka az lett volna, hogy a forradalom »túlságosan messzire ment«. Nagy Imre november 1-ei felhívása előtt világos volt, hogy a Kommunista Párt már teljes egészében elveszítette az ellenőrzést az ország felett, s ez immáron egy »új Magyarország«, akár Nagy Imre, akár más vezetése alatt, s ez az új Magyarország igen erőteljesen szovjetellenes lesz. Lehet, hogy szocialista lesz, lehet, hogy pluralista lesz, de hogy szovjetellenes lesz, az biztos... Ha Nagy Imre képes lett volna arra, hogy Magyarországot a szovjet blokkon belül tartsa, még ha erőfeszítéseket tett volna annak érdekében, hogy bizonyos mértékig megváltoztassa a kapcsolatot a Szovjetunióval, azt hiszem, hogy ebben az esetben a november 4-ei beavatkozás esetleg mégsem következett volna be. Figyelemmel arra a minimális ellenőrzésre, amelyet Nagy Imre gyakorolt a felkelés eseménysorozatában, eléggé nehezen tudom elképzelni, hogy a követség ennél szélesebb körű kapcsolatrendszerrel milyen hatást gyakorolhatott volna reá.”

Jegyzetek

¹ Gáti, Charles: *Vesztett illúziók*. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom, Osiris, 2006, Budapest 96–97., 181. l. NB: Gáti tulajdonképpen a CIA-nek a követségi alkalmazottaira vonatkoztatva jelenti ki, hogy akkor csak egy beszélt magyarul. A követség jelentőmunkáját, kapcsolatrendszerét azonban érdemben, külön nem tárgyalja.

² Nagy, Ernest A: *Crisis Decision Setting and Response: The Hungarian Revolution*, National Security Affairs Monograph 78-1, March 1978 Washington DC, National Defense University.

³ The Foreign Relations of the United States 1955–1957, XXVth volume. Government Printing Office 1990 Washington DC (a továbbiakban FRUS XXV).

⁴ Az interjú későbbi részében még többször visszatérő hivatkozás tárgya egy, a Fletcher School of Law and Diplomacy 1988-ban megvédett PhD-disszertáció. Martin Ben Swartz: *A New Look at the 1956 Hungarian Revolution: Soviet Opportunism, American Acquiescence*. UMI Dissertation Information Service 1991 Ann Arbor, Michigan. Martin Ben Swartz disszertációjának mellékletében több interjú olvasható, amelyeket 1956-ban a State Departmentben vagy külföldi állomáshelyeken szolgáló amerikai diplomatákkal, illetve a forradalomban jelentősebb szerepet játszó s már az USA-ban élő, illetve oda látogató magyar személyekkel vagy szemtanúkkal, újságírókkal készített.

⁵ Ez a hivatkozás értelemszerűen a Kádár-kormánynak a forradalmat diszkreditáló, hírhedt *Fehér könyvére* utal.

⁶ Heltai György, a külügyminiszteri tárcát november 1-jén átvevő Nagy Imre melletti külügyminiszterhelyettes, a Swartzcal készített interjúbán mesél el egy történetet, hogy 1956 szeptemberében, azután, hogy megvásárolta egy brit diplomata autóját, meghívták, hogy a követség több tisztviselőjével teázzon. Heltai erre úgy emlékezett, hogy a britek a beszélgetés során felszínesek voltak és „nem vették a lapot”.

⁷ A levelet Mrs. Bettina Cope szíves engedélyével közöljük.

⁸ Swartz: op. cit p. 585.

KOVÁCS PÉTER
JORDAN THOMAS ROGERS
ERNEST A. NAGY

(Következő számunkban folytatjuk.)

X 323

Globalizáció

cím:

ÁLLAM ÉS ÁLLAMIGAZGATÁS A GLOBALIZÁCIÓ FELTÉTELRENDSZERÉBEN

ny. Az állam gazdasági szerepvállalásának
fejlődéstörténeti szakaszai

Az egyéni tevékenységek szervezett együttműködésbe illesztése, a társadalmi alegységek összehangolása, a szervezett együttműködés szabályozása, védelme, működését veszélyeztető törekvések visszaszorítása a közhatalom, az állam feladata lett a történelem során. A közgazdaság-tudomány nagyszámú iskolája hosszú idő óta kíséri figyelemmel a szervezett emberi együttélést szabályozó intézmények fejlődését, az államszervezet és a piac szerepének alakulását.

Korunk dogmatikus ideológiai megközelítéseinek, „főáramának” már eddig is jól ismert következményei miatt nem felesleges utalni arra, hogy az emberek közötti kölcsönös cselekvéseket szabályozó intézmények szerepe történelmileg többször is változott az adott kor kihívásainak függvényében. A Római Birodalom erős állami jogosítványait több mint egy évezredes közhatalmi gyengülés követte. A nemzetállamok kiépítése, modernizációs folyamatok beindítása viszont erős államhatalmat igényelt, s nemcsak az újkor küszöbén, hanem a 20. század során nemzetállami függetlenséget szerző országokban is.

a) Több mint két évszázada Adam Smith az eredeti tőkefelhalmozódási folyamatból a 18. század hatalmi mérkőzéseiből legerősebb pozíciókkal kikerülő Anglia erőfölénye, viszonylagos fejlettségi színvonala alapján már elméleti

ic. Kaldar Béla

rendszerben foglalta össze a társadalmi-gazdasági szereplők maximális tevékenységei *szabadságából* és az állami szerepvállalás visszafogásából fakadó jótékony fejlődési hatásokat. A 19. század folyamán s a 20. század elején a piac és annak működését magalapozó tőke nagymértékben kivonta magát a korábbi társadalmi keretből, s a közhatalmat maga alá gyűrte. Elsődleges hajtóereje volt a szabad verseny keretében elérhető maximális haszon. Friedrich List, majd a német nemzetgazdaságtan történeti iskolája már a 19. század derekán hangsúlyozta, hogy a gazdasági áramlások megnövekedett szabadsága – ellenható erők hiányában – hierarchizálja a társadalmi-gazdasági élet szereplőit, s jótékony hatásai az adott kor legfejlettebb s legerőteljesebb hatalmi pozíciókkal rendelkező országára összpontosulnak.

A gazdaságból s társadalomból kivonuló, „éjjeliőr” szerepet vállaló állam-, valamint gazdaságműködési modell az 1929–33 közötti világválságig fennmaradt. A valóság néha vonakodik igazolni az elméleti tantételeket, a világválság azonban egyértelműen jelezte a szabályozás nélküli piacgazdasági rend működési zavarait, a vagyoni egyenlőtlenséget teremtő gazdasági rend és a szavazati egyenjogúság elvéből kiinduló politikai demokrácia ellentmondásait. A közzé megteremtésével összefüggő állami feladatok széles sávon kerültek ütközésbe a nagyobb haszon elérésére irányuló gazdasági logikával.

b) A demokratikus hagyományokkal nem rendelkező s lényegében a történelmileg elmaradott országok csoportjába tartozó Szovjetunió már a világválságot megelőzően a gazdaság és a társadalom szinte teljes *államosításával* remélte a gazdasági fejlődési illetve a világhatalmi célok, valamint a proletárdiktatúra megvalósítását elősegíteni. A túlállamosított, túlcentralizált, alacsony hatékonysággal működtetett szovjet modell a növekvő működésképtelenség, a század második felében felerősödő tudományos-technikai forrada-

lom kihívásaira adott válaszok elégtelensége, a világhatalmi versenyhez szükséges erőforrások szűkössége, illetve a fegyverkezési versenyből fakadó gazdasági kivézés következtében látványosan összeomlott az 1945. évi jaltai megállapodást eltemető 1989. évi amerikai–szovjet máltai konferencia nyomán.

c) A nyugati demokráciák a 20. század során a *jóléti* állam intézményrendszerének és célrendszerének kialakításával, az állam gazdasági szerepvállalásával, a gazdaság szociális dimenziójának erősítésével a jövedelmek, oktatás, szociális ellátás bizonyos színvonalának szavatolásával, a GDP újraelosztásával kívánták a felismert működési zavarokat, korlátokat kiiktatni. A közkiadások GDP-hez viszonyított aránya 1913–1980 között csaknem megötszöröződött. *A jóléti gazdaság s társadalom, a keynesi elméletből kiinduló állami szerepvállalás dinamizálta a fejlett piacgazdaságok növekedési ütemét*, amely 1950–1990 átlagában 4% volt a világválság előtti félévszázad 1,8%-os rátájával szemben. A nyugat-európai és a japán gazdaság növekedési ütemének hetvenes években kezdődő csökkenése a thatcheri–reagani neoliberais gazdaságpolitikai fordulattal, a közgazdaság-tudományban „főáramlatnak” elnevezett neoliberális doktrína uralkodó szerepének kialakulásával járt, amely az állam és az államigazgatás szerepének ismételt átértékelését hozta. Felerősödtek s helyenként monopoljellegűvé váltak az *állam agóniáját*, az állami hatyú halálát, az állami szerep kiürülését, az államigazgatás feladatnélküliségét hirdető nézetek és érdekcsoportok.

Nem célszerű vitát folytatni arról, hogy a jóléti állam működési zavarainak, teljesítményromlásának háttérében exogén vagy endogén tényezők rejlenek-e, hiszen többszörös oksági összefonódásokat érzékelhetünk. A belső tényezők oldaláról kétségkívül elvitathatatlan, hogy a Nyugat-Európában kialakult jóléti állam a jövedelmek nagymértékű

centralizálásával és újraelosztásával párhuzamosan egyre több szabállyal avatkozott be az állampolgárok életébe, egyre több tevékenységet kívánt ellenőrzése alá vonni, de ezzel egyszersmind egyre idegenebbé vált polgárai számára. A jóléti állam kiterjedt szolgáltatásaival, szociális kedvezményeivel, túlszabályozottságával ugyanakkor gyengítette a teljesítményi értékrendet, motivációs rendszert, társadalmi fegyelmet, sőt nemzetgazdasági teljesítményeket is. A fejlődés *külső* feltételeinek változatlansága esetén azonban e negatívumok időben elnyújtva jelentkeztek volna, s ebből adódóan lehetőségét kínálhattak volna a szükséges korrekcióra.

A történelem folyamatai azonban felgyorsultak s időben is sűrűsödtek. A második világháború utáni több mint négy évtizedes időszakban kialakult szembenállás a szovjet blokk és az úgynevezett nyugati demokráciák között fel erősítette az együttműködést a piacgazdaságok között. Ezt növelte a *tudományos-technikai forradalom eredményeinek szűk nemzetgazdasági kereteket szétfeszítő hatása*, a nemzetállamokat korábban elválasztó gazdasági határok, korlátok – a GATT megalakulását követő – fokozatos lebontása, a nemzetállami kereteken átnyúló tevékenységek, illetve hatalomgyakorlási nemzetközi hálózatok kialakulása.

A nemzetállamok közötti gazdasági együttműködés nagyszámú korlátjának lebontása nyomán kialakult globális összefonódás mértékét jelzi, hogy a világ összevont kivitelének a világ GDP-jéhez viszonyított aránya 1937-ben 8%-ot, 2006-ban kereken 20%-ot tett ki. Ez az arány a szakosodásra nagyobb mértékben ráutalt kis országok, így pl. Magyarország esetében meghaladja a 60%-ot. *A különféle pénzmozgások, átutalások halmazati összege a világ árukivitelének értékét mintegy kétszázszorosan múlja felül.* A jelenlegi világgazdasági környezetben nem lehet kérdéses, hogy a globalizáció nem szabad választás kérdése, hanem *megkerülhetetlen realitás.*

Globalizációs kihívások

Az új realitások több területen jelentettek súlyos kihívásokat a klasszikus jóléti állam számára:

a) Az ár- és tőkeáramlási korlátok eltávolításának előnyeit – miként már List 170 évvel ezelőtt jelezte – mindig az adott kor legnagyobb alkuerővel rendelkező szereplői tudják kiaknázni. A fejlődés megnövekedett tőkeigényessége következtében e szereplők a világméreteken tevékenykedő kiterjedt erőforrásokkal, befolyással, érdekérvényesítő képességgel rendelkező *transznacionális nagyvállalatok*. E vállalatok egymásközi nemzetközi kereskedelme a világkereskedelem kétötödére, egyéb partnerekkel folytatott kereskedelme a világkereskedelem további egynegyedére rúg. Arányuk a világ tőke kivételében, nem állami kutatás-fejlesztési ráfordításaiban meghaladja a négyötödöt. Így a nemzetközi gazdasági kapcsolatok összevontan több mint kétharmadában érvényesíthetők a transznacionális vállalatok érdekei. E vállalatok érdekeit sértette a teljesítményektől független jóléti jövedelmek mértéke, az államszervezet kiterjedt szabályozási tevékenysége. Az amerikai New Deal öröksége, illetve a hetvenes évekre kiterbélyesedő európai jóléti állam működtetése mind szélesebb sávon ütközött a transznacionális vállalati szféra ellenállásába. E szféra illetve az általa ihletett neoliberális eszmeáramlat és gazdaságpolitikai gyakorlat a jóléti államban növekedésfékező intézményt lát.

b) A világméretű áru- és tőkeáramlás korlátainak fokozatos lebontása ugyanakkor felgyorsította a korábban *elmaradott* országok bekapcsolódását a nemzetközi gazdasági együttműködésbe. Már a Szovjetunió és a nyugati hatalmak közötti szembenállás időszakában felerősödött a verseny a fejlődő országok támogatásának megnyeréséért. Ennek keretében már 1964-ben az első UNCTAD konferencia jelen-

tős kedvezményeket nyújtott s helyezett kilátásba a fejlődő országok korábban jelentéktelen ipari kivitelének ösztönzésére. Így a nemzetközi nagyvállalatok gyorsuló ütemben telepítették ki termelési telephelyeiket a magasabb költség-szintű, erőteljesen szabályozott jóléti országokból az alacsonyabb költség-szintű fejlődő országokba. E folyamat kiteljesedéseként ma új világgazdasági realitást jelent a mintegy hárommilliárdos lakosságú ázsiai országok kínálatának megjelenése a nemzetközi munkapiacra, s ma már nemcsak az ipari, hanem a szolgáltatási piacokon is.

c) A gazdasági tevékenységek folyamatos kitelepülése, a fejlődő országok, különösen az ázsiai országok áru- és tőkeelszívó hatásának erősödése, illetve a piacok globális liberalizálása világméretben kiélezte a versenyt. E versenyben a jóléti, szociális ellátási terheket csak kismértékben viselő fejlődő és egyéb országok versenyelőnyökhöz jutnak a magasabb költség- és társadalmi teherszintű országokkal szemben. E verseny különösen azon munkafolyamatokban kiélezett, ahol a munkaerő szakképzettsége, teljesítményi színvonala alacsony s a fejlődő országok költségelőnyei egyértelműek. A verseny kiéleződése megköveteli a társadalmi-gazdaságpolitikai célrendszerben a *versenyképesség* újraértelmezését, felértékelését s a globalizációval együtt járó irányításrendszeri feszültségek oldását. A jelenlegi nemzetközi kapcsolatrendszerben ugyanis *a gazdaság, tudomány és kommunikáció fejlődése globális; nincs viszont globális jóléti állam*. A fejlett piacgazdaságok, OECD-tagországok jelenleg GDP-jük tört részét, mintegy 0,5%-át fordítják önérdéktől egyébként sem mentesített nemzetközi segélyakciókra. Ez a nagyságrend aligha alkalmas az elmaradottságból származó szociális feszültségek enyhítésére, ugyanakkor egyes fejlődő országok megnövekedett versenyképessége nyomán a fejlett országok munkapiacáról kiszoruló nemzetközi szociális támogatásra nem számíthatnak.

A korszerű államigazgatási szerepfelfogás ösztönzői

A klasszikus jóléti állam működtetésének beszűkülő mozgásteret kétségkívül elvezet az állam és az államigazgatás szerepének újragondolásához. A transznacionális szféra és a neoliberais eszmearámlat, valamint gazdaságpolitikai gyakorlat szerepfelfogása nem oldja meg a feszültségeket, s a globalizációs kihívásokra javasolt válaszai kockázatosak. A javasolt államtalanítási vagy finomabb megfogalmazásban államkarcsúsítási terápia a jóléti államtól eltérően elsődlegesen nem külső, hanem rendszeren belüli korlátokba ütközik.

a) A kiélezett versenynek kétségkívül jelentős hatékonyság- s teljesítményjavítási, dinamizáló, inflációleszorító, választékbővítő hatása van. Mind másfél százados elméleti felismerések, mind történelmi tapasztalatok hangsúlyozzák, hogy e jótékony hatások rendkívül egyenetlenül oszlanak meg, s a jövedelmeket gyorsított ütemben csoportosítják át a társadalom és gazdaság legversenyképesebb, legnagyobb alkuerő-érvényesítési képességgel rendelkező szereplői számára. Ugyanakkor a társadalom és a gazdaság *gyenge versenyképességű szereplői folyamatosan peremhelyzetbe szorulnak*, egyéb ellensúlyozó mechanizmusok hiánya esetén felerősödnek egyes országok, települések, kistérségek, lakosságcsoportok, társadalmi rétegek, korosztályok között a *differenciáló, sőt polarizáló* hatások. A gyorsított ütemben kiéleződő verseny követelményeivel csupán a népesség kisebb része tud lépést tartani, felgyorsul a világgazdasági integrálódás környezetében a belső társadalmi dezintegrálódás, kialakulhat a 20+80%-os társadalom, ahol *a társadalom túlnyomó többsége részlegesen vagy teljesen kiszakad nemcsak a gazdaságból, hanem a kultúrából, politikai s közösségi társadalomból*. A dezintegrálódó, atomizálódó, polarizálódó társadalom nemcsak irányítási, hanem stabilitási, biztonsági problémákat vethet fel.

Nem állapítható meg olyan tudományos igazság, hogy a jövedelmek valamilyen, átlaghoz viszonyított szintje felett megindul a társadalmi felzárkózás, kiegyenlítődés, integrálódás folyamata. Az Egyesült Államok ma a világ legnagyobb magas jövedelemszintű térsége, a legerőteljesebb neoliberais szellemiséggel, nagytérségi versenymechanizmusokkal. Ennek ellenére a térségi-társadalmi leszakadás folyamata az Egyesült Államokban nem zárult le, a jövedelem- és státusdifferenciálódási folyamat korántsem jutott végéhez.

Országvetületben a kitörés az elmaradottságból sikeres volt az ázsiai országokban, csökkent az euro-atlanti országokhoz viszonyított fejlettségi szakadék Kína, India, az úgynevezett kistigrisek esetében. Az persze fejlődésgazdaságtani csemege, hogy az ázsiai felzárkózást korántsem a neoliberais intézményrendszer, hanem erőteljes állami szerepvállalás, a „fejlesztő állam” segítette elő. A liberális modell rákényszerítése a nyolcvanas évek Latin-Amerikájára a növekedési ütem visszaesésével, társadalmi feszültségek kiéleződésével járt, s jelentős szerepet játszott a legutóbbi évek baloldali fordulataiban. A térségi, regionális leszakadás változatlan, sőt időnként felerősödő Afrika országaiban.

A neoliberais gazdaságpolitikai s társadalompolitikai célrendszer valamint állami szerepfelfogás az elmúlt negyedszázadban a polarizálódás, társadalmi dezintegrálódás folyamatait erősítette fel. Ma még nem bizonyítható, hogy a növekvő társadalmi feszültségek tompítását szolgáló egyenbutító tv-civilizáció, a rendhagyó társadalmi magatartásokkal, drogfogyasztással szembeni politikai engedékenység kiküszöböli-e a polarizálódásból fakadó destabilizációs veszélyeket, garantálja-e a politikai pluralizmusra alapozott irányítási rendszerek működőképességét, fenntarthatóságát. A főleg angolszász gazdasági és intézményrendszeri fejlődésből táplálkozó, a neoliberais eszmerendszer és gazdaságpolitikai gyakorlat keretében kialakult jelenlegi globális integrálódás nemzetgazdaságokon belül is a társadalmi

polarizálódást erősítette. E folyamat ellenható erők hiányában hosszabb távon kérdésessé teheti a parlamenti demokrácia működtethetőségét. A közvetlen haszonelvűségre alapozott globalizálódás nyomán kialakuló társadalmi deficitök demokráciadeficitet hoznak s hozhatnak a felszínre, a nemzetközi kapcsolatrendszerben pedig felvetik a globálisan integrált piacgazdaság és a pluralista politikai rendszer exportálhatóságát vagy fenntarthatóságát a kevésbé fejlett országok esetében.

b) A társadalmi deficitök potenciális fejlődést fékező hatásainak jelentkezése mellett a *korszerű fejlett gazdaság szerkezeti kiépítésének követelményei több területen ütköznek az államtalanítás feltételeivel*. Másfél százada felismert törvényszerűség, hogy a gazdasági fejlettség magasabb fokán a kereslet eltolódik egyrészt a termelést közvetlenül segítő, másrészt a közjót szolgáló szolgáltatások felé. Másfél évszázad leforgása alatt a szolgáltató szektor aránya a legfejlettebb országok bruttó belföldi termékében egyharmadról háromnegyedre növekedett, a gazdaság társadalmi kapcsolatrendszere elmélyült, kiszélesedett. A ráfordítások és a megtérülések színhelye térben és időben eltávolodik, a közvetlen hasznosság köre szűkül a közvetett hasznossággal szemben. A magyar Scitovsky Tibor már fél évszázada jelezte az úgynevezett externáliák jelentőségének növekedését a gazdasági fejlődésben. A szolgáltatások jelentékeny hányadának piacosítása, közvetlen hasznossági alapú működtetése kevésbé fejlett országokban nehezen vagy nem oldható meg, részben az alacsony jövedelmezőség, részben a lassú megtérülés, illetve az erőforrások szűkössége következtében. Ahol nincs állami szerepvállalás, ott általános tapasztalat a közjavak iránti kereslet kielégítetlensége, infrastruktúralis, oktatási, egészségügyi, környezetvédelmi és különféle biztonsági deficitök jelentkezése. E deficitök a parlamenti demokráciák többnyire négyéves politikai ciklusai alatt az

ILLUSZTRÁCIÓ LERMONTOV „DÉMON” CÍMŰ MŰVÉHEZ: TAMARA A RAVATALON
Színes litográfia, papír, 1880

azonnal érzékelhető pénzügyi egyensúlyhiányoknál jóval kisebb figyelmet kapnak, hiszen fejlődést fékező hatásuk közvetve, nagyobb időbeni eltolódással jelentkezik.

c) A jelenlegi neoliberális főáram állami szerepről kialakított felfogása közrejátszik a növekvő *irányításrendszeri* feszültségekben. A haszonelvűség alapján működtethető gazdasági folyamatok globális összefonódását irányító transznacionális nagyvállalatok, sőt nagyvállalati koalíciók érdekérvényesítési erejével szemben a Föld országainak túlnyomó többsége eleve korlátozott cselekvőképességű. Érdekeik érvényesítése eleve kilátástalan gyenge állam, megosztott közhatalom esetében. A nemzetközi kapcsolatrendszerben viszont az együttműködés szervezeti rendszere nem tudott lépést tartani a gazdasági-tömegtájékoztatási- technológiai folyamatok erősödő globalizálódásával.

A nemzetközi szervezetrendszer mai működése egyes szakterületeken, így a világkereskedelem, egészségügy, földművelés terén tud ugyan kezelni bizonyos problémákat, de korántsem megfelelő gyorsasággal és hatékonysággal. A meglehetősen széles skálán kifejlesztett, de szűk szakosodású nemzetközi szervezetek tevékenysége nem kellően összehangolt, ami önmagában is koherenciazavarokhoz vezet a globalizált rendszer működésében. *A kitereltyesedő globális gazdasági rendszerben nincs globális közhatalmi ellensúly, amely a globális rendszer szereplőit az egyébként sem kodifikált globális közjó szolgálatára kényszerítené.* A globális szervezeti együttműködésnek vannak ugyan eltérő hatékonysággal működő szakminisztériumai (FAO, WTO, WHO, ILO stb.), de összehangolt globális kormányzati tevékenység nem alakult ki. Belátható időn belül ilyen globális kormányzati szerep kialakulása nem is várható, így a közjó érvényesítésében a nemzetiállami szervezetekre továbbra is jelentős feladatok hárulnak.

A világgazdasági folyamatokban érvényesülő transznacionális vállalati előretöréssel együtt járó koncentrált

szervezeti hatalom növekedése, a transznacionális vállalatokon belüli irányítási centralizáció globális irányításrendszeri ellensúlyozó erők hiányában vagy gyengesége mellett hatalmas alkuerőtöbbletet tud érvényesíteni a legyengítésre ítélt nemzetállamok túlnyomó többségével szemben. *Különösen a kisebb gazdasági potenciállal rendelkező s államszervezetileg legyengített országok védtelenek a nagyvállalati erőfölénnyel szemben.*

A globális alkuerő-aszimmetriák növekedésének sajátos terepét jelentik a munka és a tőke világa közötti kapcsolatok. Részben a két rendszer közötti konfrontáció kimenetele, részben az ázsiai országok munkakínálatának megjelenése a nemzetközi piacokon a tőke pozícióit globálisan felerősítette. Az alacsony szakképzettségű munkaerő alkuerejének gyengülését a munkaerő egyébként is meggyengült érdeképviseleti szervezetei gyakorta nem érzékelik, béremelésekre szűkített törekvéseik felerősítik az ipar kitelepítési folyamatot, illetve az ebből fakadó strukturális munkanélküliséget. A globális alkuerő-aszimmetriát kis országok államszervezete természetesen megszüntetni nem tudja, de közvetítői szereppel, átfogó érdekeltségi viszonyok és fejlesztési programok kialakításával enyhítheti.

d) A társadalom irányításában a közhatalom mellett jelentős szerepet vállalhat a történelmileg kialakult *értékrend*, amely az irányítási feladatok egy részétől tehermentesítheti az intézményrendszert. Már a történelem korábbi szakaszainak nagy gondolkodói, vallásalapítói felismerték, hogy *a belülről, értékrendi alapon vezérelt ember nemcsak a társadalmi együttélés, hanem az egyéni boldogulás feltételeit is könnyebben tudja kialakítani.* A gazdaság értékrendi és növekedési összefüggései korántsem új keletű felismerések. A kontinentális Európa, az angolszász világ és a nagy ázsiai országokban kialakított értékrendek egyszersmind intézményrendszeri sajátosságokban is lecsapódtak.

A globalizáció amerikanizált változatának megjelenése nagymértékben sorvasztotta el a történelmileg kialakult értékrendi elemeket, s a fejlett országokban – kisugárzó hatással – alapvető értékévé tette a fogyasztást. Ez a Római Birodalom hanyatló szakaszában jelentkező hedonista áramlatokhoz hasonlóan a materiális értékek túlsúlyához vezetett a spirituális értékekkel szemben. E folyamat közvetlen gazdasági hatása jelentkezik például az euro-atlanti világ megtakarítási hajlandóságának jelenleg tapasztalható csökkenésében. Bár több világvallás hangsúlyozta a megszerzett jövedelem bizonyos hányadú megtakarításának szükségességét, az euro-atlanti világ valláserkölcsei színvonalának általános hanyatlásával párhuzamosan az évezredek intelmei feledésbe merültek. A megtakarítási hajlandóság euro-atlanti csökkenése nyomán a lakossági megtakarítások amerikai hiányának következményeit növekvő mértékben az ázsiai országok megtakarításaiból származó pénzügyi források enyhítik. A tv-civilizációval terjesztett esztelen fogyasztási düh erősödése a globálhatalmi pozícióval rendelkező Egyesült Államokban is növekvő külső pénzügyi függőséghez vezetett, nagyszámú kevésbé fejlett országhoz hasonlóan, ahol *a koraszülött fogyasztói társadalom terhei a külső függőség mellett a potenciális hosszú távú fejlődési ütemet is csökkentik.*

A hagyományos értékrendek sorvadása, illetve a közvetlen hasznosság elvének diadalútja különösen érzékelhető módon jelenik meg a politikai értékrendben. A fejlett országok pluralista politikai rendszerben működtetett környezetében *a politikai pártok vonakodnak szembenézni a valóságos társadalmi-gazdasági kihívásokkal.* Alapvető céljuk egyre kevésbé az ország jó kormányzása, hanem a hatalmi pozíciókból származó előnyök kiaknázása, illetve ennek érdekében a következő választások megnyerése. A hosszú távú nemzeti és nemzetközi közös célok szolgálatának feledésével, a közvetlen hasznosság elvének érvényesítésével a politikai pártok

mindinkább cserbenhagyják választóikat, az ebből fakadó deficit leküzdése szintén az államra vár.

Az állam gazdasági szerepe történelmileg tehát meg lehetőségen *korspecifikus*, mindig is szorosan összefüggött az adott korszak fő tartalmi kihívásaival. A szerepvállalás jellege és mértéke, társadalmi támogatottsága mindig is tükrözte a *fejlődéstörténeti örökséget, a kultúra s az értékrend sajátosságait*. Ennek megfelelően a közhatalom gyakorlásának eltérő formái alakultak ki, Európa különböző régióiban, illetve Ázsiában. Az állam funkcióit, a szerepvállalás intenzitását erőteljesen befolyásolja a gazdasági fejlettség adott színvonala is. A gazdasági fejlettség magas fokán, fejlett piaci mechanizmusok megléte s erőteljes civil szervezetek jelenléte mellett az állam és az államigazgatás feladatköre szűkülhet, a gazdaságfejlettség alacsony színvonalán viszont, különösen a történelmileg megkésett modernizáció és felzárkózás időszakában az állam gazdasági szerepvállalása nem nélkülözhető. E szerepet alakítja a *gazdasági ciklus* adott szakasza is. Válság, recesszió idején erőteljes társadalmi nyomás sürgeti az állami szerepvállalás kiszélesítését, felhőtlen konjunktúra esetén ennek fordítottja jellemző.

A történelmi fejlődés során tehát eltűnt az éjjeliőr szerepet vállaló állam, a létezett szocializmus időszakában kifejlesztett totális, gazdálkodó és tulajdonosi állam, a globális versenyben megroppant az úgynevezett jóléti állam. Az intézményrendszeri fejlődés végpontját azonban korántsem jelenti a transznacionális nagyvállalatok igény szintjén kialakított liberális szolgáltató állam elmélete s gyakorlata. E szerepfelfogást éppen a globális verseny nyomán kialakuló versenyképességi követelményrendszer kérdőjelezi meg.

Állam és versenyképesség

A közgazdaság-tudományban elmúlt negyedszázadban kialakult úgynevezett neoliberális felfogás szerint a *versenyképesség* vállalatgazdasági illetve pénzügyi kategória. Ezen túlmenően nemzetgazdasági versenyképesség kérdésében a *neoliberális szemlélet agnosztikus jellegű*, nem talál megfelelő definíciókat, mérőeszközül szolgáló mutatókat, bár a fejlődés-gazdaságtani iskolák ilyen ismérvekkel évtizedek óta operálnak. A versenyképesség fogalmi és gazdaságpolitikai értelmezését az a realitás sürgeti, hogy a világpiacon közvetlenül termékek, szolgáltatások mérkőznek egymással, e verseny kimenetelét azonban nem egyszerűen a versenyző termékek ár-, költségviszonyai, szállítási, finanszírozási feltételei alakítják ki. Az egyes termékek költségshívonalában, műszaki-minőségi jellemzőiben ugyanis sűrítve tükröződik a termék fejlesztésének, előállításának és forgalmazásának háttérkönyezete, a mögöttes államigazgatási, oktatási, infrastrukturális, környezetvédelmi, társadalomellátási stb. rendszerek teljesítőképessége.

A tudásalapú társadalom és az intenzív gazdasági növekedés korszakában felgyorsult ütemben nőtt meg a forgalmazott termékek előállításában, az áramló pénzügyi és technológiai erőforrások abszorpciós kapacitás határfokában, a korábbinál magasabb szintű társadalmi és nemzetközi együttműködés szabályainak, mechanizmusainak érvényesülésében közrejátszó munkaerő, az úgynevezett *humán tényező* neveltségi, képzettségi, kulturális színvonala. Korkunkban a versenyképesség mind komplettebbé váló követelménye messze túlnő a vállalatgazdasági kereteken vagy a könnyebben számszerűsíthető pénzügyi összefüggéseken. Keveset mondanak vagy egyenesen félrevezetők azon neoliberális megközelítések amelyek a gazdaságpolitikai célrendszerben elkülönítve foglalkoznak például az oktatás vagy szociális ellátás, az adóztatásra, üzleti-vállalatgazda-

sági környezetalkításra leszűkített versenyképesség kérdéseivel. Átfogó gazdasági-társadalmi versenyképesség nélkül a vállalati versenyképesség délibáb. A versenyképesség különféle s közvetlenül gyakorta nem számszerűsíthető összetevői csak a világgazdasági realitásokhoz és helyi adottságokhoz igazodó átfogó fejlesztésstratégiai célrendszerben hangolhatók össze sikeresen.

A nemzetközi és regionális szervezetekbe integrálódó, korábbi szerepkörének egy részét átadó állam gazdasági szerepe tehát nem tűnik el, csupán *átalakul* a korábbi jóléti funkciókból illetve azok részleges gyengülése mellett koordináló, harmonizáló, edző-nevelő, érdekvédelmi, piaci torzulatokat kiküszöbölő funkcióvá. Ez az új funkció nem sorvad, sőt erősödik a fejlettség magas szintjére jutó, tudás-intenzív pályán járó országokban is a különféle társadalmi-gazdasági folyamatok összetettsége és összefonódása nyomán, az államhatalmat gyakorló szervezetek szintjén el látható feladatok sokasodása következtében. Az állam feltételezett elhalásának, elsorvadásának gyakorlati cáfolataként érdemes megjegyezni, hogy a chicagói, thatcheri neoliberais fordulat óta, 1978 és 2005 között az EU tagországainak átlagában a költségvetés által összpontosítható bruttó bel-földi termékhiányad 33%-ról 41%-ra, az Egyesült Államokban 27%-ról 29%-ra nőtt. Sapientia sat!

Néhány megjegyzés a magyar államigazgatás szerepköréről

Ha elfogadjuk, hogy az országok, régiók sorsát a versenyképesség jelentős mértékben alakítja, s tudomásul vesszük, hogy az egyes országok GDP-jének megnövekedett hányadát az államszervezet centralizálja és osztja el, akkor nehezen vitatható, hogy az államigazgatás működése nagyfontosságú versenyképességi tényező. A globalizáció adott

rendszerében az államigazgatás feladatai részben defenzív, részben offenzív jellegűek. Az ország jelenlegi pozíciójának védelme az alábbi kritikus területekre hívja fel a figyelmet.

a) A magyar állam működtetési költségeinek GDP-hez viszonyított aránya kereken 30%-kal magasabb, mint az unió tagországainak átlaga. A magyar államigazgatás az átlagosnál magasabb költségszinten működik. Ez a GDP 2%-ára rugó versenyhátrány. A magyar államigazgatásban foglalkoztatottak bérszínvonala az uniós átlagnál alacsonyabb, így a költségtöbbletek szervezési-vezetési gyengeségre, az államigazgatás diszfunkcionális, politikai jellegű túlerheltségére utalnak, racionalizálást sürgetnek.

b) Szervezési-vezetési okok tükröződnek az államigazgatás alacsony *működési sebességében*, a különféle államigazgatási eljárások európai átlagot felülmúló időigényességében, a felelősségelhárító magatartások elterjedtségében, az államigazgatásban dolgozók létbiztonsági és motivációs deficitjében is. E működési zavarok nem függetleníthetők az államigazgatás pártpolitikai irányítására irányuló mindenkori törekvésektől, vállalatigazgatási módszerek államigazgatásra erőltetésétől. Ma már elég világosan látható, hogy Magyarország gazdasági pozíciójának elmúlt fél évtizedben láthatóvá váló romlásában, különösen a fejlődés humán tényezőivel összefüggő kedvezőtlen teljesítményekben elsősorban a politikai szféra minősége, az átfogó értelemben vett vezetés gyenge színvonala tükröződik. A technokratikus, szakigazgatási vezetés politikai vezetéssel szembeni erősítése közvetlen teljesítményjavítási követelmény.

c) Ma még nem állapítható meg biztonsággal, hogy a magyar állampénzügyi betegsége, a jövedelemképződés és felhasználás közötti több mint másfél évtizedes, s választási években hirtelenül kitáguló rés csak politikai okokra ve-

zethető-e vissza, vagy téves szakmai helyzetfelismerések, döntések, számítások, azaz az apparátusok és a vezetés *felkészületlenségének* következménye. Ez utóbbi esetben az államigazgatási felkészültség javítása, a francia ENA-hoz hasonló intézmény képzési-követelményi rendszerének érvényesítése elengedhetetlen.

Az említett feszültségek kezelése a helyzetromlás megakadályozásához szükséges. A jelenben kialakult kritikus helyzet kezelésén túlmenően az ország hosszú távú fejlődése *offenzív* jellegű követelményeket is támaszt az államigazgatással szemben.

d) A *versenyképesség* társadalmi összetevőinek megjelenítése, az úgynevezett társadalmi versenyképesség jelentőségének növekedése *olyan megoldásokat kíván, amelyek a közvetlen haszonelvűség alapján működő piaci intézményektől, üzleti világtól nem várhatók.* A társadalmi hasznosság szolgálata nem közvetlen vállalati feladat.

A magyar felzárkózási folyamat sikere esetén elkerülhetetlen a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése, a leszakadási folyamatok s az ebből fakadó destabilizációs veszélyek erősödése. A belső integráció elősegítése állami-államigazgatási feladat.

e) A magyar gazdaságpolitikának idestova két évtizede hiányzó dimenziója a *fejlesztéspolitika*, a gazdasági stratégia. Átfogó fejlesztésstratégia kidolgozása sem a piactól, sem a civil szervezetektől nem várható. A különféle PPP konstrukciók, eddigi tapasztalatai, a kormányzati feladatok ellátása szerződéses alapon nem ígéretesek. A fejlesztésstratégia nem azonosítható az Európai Unióból érkező pénzügyi erőforrások fogadásához szükséges rendszer kialakításával, ennek már illeszkednie kellett volna előzetesen kidolgozott átfogó fejlesztéspolitikai célrendszerhez. E feladat a felzárkózási időszakban semmilyen ideológiai koncepció alapján

nem kerülhető meg, s bár utólag már nem szerencsés sorrendiség mellett haladéktalanul kialakítandó.

f) A globális világban mozgékony vállalatokkal szemben az államigazgatás feladata a *nemzetpolitikai* érdekek szolgálata, a Kárpát-medencében élő magyarság integrálása, érdekeinek védelme, az államhatárokon túlnyúló fejlesztéspolitikai koncepciók, regionális együttműködési struktúrák kialakítása. A határok nélküli Európában s a lakossági mozgások könnyítése esetén a közvetlen szomszédság prosperitásának elősegítése ráadásul nem egyszerűen nemzetpolitikai követelmény hanem belbiztonsági, stabilitási érdek is.

Ez sem vállalati feladat.

g) Külgazdasági kapcsolatokra utalt, a nemzetközi gazdasági együttműködési rendszerbe mélyen beágyazott ország esetében az uniós csatlakozással együtt járó közös külgazdasági politika nem mentesíti az integrált nemzetállamot a közvetett *külgazdaság-fejlesztési* feladatoktól. A gazdasági növekedés gyorsításában s a világgazdasági integrálódásban oly nagy szerepet játszó külföldi közvetlen tőkebefektetésekért folyó éles nemzetközi verseny felkészült, hatékony, gyorsan működő, korrupciómentes államigazgatást követel. Hasonló követelményt támaszt az uniós tagságból fakadó erőforrásszerzése lehetőségek maximális kiaknázása is. Az egyes tagországok uniósforrás-kihasználási teljesítményeiben érzékelhető eddigi jelentékeny különbségek egyszersmind államigazgatási működési színvonalakat is jellemeznek.

h) Bizonyos magyarországi érdekcsoportok nem vesznek tudomást arról, hogy az Európai Unió közös külgazdaság-politikájának keretében a vám- és kereskedelempolitika közösségi illetékesség, nemzeti protekcionizmus nem folytatható. Ugyanakkor a tisztességtelen versennyel, piaci

erőfölénnyel szembeni fellépés lehetősége adott. A környezetvédelem, fogyasztóvédelem, minőség-ellenőrzés, egészségvédelem úgynevezett *paratarifális* eszközként használható az ország érdekeit sértő versenyjelenségekkel szemben. Az e téren rendelkezésre álló gazdag eszköztár felhasználásához viszont szervezetileg s egyénileg jól felkészült államapparátus szükséges.

i) A nemzetközi együttműködés növekvő fontosságú pillére a *bűnözés*, a nemzetközi szabályozási mechanizmusokat nem követő magatartás, terrorizmus, korrupció megfékezése. E téren a magyar felkészültségi deficit mértéke káró.

Az állami szerepkör gazdagodása új típusú, megnövekedett jelentőségű feladatokkal, a kialakuló európai közigazgatási térségben teljesítőképes, „euróintelligens” magyar közigazgatás megteremtése, a koncepiálási, végrehajtási, ellenőrzési kapacitás erősítése a magyar felzárkózás, jövőépítés sikerfeltétele. Kétkelkedhetünk-e tehát abban, hogy az államigazgatás előtt még hosszú jövő áll új feladatainak megvalósítására?

Budapest, 2007. január

KÁDÁR BÉLA

(41) 323

(41) 338

341. 140. 1 (41)

K₁

A MAJOR-KORMÁNYOK ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ

ny. Thatcher nyomdokain?

John Majornek az európai integrációval kapcsolatos politikáját jelentős mértékben meghatározta a thatcheri örökség, amelynek alakításában 1989 júliusától előbb külügy-, majd pénzügyminiszterként, maga is tevőlegesen részt vett. Ennek az örökségnek a megítélése a szakirodalomban meglehetősen vegyes. Abban azonban szinte minden elemző egyetért, hogy Thatcher bukásában fontos tényező volt az a makacsság, amellyel kitartott a Gazdasági és Pénzügyi Unió (EMU) megakadályozását célzó diplomácia mellett, akkor is, amikor annak kudarca nyilvánvalóvá vált – országa elszigetelődését kiváltva. A választási vereség rémképét felvillantó, rendkívül népszerűtlen „fejadó” mellett ez a kérdés osztotta meg leginkább a Konzervatív Pártot és tömörítette egységfrontba a politikus asszony ellenfeleit.

A tizenegy év mérlegének pozitív oldalán a brit érdekek következetes védelmét, a Közösség gazdálkodásának igazságosabbá, átláthatóbbá és racionálisabbá tételét elősegítő erőfeszítéseket, a nagyobb versenyt eredményező, és az integrációnak új lendületet adó egységes belső piac kialakításához való meghatározó hozzájárulást szokás kiemelni. John W. Young idesorolja azt is, hogy Thatcher sose fenyegetőzött a kilépéssel, a tagságot végérvényesnek tekintve; valamint hogy kezdeményező szerepet vállalt a lélektani szempontból is határkönek számító csatornaalagút megépítésében.¹ Miniszterelnöksége alatt, írja Stephen George: Nagy-Britannia az EGK „normális” résztvevője lett.² A Thatcher Közös Piac-politikáját összességében elmarasztalók,

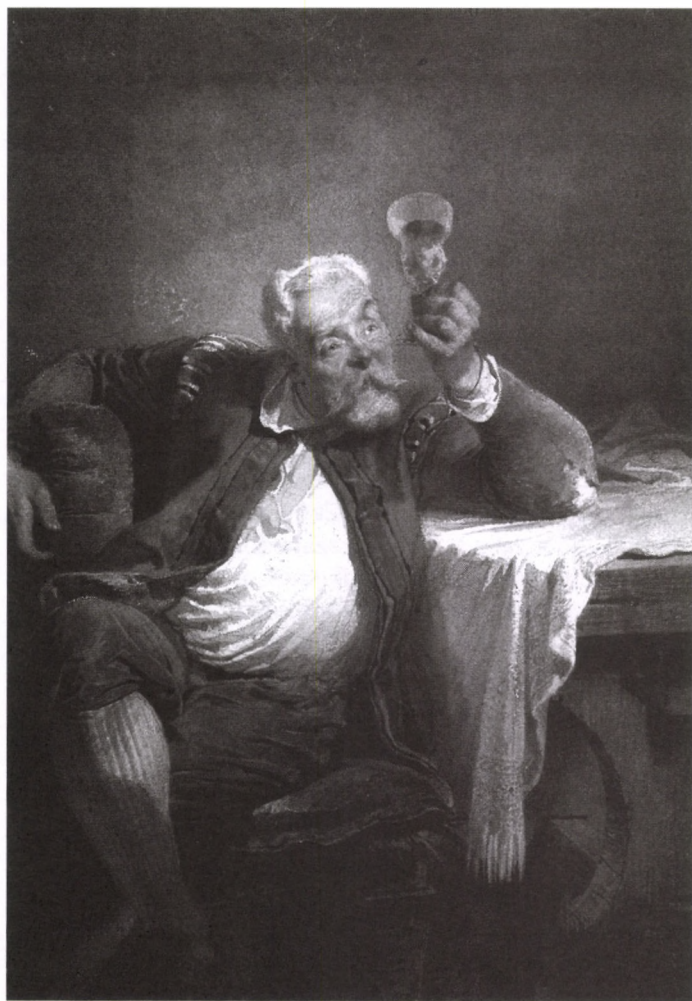
K₁: Salyi Tamás

például Eric Evans, úgy érvelnek, hogy az eredményeket meghaladják az elmulasztott lehetőségekből adódó veszteségek, amelyek a fölöslegesen agresszív politika számlájára írhatók. A szakirodalomban elterjedt az a nézet, hogy kevésbé kombattáns modorral többet el lehetett volna érni. Evans szerint a többi tagállamnál régibb és szilárdabb demokratikus hagyományok, a korábbi, világhatalmi pozícióból adódó tapasztalatok és az északi-tengeri olaj kedvező gazdasági hatása nagyobb befolyáshoz, netán vezető szerephez kellett volna, hogy juttassa Nagy-Britanniát.³ A vezető szerep, mint lehetőség felvetése azonban figyelmen kívül hagyja azt a körülményt, hogy a brit mozgásteret a föderációellenes hazai közvélemény és pártok, az ország gazdasági ereje és a stratégiai francia–német szövetség eleve behatárolták. Utóbbi megbontására kevés esély volt, amelyre jó például szolgál Thatchernek az az elvetélt próbálkozása, amikor a német újraegyesítés megtorpedózásához, illetve lefékezéséhez Mitterrand segítségét kérte.⁴ A duónak London bevonásával trióvá való bővítésének csak akkor lett volna realitása, ha Párizsban és Berlinben úgy látják, hogy érdekeik további érvényesítése nélkül nem megy. Az Olaszországgal és a Benelux államokkal történő ellensúly kialakítását pedig az nehezítette, hogy ezek az országok a francia–német dominanciát a közösségi intézmények jogosítványainak a folyamatos erősítésével képelték el kompenzálni – amit London a fentebb említett belpolitikai okok miatt nemigen támogathatott. Az is egyértelmű, hogy az adott erőviszonyokból és a későbbi csatlakozásból következően az Egyesült Királyságnak kevésbé volt módja arra, hogy saját prioritásait csendes háttér-diplomáciával juttassa érvényre.

Míndez persze nem jelenti azt, hogy Thatcher sokszor látványosan konfrontatív tárgyalási stílusa volt mindig a legkiválóbb módszer a kívánt célok elérésére. E ponton azonban figyelembe veendő Anthony Hartley más véleményekkel is egybeeső megállapítása arra vonatkozóan,

hogy a harcias diplomácia rendszerint kompromisszumos megoldásokat eredményezett – legalábbis a nyolcvanas évek legvégéig –, ami miatt a politikus asszony a „realista” jelzőt is kiérdemelte a szerzőtől.⁵ Ugyanakkor némelykor maguk a kitűzött célok sem mutattak egy irányba. A leggyakrabban emlegetett ellentmondás e tekintetben az Egységokmány megalkotásában és végrehajtásában való meghatározó brit részvétel és a nemzeti szuverenitás védelmének a jelszavával az integráció további elmélyítése, mindenekeelőtt a föderáció előszobájának tekintett közös valutával szembeni elkeseredett ellenállás között feszült. Hiszen az Egységokmánnyal, amelyet Anthony Bevin „a nemzeti önrendelkezést érintő legnagyobb horderejű változásként” említ a brit történelemben, a londoni kormány lemondott jogosítványainak egy részéről, átruházva azokat a többségi szavazás gyakorlatát bővülő körben megvalósító Miniszterek Tanácsára.⁶ Az egységes belső piacból pedig természetesen következett az egységes (nyugat-)európai fizetőeszköz iránti igény. Összességében elmondható, hogy Thatcher az általa helyesnek ítélt integrációs folyamatokat számottevően elősegítette, a nem kívántakat viszont nem tudta meggátolni, ezért ez irányú politikája a végeredmény felől nem minősíthető destruktívnak. Más kérdés, hogy a saját és országa érdekeinek szempontjából mi értelme volt olyasmi ellen hadakozni, amelynek a megakadályozására láthatóan nem kínálkozott esély. Hiszen a közös valutából való kimaradás jogát, az ún. „opt-out”-ot rugalmasabb, más ügyeket, hazája presztízsét és pártja egységét kevésbé hátrányosan befolyásoló magatartással is ki lehetett volna vívni. Az új kormányfőnek mindenestre módja volt kipróbálni, hogy nehéz fajsúlyú elődje árnyékából kilépve, a külpolitika eszköztárát finomítva növelhető-e Nagy-Britannia játéktere az Európai Unióban.

Ennek a kísérletnek a kimenetele egyszersmind hozzájárulhatott annak az előzőekben már érintett, a történeti irodalmat máig igazgató kérdésnek a megválaszolásához,

A JÓ BOR. „SZÉP SZÍNE VAN”

Papír, akvarell, 1876

hogya a Heath utáni brit *hozzaállás* maga nem volt-e alapvető oka annak, hogy az Egyesült Királyság nem tudott nagyobb befolyáshoz jutni az Európai Gazdasági Közösségen belül. Amit Young úgy fogalmaz meg, hogy „...Nagy-Britannia azért nem lett kulcsjátékos a Közösségben, mert politikusai az EGK-tagságot praktikus haszonnal járó lépésként adták el a társadalomnak, amely az eredményeket is ezen a szemüvegen keresztül nézte. Az ország nem osztja más tagállamok idealizmusát, és ez meghatározza boldogulását e területen”⁷. Major alapvetően egyetértett Thatcherrel abban, hogy Európa föderalizálása nem kívánatos, de szakított az ezzel kapcsolatos ellenérzéseket már-már irracionális formában megfogalmazó, különösen 1988 után felerősödő thatcheri retorikával, amelyet lemondásakor, 1990 novemberében elmondott híres beszédében a korábbi harcostárs, Geoffrey Howe így jellemezett: „...Tiszteletreméltó Barátom... időnként olyannak látja az európai szárazföldet, amely hemzseg a rosszindulatú emberektől, akiknek az a szándéka, hogy, idézem »elfojtsa a demokráciát«, »semmibe vegye nemzeti identitásunkat«, és »a hátsó ajtón egy föderalista Európába vezessen minket«.”⁸ A miniszterelnök helyzetét bonyolította pártjának a már említett megosztottsága, a „bruges-i csoport”-nak nevezett, Thatcher támogatását élvező, növekvő befolyású euroszeptikusok és a „heathista”-ként emlegetett Európa-barátok szembenállása, amelyet a két éven belül esedékes választásokra tekintettel valahogy kezelni kellett. A Munkáspárt pedig, amely ekkorra már szakított korábbi integrációellenes álláspontjával, készen állt arra, hogy a konzervatívok megosztottságából politikai tőkét kovácsoljon.⁹

Major nem sokkal hivatalba lépése után jelezte, hogy kormánya határozott, pozitív elképzelésekkel kíván hozzájárulni a közös ügyek viteléhez. Többek között annak a régóta hangoztatott brit óhajnak az újbóli megerősítésével, hogy a Közösség kifelé nyitottabb legyen. Ennek jegyében szorgalmazta, hogy a világkereskedelem könnyítését célzó

GATT-tárgyalások sikere érdekében a Tizenkettek járuljanak hozzá az EGK-ba irányuló agrártermékek vámtételeinek a csökkentéséhez. Ez lefelé nyomná az élelmiszerárakat, segítené a fejlődő országok gazdaságát, és – nem utolsósorban – javítaná az Egyesült Államokkal való, London számára továbbra is kulcsfontosságú viszonyt. A másik, ugyancsak a külső nyitást szolgáló, és egyúttal a föderalista tendenciákat, illetve a francia–német tandem befolyását ellensúlyozni hivatott indítvány a szervezet bővítése volt – egyelőre a jelentkező EFTA-országokkal, később pedig a hasonló terveket melengető volt kommunista államokkal.¹⁰ A politikai és monetáris unió tárgyában tartott kormányközi konferenciákon 1990 decemberében, illetve 1991 januárjában, majd ezt követően az Európai Unió Szerződés kidolgozásakor, a módosuló brit taktikához igazodó nyelvhasználatban egyre gyakrabban került elő a *szubszidiaritás* fogalma.¹¹ A kereszténydemokráciától kölcsönvett megjelölés használata arra utalt, hogy immár a Foreign Office-ban sem restellik alapvetőnek tekintett érdekek *communautaire* nyelven történő megjelenítését. A szubszidiaritás – az az elv, hogy a döntések lehetőleg olyan szinten szülessenek, ahol majd érvényesülnek – olyan általános elvárást fogalmazott meg, amely remek hivatkozási alapnak kínálkozott a nemzeti érdekek védelmét szolgáló konkrét ügyeknél is, anélkül, hogy az így érvelőt a partikuláris nemzeti önzés vádjá érthette volna.

Az 1991 decemberében tartott maastrichti csúcstalálkozóig a brit diplomácia különösen a szociális törvények harmonizációja, a monetáris unió és a közös kül- és biztonságpolitikát is felölelő politikai unió kérdésköreire összpontosította figyelmét. Noha az 1989 végi strasbourgi Tanács ülésén Nagy-Britannia nem írta alá a Szociális Chartát, a Szociális Ügyek Bizottsága által előterjesztett direktívák többségét – részben még Thatcher alatt – elfogadta. Bizonyos javaslatokat azonban továbbra is elutasított, például azt, amelyik a munkaidők hosszának egységes szabályo-

zását irányozta elő. Hasonlóképpen elzárkózott a Major-kormány attól, hogy a szociális ügyek általában többségi szavazás alá essenek.¹² A kül- és biztonságpolitikák összehangolása hagyományos, bár ellentmondásosan megvalósuló brit törekvés volt, amely mögött a nagyhatalmi szerep megőrzésének az igénye állt. A brit nukleáris erő, az ország gazdasági súlyánál jelentősebb, a nyugat-európai átlagnál magasabb ráfordításokból fedezett, és világviszonylatban is számottevő hagyományos haderő, a biztonsági tanácsbeli állandó tagság, a birodalmi múltból és az Egyesült Államokkal való különleges viszonyból adódó globális külpolitikai kapcsolatrendszer és tapasztalat kétségtelen tényei álltak ezen ambíciók mögött. Az említett ellentmondás abban állt, hogy London egyfelől valóban szorgalmazta közös kül- és biztonságpolitika kialakítását, másfelől viszont ellenezte annak tényleges elmélyítését, ami óhatatlanul Nyugat-Európa védelmi erejének és külpolitikájának bizonyos fokú önállósulását, az amerikai kapcsolat lazulását jelentette volna. Különösen Thatcher óvott attól például, hogy az 1984-ben tett francia indítvány nyomán újjáéleszteni kívánt Nyugat-európai Unió a NATO-nak valamiféle alternatívája legyen.¹³ Douglas Hurd külügyminiszter 1991 februárjában tett nyilatkozata e téren inkább csak a frazeológiában mutatott némi elmozdulást a korábbi állásponthoz képest. Hurd azt mondta, hogy a NYEU „...híd lehet a Tizenkettek... és a NATO között”, de a NATO lényegében változatlan formában történő fenntartása nem kérdőjeleződött meg.¹⁴

A monetáris unió előkészítését szolgáló tárgyalásokon a brit delegációk abból indulhattak ki, hogy az Európai Tanács 1990. októberi, a Delors-terv második fázisának 1994. január elseji életbelépését eldöntő, Thatcher által nem megszavazott határozata után kiadott kommunikéban a brit fél kinyilvánította, hogy kész a Delors-terv második és harmadik fázisát elfogadni, noha a tartalmi kérdéseket nem tekintette lezártak. Erre joggal lehetett hivatkozni a

közös valutát egyre elszántabban ellenző thatcheristák felé. A pénzügyminiszterek 1991. májusi találkozásán Delors, a Bizottság elnöke a brit igényeket figyelembe veendő egy olyan paragrafust indítványozott a készülő új szerződésbe, amely lehetővé teszi, hogy valamely tagállam elhalaszthassa a csatlakozást a közös valutához addig, amíg a feltételek meg nem érnek. Ez tulajdonképpen megfelelt Majornek, aki 1990 tavasza óta hasonló megoldásban látta a kiutat. Amikor a téma az Alsóház elé került novemberben, Margaret Thatcher felszólalásában sürgette, hogy a pénzügyi unióban való részvételről tartsanak népszavazást. Major tettetett naitással úgy értelmezte a felvetést, hogy az a népszavazást a tényleges belépéskor képzei, amiről majd akkor lehet beszélni.¹⁵

A politikai unióról folytatott megbeszélések viszonylag kedvezően alakultak a brit kívánalmak szerint. Az Európai Unió második és harmadik pillérének, a közös kül- és biztonságpolitikának, illetve a bel- és igazságügyi együttműködésnek a formálódó elképzelések szerint döntően kormányközi együttműködésen kellett alapulnia. Ez némileg ellensúlyozhatta a Miniszteri Tanácsban a többségi szavazás tervezett további kiterjesztését és az Európai Parlament hatáskörének bővítését. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján a kül- és belpolitikák szorosabb koordinációjának igényét nyilvánvalóan megnövelte a második világháború után kialakult Pax Sovietica összeomlása nyomán a kontinens nyugati felében kialakult bizonytalanságérzet, valamint a német újraegyesítés következtében feltámadt negatív történelmi reflexiók. Utóbbiak, helyenként enyhén paranoid jelleggel, a legélesebben talán éppen Margaret Thatchernél és tanácsadói egy részénél voltak tetten érhetőek. A politikus asszony George Urban visszaemlékezése szerint a nyolcvanas évek közepén kifejtette, ellenzi a német újraegyesítést, mert „ha a németek újra egyesülnek, megint uralni fogják egész Európát”.¹⁶ 1989 decemberében külpolitikai tanács-

adók előtt azt mondta, nem akarja, hogy a század ugyanazzal a német kérdéssel fejeződjön be, amelyikkel elkezdődött.¹⁷ Nicholas Ridley kereskedelmi és ipari miniszter 1990 júliusában a Spectatornak adott interjújában azt nyilatkozta, hogy a pénzügyi unió valójában nem más, mint „német furfang az egész Európa feletti uralom megteremtése céljából.”¹⁸ Major egyik legfontosabb külpolitikai célkitűzése éppen az volt, hogy az előbbieken említett, és más esetek miatt is jócskán megromlott brit–német kapcsolatokat megjavítsa. De ennél többet is akart: új dimenziót kívánt adni nekik, azzal a Whitehallban régóta dédelgetett óhajjal, hogy országának Franciaország és Németország mellett vezető szerepet biztosítson Európában; továbbá, hogy rávegye a volt NDK konszolidálásának terhével szembesülő Németországot az integráció lassítására. Az ennek megfelelően hangszerelt bonni látogatásán 1991 márciusában Kohl kancellár pártja, a CDU előtt mondott beszédében úgy fogalmazott, hogy hazája „Európa szívében” akar lenni, ahova tartozik, hogy a többiekkel együtt építse az európai jövőt.¹⁹

Az új kormányzat első jelentősebb próbája kül- és belpolitikai szempontból egyaránt az Európai Tanács 1991. decemberi maastrichti ülése volt, ahol véglegesítették az Európai Uniót létrehozó szerződéstervezetet. Az előzetes tárgyalásokon kialakultaknak megfelelően London megkapta a monetáris unióból való kimaradás, illetve egy későbbi csatlakozás jogát, igaz, a szerződésben ez nem – ahogy Major szerette volna – bármely tagállamot megillető, hanem kimondottan Nagy-Britanniának járó jog, ami újfent kiemelte az ország „különutas” voltát. A brit delegáció, Thatcher nyomdokain járva, elérte, hogy a többi tizenegy tagállam aláírását viselő Szociális Egyezmény csak a Maastrichti Szerződéshez csatolt jegyzőkönyvbe került be – kiváltva Neal Kinnock munkaspárti vezér heves kritikáját. Végül, Major határozott kívánságára a szövegből kimaradt a „föderális államra”, mint végső célra való utalás, viszont helyet kapott

benne a szubszidiaritás fogalma.²⁰ A hazatérő kormányfőt a sajtó egy jelentős része győztesként méltatta, és – ami számára az adott pillanatban a legfontosabb volt – europesszista pártbeli ellenzéke sem talált lényegi kivetnivalót szereplésében. A legfontosabbnak tartott opt-out terén kivívott engedmény fényében kevésbé tűntek fel a nemzeti kormány és parlament hatáskörét csökkentő döntések: a többségi szavazás kiterjesztése a Miniszterek Tanácsában és az Európai Parlament jogosítványainak növelése. Ez érdekes hasonlóságot mutat az Egységokmány fogadtatásával, ami azt jelezte, hogy az európai integrációs folyamatok reális megítélése még mindig meglehetősen bizonytalan a brit közvéleményben és a közvéleményt befolyásoló tényezőkben, így részben a politikai elitben is.

Major ügyes taktikázásának is köszönhetően Maastricht nem bizonyult tehertételnek a toryknak az 1992 áprilisára kiírt választásokon, amely a közvélemény-kutató intézetek jóslataira rációfólvá, a gazdasági recesszió ellenére – 1991-ben a nemzeti össztermék kismértékben csökkent – a Konzervatív Párt győzelmét hozta.²¹ Az eredményben fontos szerepet játszott a kormányfő személyes népszerűsége, amihez hozzájárult a népszerűtlen kommunális adó gyors eltörlése (1991 márciusában) és az 1991 elején zajlott Öbölháborúban mutatott határozott fellépése. A kedvezőtlen gazdasági körülmények közepette elért választási siker jó ómennek látszott a most már saját jogán a miniszterelnöki bársonyszéket elfoglaló John Major számára. Bízni lehetett abban, hogy a recesszióból való kilábalás elkezdődik, aminek első jeleként az infláció 1991 végére 4,5%-ra csökkent az előző évi 10%-ról.²² 1993 második felétől a fellendülés kezelhetővé vált. 1991 és 1995 között a brit GDP növekedésének mértéke 1,3%-os volt, ami megegyezett az EGK és az 1995-ben csatlakozott három ország, Svédország, Finnország, valamint Ausztria átlagával. Ez ugyan rosszabb volt, mint az előző öt év hasonló adatai: 4,7%, illetve 3,6%, de az

1996-ban és 1997-ben meglóduló gazdaság növekedési üteme – mindkét évben 3,6% – nagyobb mértékben haladta meg az Unió GDP-jének a bővülését – 1,9%, illetve 2% –, mint 1985 és 1990 között.²³ Ez a tendencia arra utalhatott – és mai tudásunk alapján nyugodtan mondhatjuk, utalt is – hogy a nyolcvanas évek elejének fordulata, az, hogy a brit lemaradás több mint harminc év után felzárkózássá változott, nem átmeneti jelenség. Ahhoz azonban, hogy e történelmi fejlemény első gyümölcseit a konzervatívok arathassák le, meg kellett győzniük a választókat, hogy a kedvező folyamatok fenntartására továbbra is ők a legalkalmasabbak.

Major helyzetét nem könnyítette meg, hogy az Európai Unióval kapcsolatos viták a Konzervatív Pártban az előzőeknél kisebb, huszonegy fős parlamenti többséget eredményező, de mégiscsak győztes választások után nem hagytak alább, sőt inkább fokozódtak. Az 1979 óta kormányon lévő, megfáradni látszó párt elhasználódását mutatták a körülötte megszaporodó korrupciós ügyek. Mindez megmutatkozott a toryk és személy szerint a miniszterelnök népszerűségének gyors hanyatlásában, amit az 1993-as helyhatósági és az 1994-es európai parlamenti választásokon elszenvedett súlyos vereség illusztrált, továbbá az a tény, hogy a kormányzati ciklusban minden pótválasztást elvesztettek, 1997 márciusában kisebbségbe kerülve az Alsóházban.²⁴ Majornek tehát a javuló gazdasági környezet ellenére egyre szűkülő belpolitikai térben kellett manővereznie. Ez jelentős mértékben kihatott külpolitikai mozgásterére is. Másfelől, a külpolitikának bizonyos szegmensei – lényegében az európai integráció problémái – döntően befolyásolták a belpolitikai helyzet alakulását. A közép felé tartó, ha úgy tetszik „polgárisodó” Munkáspárt 1992 nyarától John Smith vezetésével, majd váratlan halála után, 1994-től Tony Blairrel az élen általában Európa-barátnak mutatkozott – például a Szociális Egyezmény elfogadását követelve –, anélkül, hogy elkötelezte volna magát olyan kényes témákban, mint például

a közös valutában való részvétel menetrendje, vagy a brit szuverenitás csökkenése különböző területeken. Ez a politika kifizetődőnek tűnt a számára az 1989-esnél is sikeresebb 1994-es európai parlamenti választások tükrében.

A közös pénz bevezetését legkésőbb 1999. január elsejére előíró, a Tizenkettek által 1992. február 7-én aláírt Maastrichti Szerződés ratifikációja számos országban – így Dániában, Írországban, de még Németországban és Franciaországban is –, nem várt heves ellenállásba ütközött a közvélemény részéről, amelynek artikulálására bizonyos politikai erők készen mutatkoztak. Stephen George úgy véli, hogy ebben komoly része van Delors-nak, aki Európa-szerete elmondott beszédeiben és a sajtónak tett nyilatkozataiban a szerződést a föderális Európa felé tett jelentős lépésként üdvözölte, ezzel mintegy „riadalmat keltve” több tagállamban.²⁵ Feltételezhető azonban, hogy a háttérben mélyebb okok is meghúzódtak. Az egyik az az EGK fejlődésében megfigyelhető mechanizmus, hogy az integráció felgyorsulását, mintegy ellenhatásként, rendszerint megtorpanás és viták követik. Ennek többek között az a természetes magyarázata, hogy az együttműködés elmélyülésének lényeges állomásait általában a róluk hozott döntések után, hatásait érzékelve dolgozta föl az egyes országok közvéleménye, és részben politikaformáló erői. Másrészt, az előzőkből is következően, az érintett társadalmak csak az integráció előrehaladásának egy bizonyos fázisában szembesültek igazán azzal, amit elvileg tudni lehetett: hogy az „egyre szorosabb unió” (Római Szerződés) egy ponton túl növekvő mértékben válhat föderalista jelleget. A folyamat lelassításának, pláne megakasztásának veszélyeit a híres bicikli-hasonlattal lefestők (ha a bicikli megáll, eldől) és a föderalizálódástól ódzkodók egy vonatkozásban megegyeztek – mindkét fél úgy érezte, hogy ha most álláspontját nem sikerül érvényre juttatni, az súlyos, esetleg jóvátehetetlen következményekkel járna az általa helyesnek ítélt modell fejlődésére nézve.

A Maastrichttal szembeni ellenérzések első látványos megnyilvánulása a dán népszavazás volt 1992 júniusában, ahol a szavazók – igaz, kis többséggel, 50,7%-kal – elutasították a szerződést. Az ennek hatására Mitterrand által kiírt szeptemberi francia referendum kis híján majdnem hasonló eredményt hozott: itt az igen szavazatok aránya 50,6%-ot tett ki.²⁶ A Közösségen belül a nemzetállamok jogosítványait védelmezők táborának az erősödése látszólag a brit kormány malmára hajtotta a vizet. Hiszen saját álláspontjának radikális megváltoztatása nélkül úgy remélhetett közelebb kerülni a többiekhez a vonakodó partner szerepét elhagyva, hogy valójában azok közelítenek hozzá. Egyúttal igazolva érezhette magát a tekintetben, hogy nemcsak a saját, hanem más országok polgárainak az érdekeit is képviseli az Európa jövője körül zajló vitákban. E kedvezőnek tűnő diplomáciai helyzet belpolitikai ára azonban túl nagynek bizonyult. A dán és francia népszavazás kimenetelén felbátorodó euroszeptikusok a sajtóban és a parlamentben egyaránt támadásba lendültek. Hatvannyolc tory képviselő közös nyilatkozatban gyakorlatilag arra szólította fel a kormányt, hogy az év második felében sorra kerülő brit elnökséget kihasználva a Maastrichti Szerződés újratárgyalását szorgalmazza.²⁷ Major határozottan visszautasította a felvetést, akárcsak Margaret Thatcher – most már Lady Thatcher – megismételt követelését népszavazás kiírására. (A szerződést ellenzők egyike, Lord Tonypany egy évvel korábban egyenesen azt indítványozta, hogy az Egyesült Királyságnak nem a föderalista Európához kéne tartoznia, hanem inkább – 51-dik tagállamként – csatlakoznia kéne az Egyesült Államokhoz, hiszen „közelebb vagyunk hozzájuk, mint ők Honoluluhoz”.)²⁸

A parlamenti ratifikáció során a kezdetben magabiztos, helyenként a maastrichti győző pózában tetszelgő kormánypárt hamarosan a bizonyítványát magyarázó diák pozíciójában találta magát. Az említettek mellett ehhez jelentős

mértékben hozzájárult az is, hogy a rá nehezedő spekulációs nyomás hatására 1992 szeptemberében, belépésének kétéves évfordulója előtt a font, az olasz lírával egyetemben, kilépett az árfolyam-mechanizmusból (ERM). Beigazolódni látszott a kormány pénzügypolitikáját e téren korábban bíráló Thatcher kritikája, ami párton belüli presztízsveszteséget jelentett Majornek – bár az igazi ok a minden javulás ellenére még mindig nem elég szilárd brit gazdaság volt, illetve annak inkább az amerikaihoz, mint az európai partnerekhez igazodó ciklikussága. A font kiválása a majori diplomáciai offenzívában kulcsfontosságúnak tekintett brit–német viszonynak sem tett jót, mivel brit részről rossz néven vették, hogy a Bundesbank a válságos pillanatokban nem az általuk elvárt mértékben támogatta a sterlinget. A thatcheristák további bírálatát váltotta ki az a két eset – a maximálisan 48 órás munkahét és a minimálisan 15%-os VAT elfogadása –, amelyek kapcsán a kormány, a részletekben elért engedményekért cserébe, feladta korábbi álláspontját. Ezek után nem okozott igazi meglepetést, hogy november 4-én mindössze három szavazattal sikerült elhárítani a Maastrichti Szerződés újratárgyalását előíró törvényjavaslatot. A ratifikációs eljárást végül 1993 májusában zárta le a parlament.²⁹

A brit elnökség utolsó hónapjában, 1992 decemberében Edinburghben tartott Európai Tanácsülés nagyjából a brit törekvéseknek megfelelően alakult. A résztvevők határozatot hoztak arról, hogy a csatlakozni szándékozó EFTA-államokkal tárgyalásokat kezdenek a következő év elején; támogatták Magyarország, Lengyelország, Csehország és Szlovákia jövőbeni tagságát; az újabb népszavazás kedvező kimenetele érdekében Dánia is „opt-out”-ot kapott az EMU-t illetően; továbbá megegyezésre jutottak egy kompromisszumos javaslatról az Egyesült Államokkal folytatott vitában a GATT-tárgyalásokon. Az Európai Monetáris Rendszer átmeneti üzemzavarát kihasználva – egyúttal a font kilépésének súlyát csökkentendő – Major arról beszélt 1993 júliusá-

ban, hogy „a jelenlegi körülmények között a Gazdasági és Pénzügyi Unió nem valósítható meg”³⁰. Viszonylagos sikert ért el London az 1995-ös bővítéssel összefüggően a Miniszterek Tanácsában módosítandó minősített többségi szavazás ügyében, amelyet az ún. ioanninai kompromisszum rögzített 1994 márciusában.³¹ Az európai parlamenti választásokon elszenvedett nagy vereség (mindössze 28%-nyi támogatottság, igaz, 36%-os részvételi aránnyal) nem növelte a tory kormány tekintélyét az Unión belül, de közvetlen kihatása nem volt. Az új bizottsági elnök megválasztása körüli júniusi csatározások azonban jelezték a – némi túlzással – régi árut új csomagolással eladni szándékozó majori mosolyofenzíva határait. Újfént bebizonyosodott, hogy a briteknek tett gesztusok ellenére Németország továbbra is Franciaországot tekinti természetes szövetségeseinek, és vice versa. A helyzet sajátos fintorát mutatta, hogy Major az elődjét idéző határozott vezető képét csak a saját, önálló arculatát hangsúlyozni hivatott külpolitikai kezdeményezéseinek a zárójelbe tételével jeleníthette meg, amikor a tagállamok közül egyedül megvétózta a közös francia-német jelöltet, a belga Dehaene-t.

Az Unión belül a hatékonyság növelésének és a demokratikus deficit csökkentésének a jelszavával az intézményi reformok továbbvitelét sürgetők és a népakaratot a kormányközi együttműködésen keresztül a nemzeti parlamentek jogosítványainak megőrzésével, illetve növelésével biztosítani kívánók vitáját bonyolította Svédország, Finnország és Ausztria csatlakozása 1995. január elsején, és az újabb, közép- és kelet-európai jelentkezők várható felvétele a következő évtizedben. A „mélyíteni” vagy „szélesíteni” dilemmája mellett megint előkerült Mitterrand 1984-ben megfogalmazott kétbesszégű Európa-modellje. 1994. szeptember 7-én, leideni beszédében Major síkraszállt amellest, hogy azoknak a tagállamoknak, amelyek a szorosabb integrációt és gyorsabb előrehaladást szorgalmazzák, módjuk legyen

ezt megtenni. Ugyanakkor fontosnak tartotta, hogy egyetlen résztvevő se legyen kizárva a szorosabb együttműködésből, akkor sem, ha azt csak valamely részterületen óhajtja kialakítani. Ebből következően elutasította az Uniónak egy belső és egy külső magra osztását, és eszerinti működését.³² Logikusnak látszott, hogy az Európa jövőjéről szóló disputában az antiföderalista hangulat terjedése – amelynek fényében a korábban retrográdnak minősített brit magatartás egyszeriben korszerűnek tűnhetett – és az integráció küszöbönálló, majd folytatódó bővítésének perspektívája hosszabb távon növeli egy Londonnak viszonylag kedvező forgatókönyv esélyeit.

Ez persze kevésbé vigasztalta a rövid távon is boldogulni kényszerülő brit kormányfőt, akinek a korábban már említett, folyamatosan romló belpolitikai pozíciója nem tette lehetővé, hogy látványos eredményeket ígérő, jelentősebb diplomáciai kezdeményezésekkel rukkoljon elő. Az Európapolitika mentén a Konzervatív Pártban létrejött megosztottság elmélyülése, és a párt, valamint a kormány népszerűségének ebből is következő további csökkenése látványosan befolyásolta az egyik legforróbb témával, a közös valutával kapcsolatos brit álláspont alakulását. Az 1992–93-as EMR-válság elmúltával Nagy-Britannia igyekezett konstruktív magatartást tanúsítani: e vonal fő képviselője, Kenneth Clarke pénzügyminiszter 1995 februárjában jelezte, hogy országa a neki biztosított opt-out ellenére kész kivenni részét a közös valuta előkészítésében. Ugyanakkor a pártbéli ellenzék és a közvéleményre apelláló sajtó egy része egyre hangsúlyosabban követelte, hogy a kormány foglaljon végre állást az ügyben, és írjon ki népszavazást. Major végül – 1996-ban – beadta a derekát, és közölte, hogy egyetért a referendummal, de fenntartotta azt az álláspontját, hogy az ország érdekeit szolgálja, ha nyitva marad a lehetőség az euró későbbi bevezetésére.³³ Kevesebb belpolitikai viharral fenyegetett a közös kül- és biztonságpolitika formálása, ahol a brit diplo-

mácia a német opció csendes elhalása után – bár mérsékeltebb ambíciókkal – a francia kapcsolat felé tapogatózott. Ez részben arra alapozódott, hogy Franciaországnak az integrációhoz való viszonyában bizonyos változás következett be a kilencvenes évek elején-közepén. Németország (ahogy Thatcher írja: a „német Gulliver”) megkötése az integráció elmélyítésén keresztül elsőrendű prioritása maradt a francia külpolitikának, de két új fejlemény árnyalta a képet.³⁴ Az egyik a Maastrichtról való népszavazás volt, amellyel a francia társadalom fele azt üzenete politikusainak, hogy nem óhajtja a nemzetállam további gyengítését. De a de gaulle-i tradíciót sosem szem elől tévesztő francia politikai elit maga is nagyobb óvatossággal kezelte, hogy milyen újabb funkciókról mondjon le az Ötödik Köztársaság az európai közösségi intézmények javára. Annál is inkább, mivel – az előző évtizedek gyakorlatától eltérően – a bővülő Uniót kevésbé lehetett a francia érdekek szolgálatába állítani.

Érdekes módon az 1995 májusában elnökké választott gaulle-ista Jacques Chirac nem ragaszkodott elődje nézeteihez a NYEU-nak az Európai Unióba történő integrálásáról, ami közeledést jelentett a brit állásponthoz. Malcolm Rifkind hadügyminiszter 1995 márciusában a NYEU 1992-es ún. Petersbergi Nyilatkozat nyomán felvetette, hogy a NYEU-t alkalmassá kéne tenni arra, hogy a NATO-infrastruktúrát felhasználva békefenntartó és humanitárius tevékenységet folytasson békeidőben.³⁵ Chirac októberi londoni látogatásán a két vezető a stratégiai kérdésekben, különösképp a nukleáris együttműködés terén országaik közötti növekvő egyetértést emelte ki. Nagy-Britannia 1996 novemberében csatlakozott a francia–német támogatással létrehozott közös fegyverbeszerzési ügynökséghez, amelynek bevallott célja az amerikai konkurenciával szemben az európai hadiipar erősítése volt. Az entente cordiale és a hagyományos hatalmi politika szellemét idéző, Németország ellenében formálódó brit–francia konszenzus Jugoszlávia felbomlásával

kapcsolatban azt közvetíthette az európai vezető szerepre igényt tartó brit diplomáciának, hogy ha áttöréssel nem is lehet számolni e tekintetben, lassú elmozdulás azért érzékelhető.

A fent említett diplomáciai erőfeszítések és az otthoni publikumnak szánt üzenet sajátos keverékét alkotta a Maastrichti Szerződés megvalósulását áttekinteni hivatott, 1996 márciusában Torinóban megnyílt, több mint egy évig tartó kormányközi konferencia előtt kiadott Fehér Könyv. A brit kormány EU-politikájának fő irányvonalát rögzítő dokumentum egyebek mellett a szubszidiaritás elvének kiterjesztését, kevesebb közösségi jogalkotást, a nemzeti parlamentek befolyásának növelését szorgalmazta, elutasítván a maastrichti második és harmadik pilléren belül a többségi szavazást, és korlátozott jogkört szánt az Európai Bíróságnak.³⁶ Ugyancsak márciusban, a kormányközi konferencia és a következő évi választások szempontjából a lehető legkedvezőtlenebb pillanatban tört ki az ún. kergemarhakór-botrány. Ekkor vált ismertté az illetékes brit egészségügyi hatóság vizsgálata, mely szerint azokban, akik a szivacsos agyvelőgyulladásban szenvedő marhák húsból ettek, elvileg kifejlődhet a halálos Creutzfeld–Jacobs-kór. A kialakult pánikhangulatban az uniós tagállamok egy része – anélkül, hogy erről közös döntés született volna – egyoldalú importtilalmat jelentett be a Nagy-Britanniából származó marhákra, amit aztán a többiek is követtek. Válaszképpen Major májusban bejelentette, hogy ameddig a tilalmat fel nem függesztik, kormánya minden egyöntetű szavazást igénylő döntést meg fog vétetni, a kormányközi konferencia munkáját pedig lassítani fogják. Végül a júniusi firenzei Európai Tanács-ülésein sikerült rendezni a problémát, de ezzel a London és Brüsszel közti bizalmi válság nem oldódott meg. A miniszterelnököt az Unióban azzal vádolták, hogy magatartása kétértelmű volt, otthon pedig – szokás szerint – azt rótták fel neki, hogy nem védte eléggé az ország érdekeit.

Az 1997. május elsejére kiírt választások előestéjén a toryk népszerűtlensége rekordokat döntött, a vezetés euroszeptikus ellenzéke minden korábbinál erősebb volt. Több mint száz képviselő utasította el a párt hivatalos vonalát, amely a jövőbeli fejlemények alakulásától tette függővé a fontnak a közös valutában való részvételéről szóló döntést, és egyértelműen a nemzeti fizetőeszköz megőrzésének az álláspontjára helyezkedett. Noha a kampányt a belpolitikai témák uralták, a konzervatívok belső vitái az Unióval kapcsolatban nagymértékben rontották a róluk a közvéleményben kialakult képet, még ha a lakosság nagyobb része maga is ellenezte az integráció gyorsítását, beleértve a font feladását.³⁷ A Munkáspárt elsőpró győzelme nemcsak John Major politikai karrierjének vetett véget, hanem a tizennyolc évig tartó tory kormányzásnak is, amelyhez hasonló időtartamra az előző százötven évben nem volt példa.

Major Európa-politikájának értékelésekor gyakran találkozunk azzal a nézettel, hogy az „Európa szívé” megcélzó ígéretes kezdet után a politikus a hatalomból távozva ugyanolyan elszigetelődve találta magát az uniós szintéren, ahogy az elődjével történt. E kijelentés igazságtartalmát nehéz vitatni, de nyilvánvaló, hogy a brit pozíciók egészének szempontjából a kép jóval árnyaltabb. Egyrészt, azáltal, hogy a Munkáspárt – fenntartva a mérlegelés jogát a közös pénzt és a szuverenitást érintő döntéseket illetően – nagyjából integrációbarát álláspontra helyezkedett, az Európáról szóló éles vitát mintegy az ellenzékre hagyva, megkímélte egyelőre magát és az irányítása alá került külügyeket annak ódiumától. Azért is tehetta meg ezt, mert a közvélemény – azon belül elsősorban a jövőt képviselő ifjabb generációk – ekkorra már „hozzászoktak” az EU-tagsághoz, annak a mindennapok valóságában is érzékelhető következményeivel együtt. (Az a tény például, hogy 2000-ben az export 57%-a, az import 51%-a bonyolódott az Európai Unióval, egyértelműen érzékelhető volt a fogyasztói szokásokban.)³⁸

A brit társadalomban az uniós tagság növekvő elfogadottsága és a föderalizációtól való idegenkedés sajátos módon fonódott egybe. Másfelől, Nagy-Britannia összességében közelebb volt a társtagállamokhoz 1997-ben, mint 1990-ben, amikor Major beköltözött a Downing Street 10-be – ami a hasonló tendenciát mutató Thatcher-korszakkal való kontinuitásra utal. Az egységes fizetőeszköz fontos problémakörétől eltekintve, ahol a különutas attitűd látványosan nyilvánult meg, a közeledés többnyire kölcsönös mozgás eredménye volt. Néhány alapvető fontosságú területen pedig inkább a kontinens „idomult” a szigetországhoz, mint fordítva. Ebben az összefüggésben utaltam már a föderalizmusellenesség terjedésére, de itt említendő a gazdasági stratégiák sarkalatos kérdése is. Egyet lehet érteni Stephen George-dzsál, aki úgy fogalmaz, hogy az intervencionalista francia–német modellhez képest a gazdasági liberalizmust képviselő brit álláspont teret nyert az Unióban a Major-kormányok alatt.³⁹

Abban, hogy Majornek nem sikerült pártját jobban megreguláznia Európa-politikája, de részben más ügyek kapcsán sem, közrejátszhatott a vezetői erély hiánya is. Az ezzel igazán nem vádolható Thatcher példája azt mutatja azonban, hogy itt elsődlegesen a konzervatívok belső önmozgásáról volt szó, amit büntetlenül a vezetőik sem hagyhattak figyelmen kívül. Major elődjénél rugalmasabb, „lágyabb” diplomáciai stílusa nemcsak azért nem hozott alapvető változást a brit pozíciók tekintetében, mert e politikát gyenge hátországa miatt nem tudta végigvinni, hanem alapvetően azért, mert a Nagy-Britannia mozgásterét meghatározó egyéb faktorok – mindenekelőtt az ország gazdasági ereje és az Unión belüli hatalmi-diplomáciai viszonyok – Londonnak kedvező módosulása hosszabb időt vett igénybe. A kilencvenes évek és az azóta eltelt idő történései alapján látható, hogy a Thatcher által kívánatosnak gondolt Európa-kép, amit a legkifejezőbbben talán a brugges-i beszédben fejtett ki, és amit nagyjából utódja is magáénak

vallott, korántsem sajátosan „brit” igény, amilyenek akkor sokaknak tűnt. A nemzetállam lebontása egy bizonyos ponton túl, úgy látszik, nemcsak a csatorna másik oldalán kelt riadalmat, hanem az innensőn is.

Jegyzetek

¹ John W. Young: *Britain and European Unity, 1945–1992*. Macmillan, London. 1993., 160.

² In: Young 161.

³ Eric I. Evans: *Thatcher and Thatcherism*. Routledge, London and New York, 1998., 88.

⁴ Margaret Thatcher: *The Downing Street Years*. HarperCollins, London, 1993., 798.

⁵ Anthony Hartley: *After the Thatcher Decade*. Foreign Affairs, New York, Winter 1989/90., 110.

⁶ In: Ken Cosgrave: *The Odd Man Out: The United Kingdom's Semi-detached Relationship with Community Europe*. International Relations, Volume XI, Number 3, London, 1992, Dec. 276.

⁷ Young 178.

⁸ Cosgrave 277.

⁹ Cosgrave 282.

¹⁰ Young 162.

¹¹ Cosgrave 277.

¹² Stephen George: *An Awkward Partner*. Oxford University Press, 1998., 241.

¹³ Thatcher 745.

¹⁴ George 239.

¹⁵ George 243.

¹⁶ George Urban: *Diplomacy and Disillusion at the Court of Margaret Thatcher*. I. B. Tauris Publisher, London, New York. 1996. 83.

¹⁷ Urban 105.

¹⁸ John Campbell: *Margaret Thatcher*. Volume Two: *The Iron Lady*. Pimlico, London, 2004., 635.

¹⁹ George 240.

²⁰ Cosgrave 277.

- ²¹ Egedy Gergely: *Nagy-Britannia története*. Aula, 1998., 486.
- ²² George 235.
- ²³ No 6/2003 European Economy. European Commission Director-General For Economic And Financial Affairs.
- ²⁴ George 237.
- ²⁵ George 245.
- ²⁶ Horváth Zoltán: *Kézikönyv az Európai Unióról*. Magyar Országgyűlés, 1999., 33.
- ²⁷ George 247.
- ²⁸ Cosgrave 274.
- ²⁹ George 253.
- ³⁰ George 255.
- ³¹ Horváth 47.
- ³² George 263.
- ³³ Bill Jones and Dennis Kavanagh: *British Politics Today*. Manchester Univ. Press, Manchester, 2003., 246.
- ³⁴ Thatcher 814.
- ³⁵ Horváth 105.
- ³⁶ George 265.
- ³⁷ Jones & Kavanagh 246.
- ³⁸ UK Datafile 2002 36.
- ³⁹ George 273.

 SÁLYI TAMÁS

X 93:355 II. világháború
X 327(47)

elm.

KÜZDELEM A TISZAHÁT MEGMENTÉSÉÉRT

Még folytak Moszkvában a tárgyalások a magyar fegyverszüneti küldöttséggel az új Magyarország megteremtéséért, amikor Kárpátalja térségében a Vörös Hadsereg 1944. november 21-én megkezdte a 20 és 50 év közötti férfiak elhurcolását. Bereg vármegye 21 községében, Szabolcs vármegye 4 falujában, Szatmár vármegye 4 településén indult meg a deportálás a híres haláltáborba, Szolvyára és Sztryjbe.

Az 1944. december 22-én Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány még alá sem írta Moszkvában a fegyverszüneti szerződést, és máris ott állt a szovjet agresszió elhárítása előtt. A helyzetet nehezítette, hogy az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti szerződés után sem sokat változott a kiszolgáltatottság mértéke, mivel Magyarország egy fegyverszünettel enyhített hadiállapotban állt a Szovjetunióval.

Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök első hivatalos tiltakozással felérő levele Kuznyecov vezérőrnagyhoz, hivatalba lépésének második hetében:

„A Magyar Belügyminiszter a Bereg megyei magyar férfiak munkaszolgálatra való igénybevételéről az alábbiakat jelenti:

1. Bereg vármegyéből magyar férfiakat vittek el közel két hónappal ezelőtt munkaszolgálatra. Beregszász városából és a szomszéd községekből, melyek a trianoni szerződés értelmében Csehszlovákiához tartoztak, november 19-én elvitték a 18–50 év körüli magyarokat. Ugyancsak elvitték

k. Haas György

Bereg vármegye trianoni területéről a beregszász–vásárosnaményi műúttól keletre eső községekből november 21-én a 18–50 év közötti férfiakat. Ez utóbbiak közül a papokat, ruszinokat, cigányokat, zsidó és görög katolikus vallásúakat visszaküldötték Beregszászról a családjukhoz. A magyarokat Sztryjbe vitték, továbbá Szolyvára, ahonnan a lavocsnecsapi vasút mentén munkára osztották őket.

2. A munkaszolgálatra igénybe vett magyarok elhelyezése és étellemezése a beérkezett panaszok szerint nagyon gyöngé.

Sokan megbetegedtek, mert meleg ruha nélkül vannak.

3. Az érdekelt községek, ahonnan a magyar férfiakat munkaszolgálatra elvitték, a következők: Tarpa, Gulács, Jánd, Hergelyi, Tákos, Csaroda, Márok, Hese, Fejércse, Tivadar, Barabás, Vámosatya, Tiszakerecsény, Beregdaróc, Beregsurány, Nagybánya.

A már hosszú idő óta munkaszolgálatra igénybe vett magyar férfiak hazabocsátása szükségessé vált, amiért is ezeknek a hazabocsátását kérem elrendelni.

Debrecen, 1945. január hó 7.

Tisztelettel:
Miklós Béla
Miniszterelnök"

A magyar kormányfő levele nem érte el a célját, semmilyen pozitív reakció Moszkva részéről nem történt. A hivatalos magyar közigazgatási vezetők fáradozásai sem hozták meg a kívánt eredményt. Ezt mutatja Eröss Jánosnak, Szatmár-Szabolcs főispánjának a jelentése 1945. január 27-én, melyet a miniszterelnökhöz intézett.

Ebben a levélben Eröss János beszámol Dálnoki Miklós Bélának, hogy a Szolyvára elhurcoltak érdekében kétnapos tárgyalást folytatott Ungváron az ukrán nemzeti bizottság – illetve a Nemzeti Tanács – elnökével, Tirujanica úrral, aki

egyben a 17 miniszterből álló kormánynak is elnöke. Erőss János ezzel egy időben tárgyalásokat folytatott a negyedik ukrainai hadsereg kárpátaljai frontmegbízottjával, Tyulpanov ezredessel. Tyulpanov elsősorban nem találta kielégítőnek Erőss János okmányait, így nem sikerült vele végleges megállapodást kötni, csak elvi nyilatkozatokat kapott, amelyben benne foglaltattak, hogy a magyar félnek mik a teendői az elkövetkező hetekben, ha a kitűzött céljait el kívánja érni:

1. az Ideiglenes Nemzeti Kormánytól kifejezett megbízást kap, hogy az elvitt emberek ügyében intézkedjen;

2. amennyiben az Ideiglenes Nemzeti Kormány igazolja, hogy mindeme férfiakra a megszervezendő magyar hadseregben van szükség;

3. amennyiben az elvittekről részleteiben közölt községenkénti kimutatást adunk át;

4. amennyiben mindezeket Szuszajkovics vezérezredes úr vagy meghatalmazottja felüligazolja; és végül

5. amennyiben a kötendő megállapodás után az emberekért igazolt magyar tiszték jönnek el, nem lesz akadálya embereink visszabocsátásának.

Erőss János jelentésében megemlíti, hogy az orosz frontparancsnok részéről némi megértést tapasztalt, míg az ukrán Nemzeti Tanács elnöke és miniszterelnöke részéről messzemenő elzárkózottsággal találkozott.

Ezekben a napokban egymást érik a különböző jelentések Kárpátaljáról, amelyek egyre inkább azt bizonyították, hogy ez a terület egyre inkább szovjet irányítás alá kerül, és Kárpát–Ukrajnának nevezték el. Pákh Vazul, ungvári tisztviselő jelentése szerint a kormány összetétele: Miniszterelnök: Turjanica; helyettese: Sova; belügym.: Vass; keresk. és vasút: Lendvai; közoktatás: Krajnyanyica; igazságügy: Berecky; külügyminisztere nincsen a kormánynak. A kormány legfontosabb embere a jelentés szerint Weiss, a kommunisták megbízottja, aki Moszkva feltétlen bizalmát bírja.

A rendőrség teljesen ukránokból tevődik össze. A Vörös Hadsereg csehszlovák bankjegyeket adott ki az első hetekben, de a magyar pénzt is elfogadják. Ugyanakkor regisztrálásra kellett jelentkezniök a magyar és német polgároknak. A szolyvai táborban kitört a tífusz, és sokan halnak meg, elsősorban magyarok.

A cseheket eltanácsolják, a csehszlovákokat pedig internálják. Ennek következtében azok a csehek is elhagyják ezt az országrészt, akiket annak idején a magyar hatóságok elfogadtak. A Vörös Hadsereg mellett tanácsadóként működő Nemes csehszlovák államminiszter számára Husztot jelölték ki tartózkodási helyéül, semmilyen kapcsolatot nem tarthat fent a prágai kormánnyal.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány hírszerzési lehetőségei erősen korlátozottak voltak, de a Honvédelmi Minisztérium a tájékozódás megjavítása céljából Kecskési Tibort, az új magyar honvédség főhadnagyát küldi ki erre a területre, hogy derítse fel, valójában miképpen néz ki a helyzet a tiszaháti községekben, miképpen próbálják ott is bevezetni a szovjet közigazgatást, és kényszeríteni a helyi lakosságot annak az ívnek az aláírására, melyben kijelentik, kéri, hogy ez a terület a Szovjetunióhoz tartozzon. Valójában ez a megbízatás Kecskési Tibor részére a még Moszkva ügynökeitől nem infiltrált magyar titkosszolgálat megbízatása volt. Azal az ürüggyel indították útjára, hogy hadtápos feladatot lát el az új honvédség élelmezésének biztosítása érdekében.

Kecskési Tibor Kárpátaljáról éppen úgy, mint a tiszaháti községek helyzetéről, világos képet rajzolt. Kecskési főhadnagy jelentéseiből tudta meg a magyar kormány, hogy Kárpátalján, a Tiszaháton történetekhez hasonlóan, a magyar férfiak zömét elhurcolták, a gyűjtőtáborokba osztották be. Nagy részüket máris kivitték a Kárpátokon túlra. Sorsuk ismeretlen. Az ifjabb és öregebb korosztályokból maradtak otthon, s kikerültek az elhurcolás veszélyét azok is, akik ruszinnak vagy csehszlováknak vallották magukat, életük

mentése érdekében, ugyancsak azok is, akik fogolytáborokból beteg tértek haza. A földérintés időpontjában azonban ezeknek a száma is egyre fogyott, mert összeszedésük és ismeretlen helyre szállításuk napról napra megismétlődött. Ezeknek a kihallgatására nem került sor, semmi módjuk nem volt védekezésre. Összeszedésük legtöbbször névtelen feljelentések alapján történt. A feljelentések egyszerűen fasisztának nevezik az elhurcolásra kijelölt személyeket, vagy oroszgyűlöletüket emelik ki, jóllehet tudták, semmilyen politikai tevékenységet nem fejtettek ki.

A jelentések beszámolnak, hogy az ungvári börtönökben sok foglyot tartanak, akiknek védekezésre, bizonyításra semmilyen formában nincsen lehetőségük. Különösen fáradoznak azon, hogy pedagógusok, férfiak vagy nők kerüljenek ezekbe a táborokba, hogy azután végleg eltűnjenek egy távoli szibériai táborban. Az elhurcoltak anyagi javait elkobozták, sőt még a hozzátartozókat is börtönbe vetették. Az egyedül maradt asszonyok állandó zaklatásnak vannak kitéve, a nyugdíjasok hónapok óta semmiféle ellátásban nem részesültek. Terjedt a hír, hogy a még ott élő magyaroknak 50–60 kg-os csomaggal kell elhagyni szülőföldjüket. A pedagógusok elhurcolása elősegítette, hogy az iskolák jelentős része nem nyitott ki. Az iskolákban 1944–45-ben csak ki-mondottan nyelvkurzusok folynak orosz és ukrán nyelven. Így a magyar gyerekek már egy esztendővel veszítenek, és ha nem tudnak eredményes nyelvvizsgát tenni, akkor a következő iskolaévben ugyanabba az osztályba voltak kényszerítve jární.

A magyar iparosokra, kereskedőkre, a más jobb módú magyarokra 5000 P-től 200000 P-ig terjedő hadisarcot vetettek ki, falvakban és városokban egyaránt. Ezenkívül a magyarok adóját, igen magas kulcs szerint, felemelték. Mikor a magyarság tiltakozott ez ellen, senki sem adott választ arra, hogy ki és milyen alapon rendelte ezt el. Mindenütt más

hatóságra és személyre hárították a felelősséget. Akik nem tudták kifizetni a kivetett összeget, azokat bebörtönözték.

Katonai agresszió az új magyar állam ellen

Moszkva nem elégedett meg az 1945 tavaszán, nyarán elért eredményekkel, így döntés született, hogy a trianoni határon kívül újabb magyar területeket kell elfoglalni. A katonai támadásra 1945. augusztus 16-án délután került sor, ukrán csapatok átlépve a trianoni határokat, támadást intéztek Magyarország közintézményei ellen. Vásárosnaményből este 20 óra 50 perckor, Nyíregyházáról 22 óra 30 perckor jelentették, hogy ukrán csapatok tehergépkocsikon előrenyomulva megszállták Beregsurányt, majd Tarpát, Barabást, Csarodát, Tiszaszalkát. Ezen csapatok a határőrséget és rendőrséget lefegyverezték, és a Tiszán át a közlekedést beszüntették.

Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök 1945. augusztus 20-án a következő levelet intézte a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökéhez, Vorosilov marsallhoz.

„Marsall Úr!

Folyó hó 18-án 6655/1945 M.E. szám alatt bátor voltam Marsall Úr nagybecsű figyelmét felhívni az ukrán csapatoknak Tarpa és Zákány közötti előrenyomulásaira – melynek folyamán ukrán gépkocsizó alakulatok a Tisza vonaláig törtek előre, és ott hídfőket képeztek.

A honvédelmi miniszter távmondati közléséből újabban arról értesültem, hogy

1. Tiszaszalkán állomásozó fegyveres ukrán katonák a polgári lakosság szavazójegyeit osztottak ki, és kényszerítették őket, miszerint szavazzanak, hogy a terület Kárpát-Ukrajnához csatoltassék.

2. A polgári közigazgatási hatóságokkal kapcsolatban felszólították a tisztviselőket, amennyiben nem óhajtanak

Kárpát-Ukrajna állampolgárai lenni, úgy augusztus 17-én reggelig hagyják el állomáshelyüket.

A megszállt területeken lévő rendőrséget lefegyverezték, és a visszamaradni nem szándékozókat kiutasították.

3. Tiszaadonyból Kopócsapatiba átkelt ukrán katonák híresztelése szerint nagyobb ukrán erőknek a Tiszán való átkelése várható a közeljövőben.

Miután a fentiekről a VI. honvéd területi parancsnok, illetve a 65. kiegészítő parancsnok személyesen meggyőződött, és így vaklármának nem minősíthető – kérem Marsall Urat, hogy az ügy tisztázása végett a budapesti Szövetséges Ellenőrző Bizottság egy megbízottját a helyszínre sürgősen kiküldeni méltóztassék.

Fogadja Marsall Úr őszinte nagyrabecsülésem kifejezését.

Miklós Béla sk.
miniszterelnök

Egy nappal később a miniszterelnökségről átküldték a miniszterelnök levelét, melyet Vorosilovhoz intézett, Gyöngyösi János külügyminiszternek. A magyar diplomácia vezetőjéhez küldött kísérőlevél megemlíti, hogy az ukrán megszállással kapcsolatban a honvédelmi miniszter bejelentéseket tett.

Gyöngyösi János külügyminiszter még ugyanazon a napon szintén levelet intézett Vorosilov marsallhoz. Ebben megemlíti, hogy az ukrán csapatok nemcsak a Tisza vonaláig hatoltak előre, hanem átkeltek rajta, hídfőket alkotva állásokat képeztek ki, leszerelve a magyar határvadászokat.

„A beszerzett – írja Gyöngyösi János – hivatalos jelentés szerint indoklásul felmutatták az Ukrán Nemzeti Tanács határozatát, amely szerint ezen a határszakaszon a Tisza lenne a végleges határ. A megszállást egy őrnagy parancsnoksága alatt, mintegy zászlóaljnyi erő hajtotta végre. Tarpa községben a községházát megszállták, de a tisztviselőket a

helyükön hagyták. Gyüre, Kepecsapáti és Lövőpetre községekben a rendőrséget lefegyverezték. Ugyanakkor gyűléseket tartanak a Kárpát-Ukrajnához való csatlakozás mellett, de azzal a céllal aláírásokat gyűjtenek.”

Gyöngyösi János közli a marsallal, hogy ezek a hírek a legnagyobb izgalommal töltik el az ország keleti részén élő magyarságot. Majd kiemeli, hogy a magyar nemzet jószomszédi viszonyban akar élni szomszédaival, és az ilyen ukrán akciók zavarják a valódi jószomszédi viszony kialakulását. De kijelenti azt is, hogy minden ilyen akció sérti a Szövetéséges Hatalmakkal kötött fegyverszüneti egyezményt is. Kéri Vorosilovot, hogy hasson oda, hogy az ukrán csapatok vonuljanak vissza, fegyverszüneti szerződés értelmében az 1937. december 31. előtti határra.

Kecskési Tibor nemcsak a felderítési akciókban Szilágyi Gábor vezérkari századossal kitűnő munkát végeztek, pontos adatokat szereztek az elhurcoltakról, de nehéz helyzetükben bátorították a határ menti magyar falvak lakosságát, az elcsatolást szolgáló, megfélemlítő propagandával dolgozó szovjet propagandával szemben.

Az emigrációban Kecskési Tibor, a *Nemzetőr* (melynek Kecskési-Tollas Tibor néven főszerkesztője volt) 1989. március 19-i számában így számolt be a lezajlott drámáról: „A kárpátaljai magyar lakosság 1944. novemberi elhurcolása a szolyvai haláltáborba, onnan a Szovjetunióba, majd nagy részük elpusztulása ismeretlen a magyar közvélemény előtt. Nyilvánosan még az érintettek sem mertek erről a múltban beszélni. Pedig mintegy 50 000 ártatlan magyar tragédiájáról van szó, és ez hasonló a lengyel tisztek tömeges katyni kivégzéséhez, amelyről újabb és újabb adatokat tár fel az ítéző történelem. A férfi lakosság elhurcolásán túl arról is hallgatott a mindenkori kommunista vezetés, hogy Kárpátaljának a Szovjetunióhoz való csatlakozásakor s a tiszaháti községek tragédiájáról mélyen hallgatott a hivatalos Budapest.

A külügyminisztérium élén Gyöngyösi János külügyminiszter állt, akinek nem kommunista munkatársaival együtt nemegyszer kockázatos tevékenységet kellett folytatni a magyar érdekek védelmében. A magyar kormány kiszolgáltatott helyzete miatt nem gondolhatott arra, hogy a küszöbönálló 1946-os párizsi béketárgyaláson Moszkvával szemben igényekkel lépjen fel. Ezért választotta Gyöngyösi János a személyes találkozásokat arra, hogy ezeken a jogos kéréseket előterjessze. 1945 tavaszán, a Tiszahátért folytatott küzdelem idején Gyöngyösi János találkozott Puskin szovjet követtel. Ezen a megbeszélésen előterjesztette Kárpátalja visszacsatolási tervét. A magyar diplomácia vezetője rámutatott arra, hogy egy csekély területi engedmény is milyen nagy lélektani hatást gyakorolna a magyar népre és segítené a baráti kapcsolatok kialakulását Magyarországon és a Szovjetunió között. Puskin a magyar javaslatot visszautasította, és egyúttal fenyegetéssel felérő figyelmeztetésben részesítette Gyöngyösi Jánost, hogy amennyiben a magyar kormány felveti a kárpátaljai magyar területek visszacsatolásának kérdését, akkor Moszkva, Prágához hasonlóan, megkezdéné a magyar lakosság kitelepítését.”

Kecskési Tibor tevékenységének meglett az eredménye, mivel jelentései Röder Jenő altábornagyon keresztül jutott el a kormányhoz, valamint a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyugati tagjaihoz. A nyugatiak közbelépése nyomán az oroszok úgy tettek, mintha nem is óhajtották volna a tiszaháti községek bekebelezését. Nyolc nappal a katonai akció megkezdése után, a magyar honvédség VI. ker. parancsnokság már a következőket jelentette Gyöngyösi János külügyminiszternek:

„A Tisza vonalát megszálló ukrán erők utolsó részei augusztus hó 28-án az esti órákban a trianoni határvonal mögé visszavonultak. A vásárosnaményi szovjet járási katonai parancsnokságtól nyert szóbeli tájékoztatás szerint a megszálló erők visszavonulását Zsukov marsall rendelte el.”

SKÓT FÁKLYATÁNC

Papír, akvarell, 1872

A jelentés szerint a Szövetséges Ellenőrző Bizottság Szatmár megyei részlege, a 24. határportyázó századparancsnokságtól bekérték az ukránok által elkobzott fegyverzet kimutatását. Egyúttal bejelentették, hogy a 24-es portyázó határszázad őrségi elfoglalták eredeti állomáshelyüket. A vásárosnaményi szovjet parancsnokság azon a címen, hogy a jövőben ne forduljanak elő hasonló esetek, elrendelte, hogy a magyar határőrség az oroszokkal együttesen teljesítsen szolgálatot. Mivel az oroszok az ukrán katonai erőkkel együttesen jóformán teljesen kifosztották a helyi lakosságot, így a vásárosnaményi főszolgabíró a környék jegyzőivel együtt tárgyalásokat folytatott arról, miképpen lehetséges a lakosságon segíteni. A jelentés azt is megállapította, hogy a katonai megszállók gyors visszavonulása révén sikerült

elérni, hogy további emberek nem kerültek elhurcolásra. A közigazgatási hivatalok kezdik felvenni a munkát, a rendőrséget még a jelentés napjáig nem tudták felállítani.

1945. december 17-én Tildy Zoltán miniszterelnök titkársága foglalkozik Kecskési Tibor jelentéseivel.

„Kecskési Tibor személyes jelentései és a honvédelmi minisztérium r. u. hozzánk jutott értesülései kapcsán átíratot intéztünk a honvédelmi, közellátási és népjóléti miniszter urakhoz Tiszabecs, Uszka és Milota községek szociális helyzetét vázolva, és kértük, hogy a rendelkezésünkre álló anyagi eszközökkel közbenjöttünkkel legyenek a községek támogatására. A miniszterelnök úr személyes intézkedéseinek eredményeképpen mintegy 300–400 millió értékű ruházati cikket és talpbőrt sikerült biztosítani, amelyeket Kecskési főhadnagy tehergépkocsin folyó hó 17-én leszállít a helyszínre.”

Kecskési Tibor legfontosabb feladata lett ennek a kirabolt, elpusztított országrésznek a bekapcsolása az ország vérkeringésébe. Erről számol be Tildy Zoltán miniszterelnöknek *A Szamos–Tisza-köz bekapcsolása az ország vérkeringésébe* című jelentésében. Az 1946. január 17-én keltezett jelentésében többek között a következőket írja: „A magam részéről jelenthetem, hogy soha olyan lelkesedést és hálát nem láttam a megsegített emberek részéről, mint az ajándék kiosztása után, amint megértették annak a jelentőségét, mit jelent az, hogy a mai súlyos gazdasági és szállítási nehézségek mellett a Miniszterelnökség nem felejtkezik meg azokról, akik legjobban rászorultak a segítségre.

A vidék bekapcsolódását az ország vérkeringésében nehezíti az, hogy a megye területéről a lakosságnak több mint egynegyed része Oroszország területére munkatáborokba került, és így a munkáskérdés szinte megoldhatatlan.”

Ezért kéri Tildy Zoltánt, hogy hasson oda, hogy egy honvédtáasz-századot bocsássonak a megye munkálatai

elvégzésére. A matolcsi hidat még a visszavonuló németek felrobbantották, így a Szamos–Tisza között teljesen elvágták ezzel az ország többi részétől.

Kecskési Tibor áldozatos munkája révén, 1946 nyarán Nagy Ferenc miniszterelnök kérte a honvédelmi minisztertől, hogy a jövőben bocsássák a kormányfői hivatal rendelkezésére Kecskési Tibor főhadnagyot.

A miniszterelnökség részéről kiadott irat 1946 májusában így ír Kecskési Tiborról: „Kecskési Tibor főhadnagy még az elmúlt évben megbízást kapott arra, hogy szociális akció lebonyolítása mellett, amelyet a miniszterelnökség, a honvédelmi minisztérium és a közlekedésügyi minisztérium támogatott, hogy állítsa össze a Szamos–Tisza-köz községeiben azok névsorát, akiket a háborús események következtében a lakóhelyükről elvittek és Magyarországra mind ez ideig nem kerültek vissza, és lehetőséghez képest nyomozza ki jelenlegi tartózkodási helyüket.

Kecskési nemcsak a szociális akció lebonyolítása körül szerzett különös érdemeket, de legnagyobb lelkiismeretességgel tesz eleget az előbb ismertetett megbízatásának is.”

1948-ban a kommunista hatalomátvétel után Moszkva nem felejtkezett meg arról, hogy miképpen akadályozta meg hősies munkával, hogy a tiszaháti községeket lenyelje a Kreml végtelen hatalmi étvágya. Az ÁVH letartóztatta és koncepció perben elítélték. Az 1956-os szabadságharc leverése után emigrációba került, de a diktatúra ott is el akarta tüntetni. A régi vádak próbálták felmelegíteni, hogy 1944-ben, mint csendőr a kárpátaljai zsidóság deportálásában vett részt. Az üldözéstől az akkor már emigrációban élő Nagy Ferenc levele mentette meg.

„Alulírott Nagy Ferenc, volt magyar miniszterelnök igazolom, hogy Kecskési-Tollas Tibort 1945 és 1946 esztendőkből ismerem, aki akkor, mint a demokratikus honvédség főhadnagya, különleges megbízást kapott tőlem és a honvédelmi minisztertől, hogy Bereg megye orosz csapatok ál-

tal megszállt és közigazgatásilag is kisajátított elhurcoltjai érdekében felderítést végezzen. Kecskési-Tollas Tibor ezt a feladatát a legnehezebb körülmények között mindvégig becsületes magyar munkával végezte. Még akkor is, amikor a katonapolitikai osztály és az államvédelmi szervek erre fölfigyeltek. Jelentései nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az akkori Szövetséges Ellenőrző Bizottság közreműködésével sikerült elérni, hogy a területet újból visszacsatolják az anyaországhoz. Tudomásom szerint a későbbiekben ez volt az igazi oka annak az üldöztetésnek, melyet ellene az ÁVO megindított, s mely később börtönbe juttatta.

Washington, 1966. február 25.

Nagy Ferenc volt miniszterelnök”

 HAAS GYÖRGY

X 93: 1848 elöl

Bottyán János

clan:

BOTTYÁN GENERÁLIS

ny. a generális életrajza

Bottyán János alakját a nép emlékezete őrizte meg, a magyar história pedig már a 19. század második felében felfedezte. Thaly Kálmán 1865-ben írt róla életrajzot, és ő adta ki a magyar vitéz levelezését is, az Archivum Rákcóczianum egyik vaskos kötetében (1883). Így Vak Bottyán személye a legismertebb és legfeldolgozottabb magyar hadvezérek sorába tartozik, jóllehet az elmúlt másfél évszázad minden politikai kurzusa igyekezett saját képére formálni. E Bottyán-ábrázolások közös eleme a nemzet tudatában is élő vitéz hadfi, akiről már életében dalt költöttek katonái, és akiről a kuruc táborban az a hír járta; sebezhetetlen. II. Rákóczi Ferenc fejedelem a mélyről jött, magát önerejéből magas rangra felküzdött hivatásos katonát látott személyében, és ehhez a képhez általában ragaszkodott történetírásunk is. Ám megítélésében, a róla rajzolt képben mégis jelentős eltérések találunk. Thaly Kálmán biográfiájában az idős kuruc hadvezér áll a középpontban, míg életének a szabadságharcot megelőző évtizedei szinte teljesen súlytalanok, pedig levelezése, a Thaly által publikált dokumentumok alapján már ekkor is körvonalazódhatott volna egy, a török elleni végvári harcok és a felszabadító háborúk éveiben megdagodott, polgárosodott Bottyán portréja. A két világháború közötti évek magyar történetírása alapjaiban megőrizte Thaly Bottyán-képét, talán csak annyiban árnyalta azt, hogy kiemelte hősiünk alacsony származását és ezzel magasra ívelő katonai pályafutását. A szocializmus korában a nép fia Bottyán János került előtérbe, az a kuruc generális, aki egész életében küzdött az igazságért, sohasem feledte népi szár-

K. Nagy Miklós Mikály

mazását. Így lett Bottyánból heroikus népi hős, a magyar szabadság rendíthetetlen bajnoka, akivel kapcsolatban csak az utóbbi évek kutatásai hívták fel a figyelmet vagyonosodására, személyiségének néha öntörvényű vonásaira. Nem mintha ez utóbbiakról korábban nem tudtunk volna; csak e tulajdonságait másként láttuk, másként láttatták velünk. Vagyis minden kornak volt saját Bottyán-képe, és mert napjaink szelleméhez bizonyára a kevésbé hősiés, mint inkább a vagyonában erősen gyarapodó, az élelmes Vak Bottyán áll közelebb, ezért jellemezheti az elmúlt két évtized viszonylag terjedelmes, vele kapcsolatos szakirodalmát pályakezdésének és gazdagodásának kérdésköre.

Mivel meggyőződésünk, hogy minden népnek szüksége van a nehéz időkben mércéül szolgáló nemzeti hősökre, és Bottyán sikeres hadvezéri működéséhez nem férhet kétség, így nem lehet szándékunk deheroizálása, jóllehet el kell ismernünk, hogy a fenti Bottyán-képek mindegyike tartalmaz valamit a valódi kuruc vitézből. Ám Bottyán Jánosról, az emberről még mindig keveset tudunk. E téren R. Várkonyi Ágnesnek kell igazat adnunk, aki mintegy évtizeddel ezelőtt hívta fel a magyar történetírás figyelmét Bottyán személyiségére. Ő ismerte fel, hogy a későbbi kuruc generális – kora magyarországi eseményeinek hatására – élete folyamán többször került jelentős választás elé, és e választások mindennél jobban mutatják jellemének alapvonásait. Mi azonban kissé másként látjuk Bottyán személyiségét, és azon a véleményen vagyunk, hogy jellemének megértéséhez leginkább néhány tette, kortársainak róla alkotott véleménye, valamint pályatársainak magatartásjegyei visznek közelebb.

A kor háborúiban meggazdagodott, majd a török kiűzése után a békés, polgárosodott katonatiszt életét élő Bottyán János választásai – hűsége a bécsi udvarhoz, bekapcsolódása a marhakereskedelembé, majd módos családba való benősülése – véleményünk szerint azt igazolják, hogy hő-

sünk anyagi és józan gondolkodású, talpraesett férfi volt. Mindenképpen józanabb gondolkodású, mint pályatársainak zöme, hiszen a végvári harcok és a felszabadító háborúk idején hozzá hasonló, vagyontalan kisnemesek között ezrével küzdöttek olyanok, akik a fegyverforgatáson kívül semmire sem vitték az életben. E társadalmi közegekből, az eldurvult, vagabund, a társadalom peremén tengődő katonarétegből kiemelkedni nem volt könnyű. Úgy tűnik, ebben a fiatal Bottyánt öntörvényűsége, a vakmerőséggel határos bátorsága segíthette, vagyis éppen az a tulajdonsága, amely a mindennapi harcok világában élő végváriak körében a legjelentősebb erkölcsi, emberi értékeket jelenthette. Hírnevét azzal vívta ki, hogy fiatal vitézként, parasztnak öltözve besétált a török kézben lévő Érsekújvár piacára, és ott elvegyült a vásárosok tömegében. Amikor pedig a minaret erkélyén megjelent az imára szólító müezzín, felopakodott utána a toronyba, és derékon ragadva, a mélybe taszította. A merényletet követő kavarodásban még sikerült a vár kapujához jutnia, de ott már fegyvert kellett használnia: lelőtte az útját álló őrt. Így ért el a közelben várakozó társaihoz, és a kis csoport lóra kapva üldöztette magát, hogy a nyomukban rohanó törököket a távolabb lesben álló végváriak csapdájába csalják. A történet folytatásához tartozik, hogy Bottyán János másnap visszalovagolt a vár alá, és párbajra hívta ki az őrséget, de senki sem akadt, aki ki mert volna állani ellene.

Bottyán személyiségével kapcsolatban ugyanilyen beszédes az a korabeli szóbeszéd is, ami isteni büntetésnek tulajdonította fél szeme világának elvesztését. Akkoriban az a hír járta, hogy a sellyei végházban társaival nekivadulva mulatozó Bottyán széles kedvében kiszúrta Loyolai Szent Ignác portjénának egyik szemét, és később ezért fizetett sajátjával. Hogy mennyi igaz e két történetből, ma már pontosan nehéz kideríteni. Arra azonban mindkettő jól rávilágít, hogy a fiatal Bottyánban erős, a kivagyisággal határos

érvényesülési és feltűnési vágy munkált, amit veleszületett természete mellett alacsony származása is indokolhatott. A sellyei jezsuitáknál volt kapus és lovászhegény, s innen állt be katonának.

Alacsony származása indokolhatta azt is, hogy a katonai ranglétrán csak lassan haladt. A török elleni felszabadító háborúk nyújtottak neki alkalmat a felemelkedésre, hiszen már 1695-ben reguláris ezredessé nevezték ki, míg alig másfél évtizeddel korábban csak néhány lovas parancsnoka volt. Bottyán ötven év körüli, meglett férfi ezredesi előléptetésekor – születési idejét 1640–1644 tájára teszik –; ám ekkorra már tekintélyes vagyont is gyűjtött. Ez ismét személyisége újabb vonásait mutatja. A korabeli magyar végvári katonaelethez hozzátartozott a szarvasmarhával való kereskedés is. Későbbi kuruc generálisunk pedig egész életében üzletelt marhával, sőt kezdetben annak csempészetében is részt vett, ami eleve mutat valamit vállalkozó szelleméből, már említett öntörvényűségéből. Ám éppen e vállalkozásai bizonyítják anyagias természetét, józan gondolkodását és jellemének nem csekély kalmár vonásait is. Mert az így szerzett pénzt gondosan megforgatta, jó vállalkozásokba fektette. Kölcsönügyleteket bonyolított és birtokokat vásárolt: jó szemmel mérte fel, hogy a háborús állapotok nem tarthatnak örökké, előbb-utóbb béke lesz. Nyilván azt is végiggondolta, hogy az elkövetkező béke éveiben a háborúban szerzett hírnév kevés a boldoguláshoz. Bottyán e téren elüt a végváriak tömegétől, mert míg a hozzá hasonló származásúak széles tömegei a karlócai béke után ismét a társadalom peremén tengődő, nincstelen bujdosók széles rétegét adták, addig ő már vagyonos, köztiszteletben álló császári ezredesként telepedett le Esztergomban. A Rákóczi-szabadságharc kitöréséig eltelt néhány év Bottyán új jellemvonását bizonyítja: nagyvonalú adakozókedvét. Esztergomi, módos katonapolgárként jelentős adományokkal segítette a piaristák magyarországi erősödését, és pénzalappal járult hozzá

gimnáziumuk alapításához. E jótékonykodás mögött azonban nemcsak nagyvonalúsága rejlik, hanem benne van a nagyon mélyről érkezett kisember állandó vágya is; saját maga egyenragúként való elfogadtatása. Bizonyára e vágya beteljesülésének egyik állomása volt, amikor – még a háború alatt – megkapta armálisát. Beérkezett, sikeres ember lett.

A Rákóczi-szabadságharc kitörésekor Bottyán János már idős, hatvanas éveit taposó katona. Azonban magabiztosságából mit sem veszített. Erre vall, hogy a felkelés kezdetekor, még Bécs szolgálatában álló ezredesként párbajra állt ki a nála jóval fiatalabb Ocskay László ellen, és a küzdelem ugyan döntetlen eredménnyel végződött – mindketten elég súlyos sebeket kaptak –, ám Bottyánnak ismét sikerült bizonyítania személyes bátorságát, amely ekkoriban bizonyára köztudott lehetett róla. Erre utal, hogy a császáriaktól történő szökését már kortársai erősen kiszínezték. A történet mindössze annyi, hogy az Ocskayval vívott párbaja után a Bottyán átállását gyanító és birtokaira is áhítozó esztergomi kapitány, Kuckländer letartóztatja hősünket, majd katonai kíséret mellett Bécs felé indítja. Bottyán és őrei az első éjszakát Nyergesújfalun töltötték, ahol a helyi jobbágyok hátul kibontották a ház falát, és így Bottyán a nyíláson át elmenekülhetett. Ezt a történetet színezték ki a kortársak úgy, hogy a nyíláson át a fogoly kurucnak kardot adtak be, mire az már fegyverrel kezében kitört fogságából és levágta az őrség egy részét. A történetben neki tulajdonított bátorsága és kivagyisága összefügghetett hirtelen haragú természetével, ami az évek múlásával nyilván sokat veszített erejéből. Köztudott volt, hogy ifjú végvári tisztként felpofozta egyik felettesét, amiből úgy is lett, és csak társai mellette való kiállításának köszönhette, hogy elkerülhette a komoly jogi következményeket.

Önérzetes, igazságszerető ember volt, akiről nem véletlenül írta Rákóczi fejedelem, hogy szerette a népet, és az is szerette őt. Mi volt ennek a szeretetnek az alapja? Elsősor-

ban az, hogy katonái mindvégig saját maguk közül valónak érezhették. Ennek egyik oka pedig az lehetett, hogy Bottyán hosszú-hosszú időn át alacsony beosztású tiszt volt, és így akarva-akaratlanul együtt élt katonáival, a végvári harcmodor pedig eleve feltételezte, hogy alaposan ismerje minden egyes vitézét, azok is őt, de ami a legfontosabb; kölcsönösen bízzanak is egymásban. A nép Bottyán irányában megmutató szeretete másfelől a korban szokatlan katonai szigorából és segítőkészségéből eredhetett. Szinte minden életrajzi feldolgozása megemlíti, hogy fiatal tisztként ökorlopással gyanúsított katonát mentett meg. Az egyszerű nép segítségével, sorsát élete végéig szívéen viselte, éppen eleget látott annak nyomorából, átérezhette annak problémáit. 1709. szeptember elején például a „...Tisza–Duna közt Commandérozó Generális...”-ként engedélyezte Jászberény városa számára, hogy – mivel a hadak járása miatt nem tudtak legeltetni – állataikat ott legeltessék, ahol akarják, és ebben senki sem akadályozhatja őket. Ugyanezt a segítőkész együttérzést olvashatjuk ki egyik 1705-ben kelt rendelkezéséből is: személyesen intézkedett arra, hogy a szabadszállási Balogh Mihályné elhajtott ökrét, bárhol is kerüljék az elő, az eredeti tulajdonosának vissza kell szolgáltatni.

Bottyán igazságérzete, az egyszerű nép irányában tanúsított megértése azonban nem jelentette, hogy fraternizált volna azzal. Esetében sokkal inkább a hivatásos katona jól átgondolt vezetési módszeréről lehet szó; a több évtizedes hadakozás alaposan megtaníthatta arra, hogy egyfelől az emberek megnyerésének legegyszerűbb módja a józan igazságérzet követése, másfelől pedig a hadak járását mindig megsínylő lakosság védelmének legcélravezetőbb eszköze az, ha következetes és kemény fegyelmet tart katonái között. A nép segítése számára soha nem jelenthette a katonai érdekek sérelmét, és hogy mindez milyen – egymásnak látszólag ellentmondó – intézkedéseket eredményezett, annak legjobb példája Kecskemét városának esete. E történet azzal

kezdődött; a várost ellenszegülésért Rákóczi fejedelem azzal büntette, hogy Bottyán ezredét fel kellett ruháznia. A kuruc generális könyörtelenül be is hajtotta a polgárokon büntetésüket, ám ugyanakkor védte is őket. Ekkoriban írta meg rövid levelében Kecskemét előljáróinak, hogy a városban lézengő katonáit űzzék ki onnan, és csak az ő parancsára ott tartózkodó Zana György kapitányt és annak tizenhárom vitézét tűrjek meg. A néhány soros levelet pedig azzal fejezte be, hogy „...az minémű elmaradott mundérung vagyon még ottan: elkészülvén, csak maradjanak ottan, további dispozióimig” ...

Katonai kérdésekben generálisunk általában nem ismert sem istent, sem embert. Bármennyire is pártolta a lakosságot, ez azért nem akadályozta meg abban, hogy amikor a hadi helyzet úgy kívánta, Kecskemét, Kőrös és Cegléd bíráinak parancsszerű levelet ne küldjön, és abban sáncásásra közel kétszáz embert ki ne vezényeljen. Mindennek alapján úgy véljük, hogy következetes, jósággal vegyes szigorával nyerte meg magának az emberek és katonái rokonszenvét. Az ő szigora azonban más volt, mint néhány pályatársáé. Béri Balogh Ádám brigadérosról például tudjuk, hogy hirtelen haragú természetével párosult fegyelmezésével valóságos zendülésbe kergette katonáit.

Bottyán katonai szigorához szakmai kérdésekben bizonyos önfejű makacsság is társult, ami általában a céltudatos katonai tevékenység egyik záloga, ám néha kudarcok okozója is lehet. Ugyanakkor Bottyán szakmai önfejűségéhez járult valami a csapattiszteknek az elmélet terén képzetesebb, iskolázottabb törzstisztekkel és hadmérnökökkel szembeni örökös megvetéséből – mondjuk ki bátran –, lenézéséből is. Erre utal Rákóczi Bottyánnal kapcsolatos megjegyzése, amennyiben – Emlékirataiban – azt írta róla, hogy tábornoka foglalkozott erődítéssel is (ez a kor hadtudományának vezető területe volt), és meggyőződése volt, hogy ért is ahhoz, ezért aztán nem is hallgatott a hozzá küldött francia

hadmérnökre. Jóllehet Markó Árpád kutatásai óta tudjuk, hogy Rákóczi nem volt jó emberismerő, e helyen azonban mégis igazat kell adnunk a fejedelemnek. Bottyán közel fél évszázados hadakozás útján sajátította el mesterségét, ez azonban nem pótolta a – főleg a kor hadmérnökképzését jellemző – iskolázottság hiányát. Ezt makacssággal, virtuskodással pótolni nem lehetett. A Rákóczi-szabadságharc magyarországi hadszínterén Bottyán táborában is megfordult Louis Lemaire francia hadmérnök beszámolója igazolja ezt: az 1705. évi dunai átkeléskor Bottyán nem hallgatott a szakemberre, saját feje után menve építtette a hídfő erődítését, és – a francia tudósító szerint – csúfos kudarcot vallott. Lemaire beszámolójáról azonban tudnunk kell, hogy a szerző Bottyánt nem kedvelte, soraiból vele szemben határozott lenézés és megvetés tükröződik. Annyit azonban a történet jól mutat, hogy Bottyánnak fenntartásai lehettek az iskolázott katonákkal szemben, és indulatán még a szakmai kérdések esetén sem tudott, talán nem is akart úrrá lenni. Erre a viszonyulásra lehetett válasz Lemaire Bottyán iránti megvető véleménye; a francia ugyan elismerte, hogy Bottyán jó katona, de ugyanakkor hírhedten embertelen katonatisztnak nevezte, tudatlannak, műveletlennek tartotta, seregét pedig szedett-vedett csürhének. El kell ismernünk, hogy abban a korban, amikor a háborút a manőverezés művészetének, az erődítéstan tudományának, valamiféle hatalmas térségben folyó, matematikailag pontosan leírható és kiszámítható sakkjátszmának tartották, akkor Bottyán lendületes hadvezetése, indulatossága, személyes vitézkedése a nyugati, iskolázott hadmérnök szemében furcsának tűnhetett. Ráadásul szenvedélyes, hirtelen haragú jellemére maga szolgáltatott példákat. A már említett dunai átkelésnél – mintegy helyrehozandó korábbi, az erődítésnél elkövetett hibáját – ott forgolódott a sáncokon, és meg is sebesült; ez a nyugati hadszíntéren nehezen volt elképzelhető. Ide, indulatos természetéhez tartozik bosszúálló szenvedélye és

sértődékenysége is. Szintén Lemaire beszámolójából tudjuk, hogy Esztergom ostrománál Bottyán régi ellenfelével, Kuckländerrel le akart számolni, és csak a fejedelem határozott parancsa tartotta vissza attól, hogy a megadás feltételeit elfogadó, kivonuló várparancsnokra és embereire ne rontson. Hangsúlyozzuk: Lemaire Bottyánnal kapcsolatos negatív véleménye miatt fenntartással kell élnünk soraival szemben, de úgy érezzük, hogy a régi ellenféllel szembeni indulat, a bármi áron történő leszámolás vágya, a régi sérelmek tudatos számontartása nagyon is beleillik Bottyán János személyiségébe, és azokba a tulajdonságokba, amelyekkel Rákóczi jellemezte: nevezetesen nyers modorába és fejlett igazságérzetébe. A Kuckländerrel való leszámolás szándéka úgy értelmezhető, hogy adott egy igen mélyről jött, felkapaszkodása során rengeteg sérelmet szenvedhetett tábornok, akinek az évtizedes harcok folyamán kialakult, sajátos értékeket tükröző erkölcsi érzéke van, a végvári katonák értékrendje, amely az egyenes szókimondáson kívül megköveteli az egyéni sérelmek megtorlását, a saját maguk igazának kiharcolását is. Amikor Bottyán – nyilván hetykeségből vezetve – fiatal katonaként visszament Érsekújvárhoz és párbajt ajánlott, abban nemcsak feltűnni vágyása játszhattott szerepet, hanem – talán az a tudat alatti – indíttatása is, hogy az ellenfélnek alkalmat adjon az elégtételre.

Amikor Bottyán személyiségének kontúrjait rajzoljuk meg, szólnunk kell katonai, hadvezéri tulajdonságairól is. Ezek közül legfontosabbnak azt tartjuk, hogy a kuruc felső katonai vezetésben ő volt a legtapasztaltabb katona, aki – és ezt hangsúlyoznunk kell – csak katona akart maradni. Rákóczihoz fűződő viszonya – mai fogalommal élve – korrekt volt, ami bizonyára a fejedelem zárkózott természetéből és a mélyről jött emberekkel szemben táplált eléggé merev távolságtartásából is eredt. A hadműveletei vezetésében köztudottan energikus, határozott Bottyán döntéseiben következetes és óvatos volt. Következetessége nyilvánult meg

a már említett dunai átkelésnél, valamint abban is, ahogyan a Dunántúlt felszabadította. A legújabb történeti kutatások megállapították, hogy az ottani sikereit nemcsak határozott, lendületes hadműveleti vezetésének köszönhetette, hanem személyes, még a marhakereskedelemből származó kapcsolatainak is. Igen beszédes tény, hogy a maroknyi erővel átkelt Bottyán csapatai, mire néhány hét alatt végigszágulhattak a Dunántúlon, létszámban alaposan gyarapodtak, és a sereg többszörösére nőtt. Ez pedig csak úgy történhetett, hogy Bottyán tudatosan készült a hadműveletre, hideg fejjel átgondolta lehetőségeit, és csak ezt követően cselekedett, igaz, akkor viszont igen lendületesen. Katonai óvatosságára, megfontoltságára vall az is, hogy a Thököly-felkeléshez nem csatlakozva, kitartott Habsburg-hűségében, és Rákóczi seregébe is – bizonyos kivárás után – csak annak kezdeti sikereit kivárva állt át. Jóllehet a felkelést Rákóczi és környezete alaposan előkészítette, és – erről adatok szólnak – Bottyánnal is számoltak, de az mégsem csatlakozott rögtön. Előbb még párbaja volt Ocskayval, és látszólag hű maradt Bécshez, ám a Kuckländer-ügy azt bizonyítja, hogy mégis gyanús lehetett viselkedése. Rákóczi táborába kerülése után hűségével és döntése melletti kitartásával tűnt ki, ami természetének, jellemének szintén alapvonása lehetett. Ez vezethette korábban a Bécs melletti kitartásában is; meggyőződése volt, hogy az ország érdekét a török kiűzése szolgálja, és ennek eszközét a Habsburg-hatalomban látta. Rákóczit és felkelését pedig a magyar társadalmi fejlődés újabb lehetőségének tartotta, amellyel a bécsi kormányzat szemben állt. Talán ezek a tudatos megfontolások játszhattak szerepet döntésében, amikor a kuruc oldalt választotta, de bizonyos hogy józan, kalmár vonásokat mutató gondolkodásával azt is megfontolta, hogy az ekkor már terjedelmes birtokait melyik oldalon óvhatja jobban.

Katonaként milyen volt Bottyán személyisége? E kérdésre csak kortársaival összevetve tudunk válaszolni. Rákó-

ILLUSZTRÁCIÓ MADÁCH IMRE AZ EMBER TRAGÉDIÁJA CÍMŰ MŰVÉHEZ:
A RABSZOLGA HALÁLA

Heliogravír

czy Ferenc fejedelem Emlékirataiban hosszan panaszkodik arról, hogy a kuruc szabadságharc hadseregének állandó betegsége volt a szakképzett tisztikar és az alapos kiképzésben részesített reguláris ezredek hiánya. Ma már tudjuk, hogy ez volt a szabadságharc bukásának egyik szakmai oka. Bottyán e tisztikarból hatalmas szakmai és élettapasztalatával, hűségével, megfontoltságával erősen kitűnt. Mentalitása, gondolkodásmódja különböztette meg a szabadságharc egyébként méltán legendás vitézeitől, akiknek zöméről tudnunk kell; nem voltak teljesen szeplőtelen jellemek. Ezzel kapcsolatban ismét a fejedelemre kell utalnunk, aki – Emlékiratai szerint – maga is megdőbbszent azon a szedett-vedett csúrhén és tisztjein, akik Magyarországra érkezésekor fogadták. A tisztek egy részét még a Thököly-szabadságharcból örökölte, és a kezdeti hadműveletek után igyekezett is tőlük megszabadulni; mert baj volt fegyelmükkel, szakmai analfabétizmusukkal. Néhányan közülük a török elleni háborúk óta annyira lecsúsztak, annyira a társadalom peremére kerültek, hogy a köztörvényes bűnözés sem volt idegen tőlük. Ilyen volt Kis Albert, a kezdeti hónapok kuruc ezereskapitánya, egykori útonálló, majd hivatásos katona, megyei pandúr, Thököly hadnagya, akit Rákóczi hivatalosan katonai mulasztásért lövetett agyon. A szabadságharc egyetlen polgári származású brigadérosa, Czelder Orbán sem volt makulátlan előéletű; ő jómódú vashámor-tulajdonos családból származott, később a császári csapatoknál volt fizetőmester, de nem tudott elszámolni az ezred pénzével, kényszermunkára ítélték és lefokozták. Rákóczi egyik legjobb parancsnoka lett, a bukás után újra akarta indítani a felkelést, az összeesküvés azonban megbukott, és Czeldert halálra ítélték, kivégezték. A szabadságharc másik legendás katonája Bezerédj Imre volt, messze földön híres bajvívó, akit áruláson értek és kivégeztek. Pályatársa, Béri Balogh Ádám hirtelen haragú természetével, gyakorta öncélú fegyelmelésével többször teremtett olyan helyzetet,

hogy csapatai elkeseredésükben a lázadás határára jutottak. Ugyanígy nem volt makulátlan vitéz Esze Tamás sem; élelmes parasztként sócsempészésből és -kereskedésből tartotta fenn magát, majd parasztvezérként önbíráskodott, Kis Alberttel együtt szervezkedett, egy ideig pedig körözött bűnöző is volt. Bottyán legsajátosabb ellenpontja azonban az áru-lóvá lett Ocskay László. A korabeli szóbeszéd szerint a török háborúk idején valamilyen katonai bűncselekmény miatt hóhér vágta le fülét, egy ideig a temesvári törökök szolgálatában állt, későbbi feleségének öccsét megölte, és katonaszökevény volt. Ocskay a háborús viszonyok között viruló, öntörvényű, kivagyiság hajtotta katonatiszt örök típusa; a nagyhangú, kardcsörtető, valójában szakmájához nem értő, forrófejű, vitézkedő, az ostobaságig vakmerő lovas, akire csak a portyázó pusztítás feladatát lehetett rábízni. Ebből a társaságból Bottyán János alakja messze kiemelkedik. Az ő ifjú évei sem teltek el büntelenül, de az ő bűnei mindig valami – egyénien értelmezett – igazságérzetből fakadtak, tőle a nyílt lopás, a megvetett ellenséghez való átállás, a gyilkosság, a köztörvényes bűncselekmények, az öncélú prédálás távol állt.

Jellemének fő vonása sajátos igazságérzete, valamint érvényesülési vágya, amely csak részben fakad alacsony származásából. E feltűnési vágy ott munkált tiszttársaiban is, mert egyszerűen kortünet volt. Egon Friedell *Az újkori kultúra történetében* e kor szelleméről és emberéről azt mondja, hogy az az elszigetelt egyéniségek kora, amikor a törvénytelen, az abnormális iránti szenvedély gyakorta a perverzitásig fokozódott. E szenvedély hajthatta Kis Albertet, Ocskay Lászlót, Bezerédj Imrét, Béri Balogh Ádámot és fiatalabb korában Bottyán Jánost is. Ám míg az ő esetükben az abnormális iránti szenvedély az abnormális megvalósítását jelentette és a vérpadhoz vezetett, addig Vak Bottyánnál a társai közül, a környezetéből való kiemelkedés vágya maradt. Míg ott a józan értelmet is elnyomó szenvedély tanúi

vagyunk, addig Bottyán János megmarad józan gondolkodású, ember- és igazságszerető katonának, és így egyben ki is emelkedik kora személyiségei közül, ezzel lesz a Rákóczi-szabadságharc legjelentősebb hadvezére.

Irodalom

Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Rákóczi-tükör I-II.* (Osiris Kiadó, Bp. 2004.); Markó Árpád: *II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér* (Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1934.); Pálffy Géza: *Bottyán János életpályájának néhány megoldatlan kérdéséhez*, Limes, 1996., 1-2. sz.; *II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig* (Akadémiai Kiadó, Bp., 1978.); R. Várkonyi Ágnes: *Személyiség és történelem, Bottyán János döntései* In.: Csombor Erzsébet (szerk.): *Évkönyv 1993–1994* (Komárom–Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, Esztergom, é. n.) 5–19. oldal; Thaly Kálmán: *Bottyán János, II. Rákóczi Ferenc vezénylő tábornoka* (Ráth Mór, Pest, 1865.)

 NAGY MIKLÓS MIHÁLY

kl:

A PROGRESSZIÓ HULLAHEGYEI

ny

(Olvasónapló I.)

Ment-e a könyvek által a világ elébb? Ezt kérdezi a *Gondolatok a könyvtárban* nagy eszmefuttatásában Vörösmarty közel két évszázaddal ezelőtt. Azt gondolom, bizonyosan ment. De ahelyett, hogy ezt próbálnám bizonygatni, először inkább megfordítanám a kérdést: ment-e a világ visszafelé azért, mert nem ismertünk vagy nem olvastunk el időben bizonyos könyveket? Alighanem erre a kérdésre is igenlő lehet a válasz.

Előhoznék mindjárt néhányat, amelyek sajátos megvilágításba vonják mai helyzetünket. Mondhatnám úgy is, hogy mai helyzetünk (a magyar helyzetre gondolok, 2007-re) ad különös aktualitást egyes szerzőknek és könyveknek. Az aktuális diskurzus többnyire megáll a leírás, vagy jobb esetben a taktikai mozgások elemzésének a szintjén. Aminél azonban, ha helyzetünket meg akarjuk érteni, s szeretnénk legalább elméletileg továbblépni, egyértelműen többre, szélesebb spektrumú gondolkodásra volna szükség.

Az első szerző, akiről szólni szeretnék, s akiről jóval többet és gyakrabban kellene disputálnunk, Nyikolaj Bergyajev. Bergyajev volt marxista is fiatal korában, de azután hamar másfelé tájékozódott; Török Endre a nagy orosz valásbölcselek közé sorolja. 1922-ben útték el, más jelentős írókkal és filozófusokkal egy időben, a Szovjetunióból, attól kezdve Franciaországban élt 1948-ban bekövetkezett haláláig. Legnagyobb hatású könyve a *Dosztojevszkij világszemlélete*, amely – érdekes gesztus egy nem rendszerteremtő filozófus részéről – megpróbálja gondolatrendszerbe fogni a nagy

K: Szabai János

regényíró világát. Oroszul írott s rögtön franciára fordított könyveinek, melyek többnyire a perszonalisták írásaival dialogizálnak, az 1920-as, 1930-as években komoly sikere volt Párizsban, ma viszont alig hozzáférhetőek. Ritkán adják ki újra, talán nem véletlenül. Bergyajev ugyanis sohasem alkalmazkodik az éppen divatos felfogáshoz; épp ellenkezőleg, gondolatmenetének gerincét legtöbbször az uralkodó elméletek alapozásának vizsgálata és kíméletlen kritikája adja. Ilyen az a rövid írása is (fejezet *A történelem értelme* című, 1923-ban megjelent könyvéből), amelyik a Kádár-rendszer idején suba alatt Magyarországra behozott könyvek közül talán a legérdekesebbikben, Gaëtan Piconnak a *Korunk szellemi körképe* címet viselő pazar antológiájában jelent meg, és amelyik a *progresszió* fogalmát elemzi.

A haladásét. Amióta eszemet tudom, ezzel az eszmével bombáznak és lelkesítenek. Hogy a jelen ugyan nem teljesen rózsás, vannak még hibák, lehetne jobb is, de nemcsak lehetne, hanem hamarosan lesz is. Hogy a jövő: csodálatos. Az első idevágó történet, ami most eszembe jut, a metró. Az ötvenes évek elején kötelezően előfizetett *Pajtás* újság folytatásos képregényt közölt a metró építkezéséről és felavatásáról. Akkor még gyorsabban fúrtak, mint ma, így aztán az első gyönyörűen csillogó-villogó szerelvény már el is indulhatott Rákosi pajtás hatvanadik születésnapján, 1952-ben.

A képregényt elolvastuk, eltelt egy vagy két év, de a metróból nem láttunk többet, mint egy elhanyagolt építési területet a Széna téren, a közepén egy ócska három-négy méteres torony éktelenkedett. Eltelt megint két év, metró sehol, de az építkezés mégsem folyt hiába: 56 októberében a készülő Széna téri állomás lett Szabó bácsiék támaszpontja.

A hatvanas években Hruscsov jövőképevel traktáltak bennünket, azzal, hogy két-három éven belül utolérjük, és azután rögtön alaposan le is előzzük az Egyesült Államokat. Ne legyünk türelmetlenek, hiszen kéznnyújtásnyira tő-

lünk Eldorádó, a tökéletes világ. Eltelt még egy évtized, de az olajválság sem volt képes lehúteni a progresszió elszánt hirdetőinek optimizmusát. Hogy hozzánk nem gyűrűzik be. Hogy most, igaz, kénytelenek vagyunk emelni az árakat, de a megszorítás a jövő érdekében történik. Hogy most talán egy kicsit nehezebb, de erőfeszítéseink hamarosan meghozzák gyümölcsüket. A hetvenes-nyolcvanas években lassan megszokottá vált ez a megszorítós szöveg: ne türelmetlenkedjeteK, már csak egy-két év, és ott vagyunk. De hol?

A rendszerváltoztatás sem hozott változást a haladás hirdetőinek fejében. Az első metróvonal, amelyet 1952-re, Rákosi pajtás születésnapjára ígértek, az ígélet elhangzása után húsz évvel kezdte meg működését. Az új budapesti ígérgető a rendszerváltozás pillanata óta, tizenhét éve húzogatja előttünk a legújabb metróvonal mézesmadzagját. Lepipálja vajon a másik pajtás rekordját? Hamarosan kiderül. De a posztmodern metróígérgető nincsen egyedül. A hetvenes-nyolcvanas évek vidám megszorítóinak mai utódja – miközben hetente szorosabbra srófolja a spanyolcsizmát – ugyanúgy tejjel-mézszel folyó Kánaánt ígér, mint annak a kornak a miniszterelnökei. És közben progresszív platformot alakítat legbenső híveivel.

Blöff volna a progresszió? Pusztán elméleti kategória volna a haladás eszméje? Nem blöff és nem pusztán elmélet, mondja Bergyajev. Rosszabb annál. A haladás, mint a felvilágosodás minden fontos eszméje, keresztény eredetű, egy keresztény eszme profanizált változata. Bergyajev nem ért egyet azokkal, akik szerint nincsen fejlődés, vagy akik szerint a haladás látszat csupán, önmagába visszatérő kör. Van haladás. Csak éppen a humanizmus progresszióeszményének, mondja a filozófus, kevés a köze a kereszténység progresszióeszményéhez. Mert az igaz, hogy a kereszténység felfogása szerint is minden az időben történik, és hogy a jelen megpróbáltatásaiért majd a jövő kárpótolhatja az embert. Az időbeliség a teremtéstől az Apokalipszisisig terjed.

A profanizált változat ugyanezt a sémát követi. A humanista variáns is, a munkásmozgalomé is. „Semmik vagyunk és minden leszünk.” Látjuk a célt, csak éppen el nem érhetjük. Haladunk előre az időben, de a célhoz soha nem kerülünk közelebb. Majd talán az utódaink, majd a következő nemzedék. S épp itt van, fejt ki Nyikolaj Bergyajev, a nagy különbség a keresztény szemlélet, illetve a humanizmus és a marxizmus szemlélete között, éppen ebben nyilvánul meg a progresszió eszméjének kegyetlensége. A kereszténység ugyanis feltámadást ígér, s ez az ígélet mindenkinek szól. A progresszió viszont a mindenkori jelen emberiségének önfeláldozását követeli a jövő haszonélvezői érdekében. A csúcsra, ahová a progresszió igyekszik, hullahegyeken át vezet az út.

Előre látta volna Bergyajev, hogy a kommunizmus merre tart? A történelem irányát látta alighanem. Egy évvel *A történelem értelme* után adta közre *Egy új középkor* című könyvét. Ennek alaptézise egyszerű és egyértelmű: a kommunizmus és a kapitalizmus nem ellentétes egymással, a kettő ugyanazon éremnek a színe és a visszája. Ugyanis mind a kettő, mondja a filozófus, a materializmusra épül. Mindkettő megbillenti, még hozzá rossz irányba billenti azt az egyensúlyt, amelynek a szellemi és az anyagi világ közt kellene fönnállnia.

A könyv apámtól maradt rám, 1993-ban akadt a kezembe, olvasni kezdtem, nem tudtam abbahagyni. Újabb kiadása tudomásom szerint nincsen, gondolom, a maga idejében habókosnak tartották Bergyajevnek azt a felfogását, mely szerint a régi világra, amelynek álszent jellegét Nietzsche oly világosan kimutatta, ne következne Keleten egy szebb és jobb új világ. A kilencvenes évek elején persze nem a kommunizmusról adott képe volt érdekes, a rendszer retrográd voltát tudtuk, a saját bőrünkön megtapasztaltuk. Bergyajev arra mutatott rá, hogy az alternatíva, melynek szellemében gondolkozunk, álalternatíva, az igazi alternatí-

va másutt keresendő. Hogy a kommunizmus után következő rendszer nem a kommunizmus ellentettje, hanem pusztán az érem gyors megfordítása. Hogy nem véletlen, inkább törvényszerű, ha az újnak hitt szisztémában ugyanazok maradnak fölül, akik a régi szisztémában is fölül voltak.

Új középkorra volna szükségünk, ez Nyikolaj Bergyjev végkövetkeztetése. A középkor az ő felfogása szerint természetesen nem sötét, nem a progresszió egyik előző fokozata, hanem az a korszak, amely tudja a szellemi világ fontosságát. A valódi alternatíva tehát nem a kommunizmus vagy a kapitalizmus közti választás, hanem egy másik: választás az anyagi világ dominanciája és egy olyan rendszer közt, melyben a szellemi világ megfelelő súllyal van jelen.

És hogy mit jelenthet ez ma? Azt, hogy választanunk kellene az érem két oldala és valami más között. Amit nevezhetünk kereszténydemokráciának, vagy a szolidaritásra épülő szociális piacgazdaságnak.

K. SZÁVAI JÁNOS

chus

A LEGNAGYOBB NAGYPÉNTÉK

ny. publicistika

Állunk a Kórház hídján Apámmal és még egy bácsival. Én, mint bogár a fűben, térdig ha érek nekik, ők a világot vitatják, én pedig azon gondolkodom, hogy a láthatárt lezáró szőlőhegy felett a ma kapott doboznyi színesceru-zából világoskékre vagy rózsaszínre festem az eget. Ez az első kínálkozó megőrzött színélményem, bár nem lettem festő, rengeteg mindennek a kódja rejtőzik ebben a helyzetben, ebben a jelenetben, ebben a folyton kitörni, elágazni kíváncsozó emlékekben. Pár éves lehetek, alattunk a színhely, az útkanyar, a Kórház hídjá és a szőlőoldal, minden időmilliomos induló éppen keletkező eszméletemhez képest. Valamiért, ahogy öregszem és egyre többször bukkannak elő első adatok, első emlékek, első kapaszkodók, annál fontosabbá válik ez a jelentéktelenség, melyet íme szavakra, számokra, adatokra bontva akár vissza is lehet ejteni életem szedőszekrényébe.

Annál kevésbé azt, amihez tartozik, más furcsa, fontos napkitöréshez hasonló világadatok tömkelegét, amelyeken talán sosem szűnök meg morfondírozni. Itt van például az, hogy a térbeli és időbeli tényállások nagysága, különbözősége mennyire nem számít az összkép szempontjából. Itt van mindjárt ez a Kórház hídját apró sztaniolpapír-galacsinná gyömöszölő nemrég olvasott adat, hogy áradáskor a Jangce olyan vízmennyiséget hömpölyget, hogy mondjuk kétpercenként feltölthetné a Balatont. Ezer emlékem van ezer gémeskútról, és előtte elnyúló vályúról, ez az arány máshonnan sehonnan nem mutatkozik. Mint ahogy az sem, hogy ezrével alakulhatnak régi és új tékák, üvegbe eltett felcím-

K: Lőrinczy Aladár

kézett gyűjtemények a folyamközi kultúrákról, Kína alakulásáról (ahol más is ugyanolyan furcsán nagy, mint a folyamok), az egyiptomi kultúra stádiumairól, a folyton, egyre gyakrabban homlokára csapó antik bölcsesség következményeiről – semmi se következik egyenesen és visszacsukhatóan egymásból. Se a sok Szókratész, Platón, Arisztotelész, se a legelső Merovingtól az utolsó Karolingig a koponyában birodalmi állambölcséletet tanuló úttörőikig, se a sok Habsburg, se a sok Szolimán, még az amerikai elnökök soroztában sem. Minden, ahogy a katonanóta mondja – porcióba van kötve, hogy az aratónak, a huszárnak, a megszállónak, a működtetőnek a minimális szalonnaadagját és szénakötegjét oda lehessen vetni, még a szibériai hadifogolytáborokba is. Ezért izgató örökre a világ nagy felhalmozásának és leépülésének csodája, hogy ezek a pernahajderek, akik nini-vei birodalmakat és európai uniókat úgy vesznek át további vezénylésre, mint tél végén a tordai iparosok báljának szervezését, azt hiszik, hogy rögtön tudják, hogy ők találkoztak a mértékkel s a mérték velük. Ezért megy olyan rosszul minden. Mert Milthiádészeket nem lehet Habsburg-porcióval, s a világ új tatárjait szép régi Bajazid-adagokkal eltartani, megetetni. Gyere velem galambdúcos falumba, oda várlak ölelő két karomba, Édesanyám majd vigyáz rád, rózsalevél lesz a párnád... Ezzel még az Árpád apánk elég szertelen bejövetele óta széttaposott magyar tűzhelyet se lehet táplálni, hát még az írek, a chileiek és egyéb atlanti ízlésű skandinávok hogy tudnának sírni vagy röhögni, ha felkínálnák nekik ezt a végeredményt. A kezembe került-kerülhetett volna Andersen bármelyik bájos meséje is, a Robinson örökzöld története, az újrakezdő ember himnuszáról. Bizony érdemes volna alapmérceék, alapperiódusok, alapporciók, alapschengenek tekintetében is elő-előkapni. Mivelhogy ahogy ott állunk a Kórház hídján és alattunk a szennyvizes Cérnapatak medrében a Jangce igyekszik feltölteni a Winnipegetavat, az is nyilvánvaló, hogy törvénytörően és titokzato-

san Robinson nagyon későn találkozott Péntekkel. Úgy... hétfő, kedd...péntek táján. Ami addig történt, azt éppolyan homály borítja, mint a Kalahári-sivatag búrok előtti közgazdaságtanát. De valami történhetett. Valahol test szerint benne fürdött, hízott, szült, szerelmeskedett és szokásokat vett fel a kannibál is, aki egyszer csak olyan mérce-szakadék, porció-szakadék, igazságérzet-szakadék másik szélén találkozott a másképp táplálkozó, másképp számoló, merített papírt, nyomdát és napernyőt meg hát rengeteg fölösleges tudást hordozó hajótöröttel, aki egyszemélyes és diadalmas önújjaépítést vitt véghez éppen. Hogy sikerült nekik, ez maga a gyönyörű zsoltár az emberi szeretetről, az emberi bevárásról, az emberi megértésről, ha csak egy példányban, egyetlen sztoriban, egyetlen porcióban sikerült volna is. Gyere velem akáclombos falumba. De hiszen akáclombok sem voltak még akkor az angyalbandis, rózsasándoros Alföldön. Úgy vártak az idevándorlásra, mint a peronoszpóra után idetelepített új szőlővesszők, még más adagokat örölt a Kárpát-medence, és talán más kilátásai voltak. Igen: Isten kicsit későn találkozott az emberrel, amikor az már kész volt Káinná és Ábellé lenni, ezért kellett meghoznia a maga fiúáldozatát... Úgy péntek táján. A legnagyobb péntek táján és nem biztos, hogy ez elég lesz.

L LÁSZLÓFFY ALADÁR

1% METAFIZIKA

K_i
Szabados György rovataC_u
A MAGYAR LÉLEK

I.

Ha megkérdeznének tíz magyar embert, hogy miben áll a magyarságuk, tizen tízféléképpen válaszolhatnának. Ha megkérdeznék ugyanezt a tíz embert, mi jellemzi a németet, a franciát, az angolt, talán pontatlan válaszokat adnának, de a válaszok nem volnának annyira eltérőek, mint az előbbi esetben. Ha tíz németet a németsege, tíz franciát a franciasága, tíz angolt az angolsága felől kérdeznének meg, sokkal jellemzőbben és jóval egyöntetűbben válaszolnának nálunknál.

Öreg hiba ez. Később ugyan látni fogjuk, hogy ebben a nagy tétovaságban is rejtezik jókora adag magyarság, s jellegzetesen magyar dolog nem lenni vele tisztában, mi az, hogy „magyar”. Mégsem jó ilyen fontos és lényeges dolog felől még mindig, továbbra is bizonytalanságban maradnunk. Nem azért, mert az ellenkezője napjainkban fölöttébb divatozik; múló valami a divat, nem érdemes nagyon kapni rajta. Nem is azért, mintha az, aki magyar, sötétben és könyv nélkül is jobban ne tudna magyar módra viselkedni, mint akárki más, aki kótából tanulna. Hanem azért jó tisztában lennünk vele, hogy mi a „magyar”, mert ha tudjuk, hogy mi is hát voltaképpen, nem lehet többé bennünket hamisítványokkal és bolondításokkal fálnak állítani. Úgy látszik, minden jel azt mutatja, eljött a tudatosulás ideje erre vonatkozólag. Akárcsak az egyén életében szokott történni:

ny. Karácsony Sándor: A
magyar énjában

ösztönös megnyilvánulásokról meg kell tudniok például a serdülésen túljutott ifjaknak, hányadán vannak vele. Ettől kezdve katasztrófa lenne, ha még mindig nem lenne világos előttük sok minden, amiről korábban jobb volt, ha mit sem sejtettek boldog gyermekfővel.

II.

Itt az ideje, hogy megtudjuk végre, mit jelent „magyar”-nak lenni. Nemcsak úgy van itt az ideje, hogy jó lesz egyszer már erről is értesülnünk, úgy is itt van az ideje, hogy egyre rosszabb csak általánosságokat tudnunk róla.

1. Aki nincs tisztában maga felől és maga körül az élet folyásával, azt nagyon könnyű aprópénzzel fizetni ki. Az, hogy mi „magyar”, olyan híg, meghatározhatatlan, ködszerű, bizonytalan, semmibe vesző, eltorzított fogalom, hogy mindenki azt állíthatja róla, amit kedve tart, és annyit hitet el belőle, amennyit akar. Legutóbb például nemcsak megjelent, de sikert is aratott egy komoly, filozofáló kedvű könyv, amely azt állapította meg a magyarról, hogy az „bujdosó” a némethez hasonlítva, a német ugyanis „vándor”. Még egyszer ismétlem: a könyv jó szándékú, magyar nyelven írt, értékes tartalmú mű. De csak azért láthatott napvilágot s nyerhette meg sokak tetszését, mert Csáky szalmája ez a fogalom, hogy „magyar”. Nincs pontos meghatározása, hiszen fogalmi jegyei sincsenek hitet érdemlő módon és elegendő mértékben összegyűjtve.

2. Az is veszedelem a „magyar”-ság ügyében, hogy amennyire sincsenek pontos és megbízható fogalmi jegyei, éppolyan gazdag áradással dőlnek belőle a hozzávetőleges, hajánál fogva előrangatott, kényre-kedvre garázdálkodó „különös ismertetőjegyek”. Minden jó emberi tulajdonság „magyar” erény, ha jókedvünk van, viszont minden általános emberi gyöngeség „magyar” bűn, ha a rossz óránk éppen reánk jött. Milyen nagy szemeket meresztene egy-egy

műkedvelő lélekkutató, ha valaki komolyan felszólítaná, adjon számot róla, honnan tudja, hogy a „magyar” csakugyan az, vagy olyan, mint állította.

3. Gyöngé oldaluk a „magyar”-ság állandó jelzőinek az elavultságuk, divatból kiment voltuk is. A legtöbb vélekedést örököltük, de még a komolyabb meghatározási kísérletek is meglehetősen múlt századbeli eljárásmodok nyomán jutottak némi eredményre. Akár azt vitatom ugyanis, hogy a magyar ember alacsony termetű, sötét hajú stb., stb., akár azt, hogy ezer esztendő alatt a népek országútjának mentén annyira összekeveredtünk, hogy Ázsiából jött magyaroknak hamisítatlan utódai már el sem képzelhetők, senki nem vetheti szemünkre, hogy nem mondtunk igazat, vagy tudományelleneset állítottunk. Azt viszont mondhatják, hogy nem mozogtunk a ma színvonalán, s nem használtunk fel minden módot és eszközt az igazság kiderítésére, ami most inkább rendelkezésünkre állhatott volna, mint évtizedekkel ezelőtt, amikoról ezek az „igazságok” kelteztek.

4. Vannak aztán a „magyar”-ság állandó jelzői között olyanok is, amelyek nem avult, tehát féligazságokat, hanem megállapítható tévedéseket, tehát áligazságokat tartalmaznak. Például hadd említsem a magyar zeneelméletből ismert, úgynevezett magyar skálákat. Ezekről Bartók Béla sok ezer öszegyűjtött magyar parasztdal ismeretével állapította meg, hogy egyetlenegy eredeti dallamnak sem alapjai, tehát bajosan „magyar”-ok. Úgy magyarok, ahogy az a tizenöt-húsz tősgyökeres népi nótának vélt dal, amelykről szintén kiderült, hogy a „nép” legnagyobb részében nem is ismeri, kisebb percentjükben éneklőket talán, de eredeti dallamaitól elütő, idegen kölcsönzés valamennyi. (Ilyenkről van pedig szó, mint *Szeretnék szántani, Kerek ez a zsemlye, Meg ne mondja, komámasszony* stb.)

5. Végére hagytam a „pancsolt” tokaji bort, amellyel egy időben el voltak árasztva a külföldi piacok, s amely miatt olyan nehéz volt visszaszerezni ennek a márkának a

becsületét. Nemcsak tévedések akadnak a „magyar”-ság jelenleg közkeletű fogalmi jegyei között, hanem kimondott hazugságok is. A magyar tárgyú filmek is, az idegenforgalom is újabbán egész kis kuriózum álmagyar világot építettek például közénk „jóízű” hejehujázásból, úri murikból, népi táncokból, gajdokból, rokolyákból, gatyákból és háziszóttesekből, s ez a világ a valóságban vagy egyáltalán nincs, vagy nem ilyen. De a köztudatban is él ehhez hasonló hazugság elegendő számban. Mekkora ellentmondás lehet például csak két állításban is, ha egymás mellé tesszük. A magyar ember egyenes jellem, nem szereti a titkolózást. A magyar harci modor egyik legjellemzőbb fortélyja a színlelt megfutamodás. Nyilvánvaló, hogy az igazság valahol a mélyen ott rejtőzik, hiszen egyik tételről sem merném ideírni, hogy hazudik. A megfogalmazásban mégis hiba lehet, mert különben nem szaladna úgy egyik a másiknak, mint jelen formájában mind a kettő.

Az igazság világában kártevő, oda nem illő elem mind az ötfajta: a hazugság, a tévedés is, az elavultság is, a dilettantizmus is, a felületes hanyagság és hebehurgyaság is! Nem jó ezekkel egy fedél alatt lakni. Tartsunk nagytakarítást közöttük, mégpedig haladéktalanul!

KARÁCSONY SÁNDOR:
A magyar észjárás

X fog

clm
 MÚZEUM A KÖNYVESPOLCON

ny. *

Azok a nagyformátumú vagy éppen klasszikus alkotók, akik a képalkotás és a modern dokumentumtermelés idején éltek, nem menekülhetnek meg attól, hogy valamiféle X. Y. *élete és kora képekben* típusú könyv hősei legyenek. Jól van ez így: az eredetileg betűkre-szövegre kitalált könyvkiadás ezzel is versenyképes akar maradni a mindent elsöprő vizualitás vezényelte információs világban. Van kockázata is a műfajnak, nem is csekély. Az ugyanis, hogy a bemutatott hős többnyire csak részben jellemezhető képekkel ábrázolható módon, az ilyen összeállításokat megalapozó szellemi produkció a művekben rejtőzik. Ezért az efféle albumok igazán azoknak mondanak sokat, akik ismerik magát a teljesítményt, nem a képek kontextusában értelmezik az alkotásokat, hanem az alkotásokéban a képeket: a dokumentumok megértéséhez szükséges kódrendszer maga a mű, amely szükségszerűen és javarészt kívül marad a köteteken. (Ezen csak az változtathat, ha azokhoz CD-t, DVD-t mellékelnek – de félő, hogy azok fölöslegessé teszik az alapjukat jelentő kiadványokat...)

Az ilyen könyvek mélyebb megértéséhez tehát nélkülözhetetlen az életmű átfogó és mély ismerete, ezért az életutat tükröző-ábrázoló tisztességes képeskönyvet is csak az tud összeállítani, aki hőse világában teljes mértékig otthon van. Az *Élet-képek: Bartók Béla* című monumentális kötet, amelyet Bónis Ferenc példás alapos-sággal állított össze, minden pontján ezt az otthonosságot sugározza. Monumentális a kötet a maga fizikai valóságában, és ami az igazán fontos: szellemi értelemben is. Bónis teljességigénye, a témájával való belső azonosulása nélkül ez a mű aligha születhetett volna meg: a kötet képjegyzéke 843 tételből áll, és igazából szinte valamennyihez hosszú szakmai kommentár kívánkozna. Olyan, amelyik a Bartók-mű és az életút teljességének kontextusában értelmezi az adott darabot. Ez természetesen lehetetlen – hiszen alapjában véve ez a könyv is olyan, mint valami polcunkra tehető, bármikor

K. Gróh Gáspár

fölkereshető múzeum vagy kiállítás. Nem az a feladata, hogy monográfiák sorát pótolja.

Kotta- és levlérszletek, hangversenyműsorok, amatőr és professzionális képek, sajtófotók, arcok, tájak, levelezőlapok, enteriőrök: Bartók életútjának dokumentumai. És bármennyire tudható, hogy ez az életút a maga természete szerint roppant sokszínű volt, gazdagsága valahogy mindig meglepetés is. Mert a leginkább maradandó valóban a zeneszerzői életmű, de Bartók nemcsak komponált, hanem kora egyik legjelentősebb zongoraművésze (és pedagógusa!) is volt. Ha pedig „csak” zenetudós lett volna, ma akkor is a Kárpát-medence népzenei örökségének összegyűjtésében és feldolgozásában, a magyar zenei anyanyelv „grammatikájának” kutatásában meghatározó, korszakos jelentőségű kutatóként tartanánk számon. Ahogyan a kötet terjedelmének is vannak fizikai korlátai, úgy a könyvről való tünődések során sem törekedhetünk teljességre: nincs módunk arra, hogy a feltáruolt Bartók-univerzum megannyi galaxisáról szót ejtsünk. Le kell azonban szögeznünk: ez a képanyag remekül illusztrálna egy mindent átfogni akaró, tehát legalábbis a vázolt három irányt összegző, népes szerzőgárdát fölvonultató, ám ez idő tájt nem létező és föl se igen sejlő összefoglaló kötetet vagy sorozatot is. Ám e recenzió csak arra vállalkozhat, hogy a feladat jelzésével egyidejűleg abban a reményben rögzít néhány reflexiót, hogy kedvet csinálhat könyvhöz és a mögötte tornyosuló műhöz.

Szögezzük le: a kötet sikeres megvalósításában „tárgya”, illetve hőse maga is a szerkesztő Bónis Ferenc kezére játszott. Bartók érezhetően fontosnak tartotta a képet, igényelte a vizuális ábrázolást. Szüksége volt arra, hogy legyenek a keze ügyében képek is arról a világról, melynek ő hangok nyelvén történő „leképezését”, alakítását választotta. Ilyen értelemben tehát Bónisnak sokat segített az, ahogyan Bartók maga is igyekezett képileg dokumentálni életútját. Elegendő például arra utalni, hogy utazásait saját, igen gazdag képeslapgyűjteményével tette önmaga számára is felidézhetővé. De ennél többet is feltételezhetünk: a képek fontosak voltak számára a tér ábrázolását tekintve is. Bartók világképében megkülönböztetett szerepet kapott a világ kiterjedtsége, térbelisége: gondolkodásában mindig felfedezhető a vizualitás „nyelvének” – ahogyan magában a magyar nyelvben is megkülönböztetett helyet kap az ősi, inkább csak keleti nyelvekben és kultúrákban megőrződött és fontos kép-

ILLUSZTRÁCIÓ ARANY JÁNOS HÍDAVATÁS CÍMŰ MŰVÉHEZ
Ceruza, papír, 1892

szerűség. Túlzás volna persze e könyv felépítését, közlésformáját a Bartók-világkép e vonásából levezetni. Mégis, noha ez aligha volt külön célja a kötet összeállítójának, átfogó figyelme így is bemutatja a zeneszerző világának a képszerűséggel összekapcsolható, annak fontosságára utaló elemeit. Nemcsak fotókat láthatunk, hanem műveinek igényesen formált címlapjait, vagy színpadi műveinek díszletterveit, látható gondossággal formált kottalapokat, sajtó kezű vázlatokat is. Mindez megerősíti azt, ami zenekari műveiben is fölfedezhető: hogy Bartók zenéjében a valóság leképezésében nemcsak a dallam és a ritmus eszközeivel élt, hanem – akár egy festő vagy egy szobrász – a térbeliséget is „megmintázta”, mert a hangszerek megszólalási helye erre is alkalmat ad. Hogy ez számára mennyire fontos volt, az abból is kiderül, ahogyan a maga korának hangfelvételi technikáját illetően nem a szűk frekvencia-tartományt érzi korlátnak, hanem azt, hogy a – mai fogalmakkal élve – monoteknika nem alkalmas a zene valóságos akusztikus terének megmutatására.

Természete szerint a kötet *nem* Bartók zenei világának, gondolkodásmódjának mélyrétegeibe viszi az olvasót, hanem minden napjaiba, hétköznapi valóságába, egyúttal azonban kortársai és kora világába ágyazva. Az állóképekből és dokumentumokból így aztán az életutat bemutató film áll össze, elemeinek együtteséből többet kapunk azok mechanikus összegénél.

Ha az előbb szót ejtettünk Bartók képeslapgyűjteményéről és a térbeliség problémáiról, akkor észrevehetünk még valamit: a Bartók által kedvelt tájak természetét. A képek ugyanis két alapvető irányba mutatnak. Az egyik, szinte magától értetődően, a dokumentációs szándék. Bartók számára láthatóan fontos újtjai felidézhetősége: feltételezhetően nem valami könyvelői bizonyosság okából, hanem az átélt élmények, a művészi inspirációt jelentő asszociációk felidézése miatt. Meg kell jegyezni: Bartók meglepően sokat utazott, ami persze a századelő Európájában nem volt olyan nagy csoda, mint a később szigorú választóvonalakat jelentő határokhöz szoktatott világban. Portugália, London, Észak-Afrika fölkeresése mindenképpen jelzi az egyetemes tájékozódás igényét. A képeslapok tudatos gyűjtése ennek is jele, de persze ott van benne valami tanáros rendszeretet is: ahogyan a fonográf-főlvételek tudományos értékét a pontos dokumentáció adja, úgy a személyes

élmények hitelesítése, definiálhatósága sem kevésbé fontos – az alkotó számára. Ez tehát a képek egyik üzenete – figyelemre méltó Bartók művészi lelkiismeretességét, alkotásai (és általában minden alkotás) iránti alázata felől nézve is.

Vannak képek, melyek nemcsak a naplószerű összegzést pótolják, hanem ennél többre utalnak. Sajátos jelentést hordoznak azok a lapok, amelyek a hegyek iránti bensőséges vonzalmat tükrözik. Előzménye lehet ennek a gyermek- és ifjúkori betegségek sorozata, amikor is a tiszta levegő a szó szoros értelmében az életét mentette meg, s az is, ahogyan betegségeibe zárva, magányos meditációi a természet végtelenségét tették társául. Ennek az alaphangoltságának későbbi folytatásaként a Bartókot sziklacsúcsok közelében megörökítő képekben messzebbre utaló jelzéseket kell látnunk. A hegy a maga metafizikai jelentésében ugyanolyan jelképes erejű öröksége a mítoszoknak és – ha az élet erre módot ad – az egyéni világkép kibontakozásának, mint például a fa vagy a tenger. A hegyekről kitáruló világ, a különösen éles, szinte anyagszerűen érzékelhető levegő, az ég „közelsége” az emberiség őselménye, mintegy a kozmoszsal való találkozás modellje. Nos, Bartók kirándulásai, hegyvidéki túrái nem turisztikai kalandozások, hanem a lélek utazásának részei. A Tatra vagy az Alpok hegyi világának élménye nélkül aligha születhettek volna meg Bartók nagy természetzenéi. És sorolhatnánk még további példákat a kötet képi világának átfogóbb jelentését illetően.

A fényképek azonban mégsem igazán erről szólnak: természetük szerint a Bartókot és kortársakat mutató portrék, életképek sokasága határozza meg a könyv arculatát.

Ami az utókor számára megkülönböztetetten fontos: az maga Bartók, illetve emberi környezete arca. A kötet igazi csodája: az arcokból, arcok, tekintetek változásából kibontakozó film, amelynek révén e könyv fő- és mellékszereplői a kortársainkká, személyes ismerőseinkké lesznek – pontosabban ahogyan magukhoz húznak minket.

Ismert tétel, hogy bizonyos életkor után az ember felelős az arcáért. Az igazán nagy művészek, nagyszerű emberek arcmásait látva azt tapasztalhatjuk, hogy arcuk, kisugárzásuk szinte az első pillanattól, az obligát hason fekve, csupaszon típusú képektől kezdődően fölismerhető, tükrözi egyéniségüket. Vagyis az, amit köznapian a személyiség *fejlődésének* szokás nevezni, a karakter és az

aura azonosságán belül való gazdagodás, mélyülés, változás – és nem átalakulás. A Bartók-fotók esetében ez egészen különös erővel érvényesül, kibővülve azzal a különös vonással, hogy megmutatkozik még valami: a gének játéka folytán az apai ág őseinek karakterében is fölfedezhető a később viszonyítási pontul szolgáló zseni, a zeneszerző Bartók Béla megannyi oly egyéninek tűnő vonása – ahogyan gyermekei arcán is föltűnnek az ő vonásai. Vagyis maga a lángelme láthatóan nemcsak önmaga, hanem valamiféle családi kollektivitás kifejezője, eleve több önmagánál, éppen robbanó eredetiségében nem pusztán individualitás.

A képekből elénk tűnik az is, amit maga Bartók is pontosan érzékelt, s többször le is írt, de zenéjével is kifejezett: az, hogy éle-tének évtizedei a világ, Európa, az emberiség nagy átalakulási folyamatának milyen zaklatott korszakában teltek. Ez nagyon fontos számunkra: Bartók zenéje a maga valóságos keletkezési idejét tekintve is világokat köt össze, vagy, másként fogalmazva, korszakok határát lépi át. Igaz ez a magyar és a világtörténelem dimenzióját tekintve is. Ha a portrékat nézzük: aligha véletlen a Bartók környezetében megjelenő nők szemének sugárzása: anyja, húga, szerelmei tekintetében van valami közös, valami abból az életteli és mégis éterikus derűből, ami a kivételes intellektualitást és komolyságot tükröző zeneszerző és -tudós vonásai fölött is uralkodik. És tanúi lehetünk annak is, hogy ezek a tekintetek megváltoznak: magabiztosságuk megtörik, mind több bennük a kétely, a bizonytalanság. Mert nemcsak az egyén, hanem egy-egy korszak is felelős az arcáért, az arcaiért. Azokért a fájdalmas vonásokért, amelyek nemcsak a természetes öregedés velejárói, nemcsak a szűkebb értelemben vett életidőre utaló, hanem a teljes szellemi-történelmi spektrumot jelentő „kor” üzenetei.

Nos, a Bartók-arc egyik csodája a mindig megőrzött hitelesség. A könyvből ugyan nemcsak ő néz ránk, de emberi és társadalmi közegében az általa megélt világ terhei tükröződnek. Ezek változásaira az ő arca kevésbé reagál, karakterét mindvégig, még a halálos betegséggel viaskodva is megőrzi: akármennyivel több fájdalom épül bele, ugyanaz marad.

E változások jelzik Bartók személyes helyzetének alakulását és a világ átformálódását. Látható, hogy egy talán olykor szűk, esetenként akár provinciálisnak és szegényesnek is minősíthető,

mégis otthonos és biztonságos, a maga emberi méltóságára építve magabiztos világ, a felnevelő közeg lassan múlttá válik, miközben a lángész öntörvényű útján magasra törő ember emelkedik a zseni csodálatos, de megannyi kint hozó magányába. De nemcsak az ő kiválása látható, hanem az is, hogy gyermek- és ifjúkora Atlantiszként süllyed el. Mennyire más például az ipolysági mesterdudások versengésének helyet adó kisvárosi piactér képe, mint az elegáns svájci üdülőhely világa, vagy a kalotaszegi festett bútorok hímes virágai és az Amerika felé tartó gőzhajó éttermének polgári kényelmet kínáló, fennkölt „olcsó” eleganciája...

Bónis könyvét lapozgatva észrevehetjük: ostobaság volna a Bartók-életútban valami lineáris „növésterv” egyszerű megvalósulását látni. Igaz, bármilyen jelentős alkotó életútja fölveti egy ilyen olvasat formai lehetőségét: a művek egymásutánja természetesen kínálja bizonyos összefüggések feltételezését – hiszen minden korábbi mű beépül egy későbbi történetébe, minden új alkotás előzménnyé teszi a korábban születetteket. Ez azonban nem jelent szükségszerűen (szaggatottságában) is folyamatos művészi kibontakozást, teljesebbé válást.

Mi tagadás, Bartók zeneszerzői életútja is megenged egy ilyen értelmezést. Elég, ha arra gondolunk, hogy a 20. századi zene sokak szemében még ma is érthetetlen, esetenként élvezhetetlennek tartott harmónia- és dallamvilágú forradalmárának egyik első ki nyomtatott kottája Pósa Lajos néhány megzenésített költeménye: azé a költőé, akit a gyermek konzervativizmus és kiüresedett, periférikus népiesség már életében muzeális képviselőjének tekintettek az irodalom század eleji megújítói. Éppen azok, akiknek tágabb köréhez Bartók is hozzátartozott, és akik elsőként ismerték fel kompozíciós elveinek, újdonságának korszakos jelentőségét.

Innen indult tehát, és viharos gyorsasággal jutott egy egészen más zenei világba. Ez nem a *Divertimento* vagy a *III. zongoraverseny* klasszicizálódó, érthető dallamvilágú, a *Concerto* programszerű zeneisége volt – amelyről éppen el lehet mondani, hogy az induló Bartók elképzeléseinek egy élet tapasztalataival gazdagító, korai újításaiból sokat visszavevő szintézisének tekinthető. A pályakezdetés korai éveinek esztétikai-zenei világképe ebbe az irányba mutatott – de az első két zongoraverseny, a kézzongorás szonáta, a Zene..., vonósnyegyesek stb. nem helyezhetők el az indulást és az utolsó nagy műveket összekötő egyenesen: a zseni útjának saját

törvényei vannak. Ezeket a törvényeket nem ismerhetjük meg közvetlenül ebből a könyvből, de láthatunk valamit abból a belső történetből is, amelynek természetéből fakadt, hogy így, és éppen így valósult meg egy példaszzerű életmű.

Természetes, hogy Bónis előszava, néhol kísérszöveggé bővülő képalírásai alapos eligazítást kínálnak, anyaga kivételes ismeretéről tanúskodnak, egészében véve jól alátámasztják a képek kínálta vizuális információkat. Egyetlen ponton érezhet az olvasó némi zavart. A 131. oldalon ugyanis egy térképvázlat látható, *Kitekintés külföldre, a szomszéd népek népzeneje* összefoglaló cím alatt. A térképen a trianoni Magyarországtól északra egy Csehországtól országhatárjelzéssel elválasztott Szlovákia látszik, és természetesen (?) Ukrajna (vagy még a Szovjetunió?), Románia, Jugoszlávia, Ausztria. Ez már így sem túl biztató, de igazán azért baj, mert a mai, kismagyar gondolkodás hibás sztereotípiáit örökíti. Bartók tudniillik gyűjtőútjaira még a Monarchia fennállása idején, a történelmi Magyarországon indult. *Itthon* volt tehát akkor is, amikor román és szlovák (minden lenézéstől mentes szóhasználata szerint: oláh és tót) paraszzenét gyűjtött, és e nemzetekben nem szomszédos, hanem a magyarsággal, még pontosabban: egymással együtt élő (hiszen éppen a mozaikszerű egymásba keveredés volt a régió etnikai elrendeződésének egyik különlegessége!) nációkat látott. Mi több, ki is fejtette, hogy éppen ez az együttélés alapja a kölcsönhatásoknak és az azok általi rendkívüli zenei gazdagságnak. E hiba, amely a könyv egészének ugyan alig több mint kéttized százaléka, a Bartók-életmű egészét tekintve mégis egy igen fontos, tartalmi elemet érint. Nem gondolom, hogy ebben valamiféle tudatosság volna: de fáj annak a tudatosságnak a hiánya, amely kizárta volna ennek, az e mű előképének tekinthető kötet születése idején kötelező, az akkori rendszer ideológiájából következő anakronizmusnak fölbukkanását. Ezért éreztem indokoltnak megemlítését – és azért is, mert remélem, hogy a könyvnek lesznek még újabb és nemcsak magyar nyelvű kiadásai.

ny (Bónis Ferenc: *Élet-képek: Bartók Béla*, Bp. 2006. Balassi Kiadó)

Gr GRÓH GÁSPÁR

okm.
*nyj. **
 A SZÉKELYFÖLD LEÍRÁSA – MA

Minden elismerésem Sepsiszéki Nagy Balázsé, aki 2006-ra megírta tervezett négy kötetes vállalkozásának utolsó részét is. Nem volt könnyű dolga, sok minden hatott ellene; nagyra becsülöm, ahogy vállalkozásán immár a befejezéshez érve dolgozott.

Az utóbbi 20–30 évben sokan indultak el Magyarországról, hogy Erdélyben a falusi világban kutassanak; munkájuk eredményeként kisebb könyvtárnyi szakirodalom készülhetett el. Csak néhány kiváló példát említve: Varga E. Árpád a történeti statisztikákat összegezte hat kötetben és tanulmánykötetben (honlapon is), Madar Ilona a Sóvidékről, Bárh János a Varság környéki hegyi tanyákról meg az Úz völgyéről, Martin György egy kalotaszegi táncosról, Gráfik Imre a széki lakodalomról írt. Igen tevékenyek az Erdélyben élő kutatók is: a politikai változásokat követően megnyílt lehetőségeket igen sokan használták ki alapos helyzettelmérésre, alapvető és összegző kutatásokra. Elég itt talán Balázs Lajos, Barabás László, Gagy József, Gazda Klára, Keszeg Vilmos, Pozsony Ferenc, Tánczos Vilmos, Vofkori László könyveire utalnom. Szinte alig áttekinthető az a helytörténeti, néprajzi termés, amit a kilencvenes évek óta folyóiratokban és önálló kötetekben fellelhetünk, értékelő áttekintésük szinte szaktanulmány számba menne.

Nagy Balázs még 1989-ben szánta el magát, hogy Magyarországra jön néprajzot tanulni, mert akkor erre Romániában nem volt mód. Itteni évei során végig kitartott elhatározása mellett, hogy jövőre munkájával szülőföldjét, Háromszéket és a székelységet fogja szolgálni. Aki tanulmányai kezdetétől ismerhette, láthatta elszántságát. Diákként kiemelkedett szorgalmával, tehetségével, igyekezett Magyarország minél több vidékére eljutni, tapasztalatokat gyűjtött, fényképeiből kiállítást rendezett, cikkeket írt. Nem térítették el a nehézségek, nem szegte kedvét a társtalanság, nem kereste az olcsó sikereket. Körültekintően teremtette meg munkája feltételeit, miközben igyekezett szellemileg is alkalmassá válni rá, hogy ellenszélben kell majd dolgoznia.

Hazatérése óta Nagy Balázs Sepsiszentgyörgyön él és dolgozik. Azt a feladatot tűzte maga elé, hogy évek alatt bejárja a Székelyföldet, annak minden faluját, és tapasztalatait könyvekben adja közre. Az 1995-ben elkezdett vállalkozásnak immár negyedik,

K: Mohay Tamás

befejező részét tarthatjuk kezünkben, a Marosszékről és Aranyosszékről szóló kötetet.

Hasonló elszántsággal talán a 19. század polihisztorai, enciklopédistái, vándor utazói dolgoztak. Ők voltak azok, akik felfedezték a falvakat, a falvak népét, akik együtt látták és láttatták az utcák és a lakóházak állapotát, a bennük élők különösnek tetsző szokásait, a múlt emlékeit, a jövőbe mutató életerő jeleit. Meglehetősen fiatalon járta be Erdély egy részét a reformkorban Szentiványi Mihály, majd őt követte huszonöt évvel később Orbán Balázs, aki a mai napig a legtöbbször forgatott és hivatkozott átfogó leírást hagyta ránk a Székelyföldről. A 20. század 30-as éveiben Bözödi György írt összefoglalóan a Székelyföldről. Azóta a szaktudományok fejlődésével persze a valóság érzékelésének módja, a látásmód is differenciálódott. A történelem, a statisztika, a szociográfia, a riport, a néprajz, a természetföldrajz, a műemlékvédelem mind-mind sokat tett tények és összefüggések feltárása, rögzítése érdekében. A specializálódásnak – minden belátható és alig nélkülözhető előnye mellett is – azonban az is a következménye lett, hogy egyre kevésbé akadtak olyanok, akik nagy összefoglalásokra vállalkozni mertek volna. Napjainkban (az útikönyvet író Vofkori László mellett) talán Lestyán Ferenc az, aki a régiek szintézisre törekvésének folytatója, Erdély megszentelt köveiről szóló kétkötetes művével – ám mögötte már egy hosszú élet munkája van ott.

A Marosszékről és Aranyosszékről készített kötet az előző három szerves folytatása, azokhoz képest valamivel nagyobb terjedelemben; a csíki kötetben 71 faluleírás volt, az udvarhelyiben 125, itt 155 (ami a hozzászatolt falvakkal még valamivel több is). Ebből 135 marosszéki, 20 aranyosszéki település. Sokuk ismerős, hiszen útba esnek, kedvelt célpontok; másoknak a nevét is alig hallhatták a távolabb élők.

Ezek a kötetek – ahogy a korábbi bevezetőkből a szerző is utalt rá – leginkább talán honismereti kézikönyvként forgathatók. Elsősorban nem azoknak szólnak, akik valamely tudomány eszközeivel igyekeznek a valóságot megismerni – noha számot tartanak az ő érdeklődésükre is, hiszen igen sokrétű állapotrajzot adnak. Nem is azoknak, akik valami romantikus rajongást éreznek a székelyek iránt, vagy akik elandalodnak a székely himnusz cigány- vagy rockzenébe áthajlított zengésén, meg a sudár fenyőfák szépségén, a

furfangos és ízesen beszélő székelyek érdekes különösségén. Nagy Balázs a 19. századi pozitivistákat megidézően tiszteli a tényeket, és legfontosabb feladatának a hiteles leírást: a bárki érdeklődő számára megérthető és hasznosítható ismeretközlést tartotta.

Mint egyik lektora, alkalmam volt tüzetesen áttanulmányozni a könyvet (az előzőeket is). Bárki más is meggyőződhet arról, hogy a szerző óriási adatmennyiség birtokában van: ezek jó része személyes megfigyelésből és kikérdezésből származik, és sok esetben ezek révén tudta kiegészíteni és korrigálni a hivatalos statisztikai adatokat is. A tekintélyes mennyiségű számszerű adaton túl a hétköznapi életre vonatkozó megfigyelések, valamint a műemlékekre, jeles szülöttekre vonatkozó ismeretek gazdagítják a kötetet. Nagy Balázs könyvének nagy erénye az, hogy benne a jelen állapot rajzát találhatja meg minden érdeklődő olvasó, akiknek köre igen tág a turistáktól a helyben lakóig, a szakemberektől a véleményformálókig.

Szerkezetileg a könyv két fő részre tagolódik, a két vidéknek megfelelően, hiszen Aranyosszék földrajzilag nem szomszédos a Székelyföld többi részével, ahová a történeti múltban hagyománya és joga alapján tartozott. A faluleírások vidékek és vonzásokörzetek szerint szerepelnek. A könyv végén kapott helyet a szakirodalom jegyzéke, a jeles szülöttek rövid életrajzai, tájszavak jegyzéke, mutatók.

A két táj két rövid bevezetése a székek legfontosabb tudnivalóiról igazít el, a közigazgatás, a lélekszám, a nemzetiség, a vallás tekintetében. A szerző ebben az utolsó kötetben ezt (talán idő híján, talán az ismétlések elkerülése okán) lényegesen kurtábbra fogta, mint az előző háromban, ahol még rendre olvashattunk a településszerkezetről, a foglalkozási és megélhetési viszonyokról is, kitekintéssel a hagyományokra, a táj és ember kapcsolatára, a közművelődési és közösségi életre. Ezt a rövidítést sajnálhatjuk, hiszen Marosszék és különösen Aranyosszék a 20. század végén mutat annyi különbséget a többi székelyföldi területektől, hogy ezt a részt érdemes lett volna megírni. A szerző ezúttal arról is lemondott, hogy az egyes vidékekről, kistájokról, vonzásokörzetekről rövid összefogott ismertetéseket adjon, a csoportosítást csak a tartalomjegyzék illetve a felosztás adja tudtul.

A kötet gerincét a falvak leírásai teszik ki, amelyekbe adatok és megfigyelések tömege van belefoglalva. A negyedik kötetben

természetesen az ugyanazon kérdőívvel és módszerrel gyűjtött ugyanazon jellegű adatok szerepelnek, mint az előző háromban. Ezek között sok az igazán érdekes és sokatmondó, és ugyanolyan sok az esetlegesség, az idővel gyorsan változó körülmény. Ami az emberi csoportok életmódjára, körülményeikre, intézményi és anyagi kereteikre vonatkozó alapvető ismeret, az megtalálható Nagy Balázs könyvében.

Szerencsés ötlet, hogy egyes falvak leírását egy-egy onnan származó jeles szülöttől vett mottó vezeti be, és az is, hogy a szerző rendre megemlíti a testvér-települési kapcsolatokat. Fontosnak tartom a válogatott irodalomjegyzéket, ez igen hasznos a további felfedező utakhoz. Informatívak, gyors áttekintést tesznek lehetővé a statisztikai adatsorok. Olykor az lehet az érzésünk, mintha a szerzőt a magyarság megmaradása, életerejének megtartása vagy megfogyatkozása mellett legalább annyira izgatná a cigányság (több csoportjának) térhódítása, olyan hangsúlyosan korrigálja egy sereg helyen a népszámlálások idevágó adatait. Külön ki kell emelnem a fényképek nagy számát, tájak, faluképek, épületek, emberek, munkafolyamatok érzékletes ábrázolásait.

Aki további összefüggésekre kíváncsi, jó kiindulópontot találhat ebben a könyvben. A folyamatok rajzát, történelmi fejtegetéseket nem itt kell keresni, hiszen mindez nemcsak hogy szétfeszítette volna a lehetséges kereteket, hanem messze meg is haladja egyetlen – mégoly elszánt és tetre kész – ember adottságait. Ugyancsak nem Nagy Balázs könyvében (könyveiben) kell keresni a székely városok leírását sem (ahol pedig a népesség 40-50 százaléka él). A kötetben ugyan szerepel a régóta város Szováta (falusias jellege folytán) illetve az újabban újra város Nyárádszereda és Erdőszentgyörgy, de Nagy Balázst elsősorban a székelység falusi fele érdekelte. Magam érzek ebben egy kis hangsúlyeltolódást az archaizálás irányába; csaknem biztos, hogy ma is, akárcsak egykor, a falvak és városok együtt alkotnak teljes, összefüggő rendszert. Falvaknak gyakorta több kapcsolatuk van városokkal, mint egymással.

Nem állhatom meg, hogy ne említsem meg a kiadó érdemét e könyv létrejöttében. A kiadó fantáziája, s aztán fáradságot nem ismerő munkája kellett ahhoz, hogy egy fiatal, első könyvével kopogtató szerző kéziratában, mint csírában meglássa azt a könyvet, amit most kezünkben tarthatunk, örömmel, elismeréssel.

Minden ilyesféle munka arra figyelmeztet, hogy mindabból, amit intézmények, hivatalos fórumok olykor csak hangoztatnak, ámde kevésbé végeznek el valóban, milyen sok megvalósítható akkor, ha valakiben van elég hit ahhoz, hogy jövőbe tekintve lássa munkája értelmét. Ezt a hitet tiszteljük Nagy Balázsban, és csak kívánhatjuk neki, maradjon meg benne ez a hit, hogy elvégezhesse további szolgálatát is mindnyájunk épülésére.

ny. (Sepsiszéki Nagy Balázs: Székelyföld falvai a 20. század végén. IV. Aranyosszék, Marossszék. Nap Kiadó, Budapest, 2006.)

Ks MOHAY TAMÁS

Chis
ZICHY MIHÁLY, A VÁTESZ

Zichy Mihály
X 732

ny. a festő élete

Zichy Mihály halálának kettős jubileumi évében, amely egy tavaly nyári gazdag zalai tárlattal kezdődött, és az idén decemberben megnyíló, a Nemzeti Galériában rendezendő magyar-orosz Zichy-kiállítással fejeződik be, méltó megemlékezésnek tűnik, hogy a múlt század legnagyobb magyar költőjének, Ady Endrének Zichy-nekrológiájával kezdjem beszédemet. Íme a főbb részletek belőle:

„Elment egy szabadabb s egy míveltebb földre, Oroszországba. Szörnyűséges: Zichy Mihálynak Oroszországban kellett élnie és halnia. A république blanche-ről álmódott ott muszkaföldön. Gyönyörű, tüzes, magyar lelkével egyre csak álmódott. És álmódva is látta, mint diadalmaskodik a Pusztítás. Csak elűzött magyaroknak és művészeknek lehetnek ilyen fájó és hatalmas álmái. Charles Baudelaire szonettje jut az eszünkbe, ha Zichy hatalmas képére, *A pusztulás géniusának diadalára* gondolunk.

A Démon

.....
Szemembe kap, s előttem vágat
Piszkos rongyok és nyitott sebek árnya
S egész rémes tára a Pusztulásnak.

Valóban a Pusztítás s a Pusztulás az úr mindenütt. Ki érezhetné ezt jobban, mint aki a Duna és Tisza tájáról szakadt. A vallás pa-

Ks Cricreny Rouay Mihály István

rancsoló ura is a Pusztítás. A république blanche is csak dőre álom. Hogy ki ne szakadjon az ember szíve, Krisztushoz kell fordulni. A béke, a szeretet elképzelt szent Árnýához. Olvassuk Zichy egy levelét és sírva gondolunk e nagy művész életének rettenetes tragikumára. Íme néhány passzus belőle:

»A leghumánusabb, legnagyobb eszmék csakis az érettük kiontott vérben, rombolásban vernek gyökeret, hogy ezután az emberiséget boldogítsák. A pillanatnyi diadal a Pusztítás diadala...

Jobb testesülése – az Isten adja! – jövődő világosságnak nem is lehet, mint az, hogy az Üdvözítő igéje teljes magasztosságában megértessék és polgári, társadalmi szerződésünkben alkalmaztassék. Akkor a gonosz géniuszok hozzájárulása nélkül is az emberiséget boldogító eszmék rögtöni diadalt fognak ünnepelni!« (Eddig Zichy és Ady)

Zichy république blanche-a nem lehetett más, mint életét és művészetét vezérlő nagy eszméinek máig meg nem valósult ideális világrendje. Zichy hatalmas tehetségét nem tekintette öncélúnak. Azt írja: „A művészet nem fényűzési cikk, kötelessége, hogy teljes meggyőző erejével a kor haladó eszméit szolgálja.” Ezek az eszmék az ő hite szerint a szabadság, mindenféle erőszak elutasítása, a megváltó béke, az emberi jogok teljessége volt. Így lett ő előhírnöke korunk nagy emberjogi követeléseinek. Így lett ő ma meglepően korszerű.

Sokak számára különös ellentétnek tűnik, hogy ezektől az eszméktől áthatva négy évtizedet élt az orosz udvarban, mint egymás után négy cár festője. Csakhogy tudnunk kell, hogy az udvarban ő mint egy előkelő idegen – magyar emigráns – élt, munkája mellett művészetének eszméit is szolgálhatta, és működését csupán a cár bírálhatta. (Tegyük hozzá, hogy csak egy ilyen esetről tudunk.) Ő maga írta le: „Az orosz cárok relatív függetlenséghez szoktattak. Most még semmi kedvem kemény nyakamat kis szatrafák igájába hajtani.”

Ám nemcsak művészi szabadságát tartotta meg, hanem politikai eszméit is érvényre tudta juttatni (pl. a *Zsidó mártírokat* is ott festette). Ahogy egyik írásában leszögezte: „Hosszú életemben még nem volt arra eset, hogy véleményemet, meggyőződésemet eltagadtam és a mondani méltót ki nem mondtam volna.” Így vált szükségszerűvé számára, hogy a hatvanas években Csernisevsz-kijel, az orosz forradalmi demokrata mozgalom vezérével megis-

merkedjék. Sőt kész volt arra, hogy az ő fő művét, a *Mit tegyünk?*-et rajzaival illusztrálja. Több szakértő véleménye szerint Zichy Szibériai fogoly című festménye Csernisevszkijt ábrázolja.

Furcsa érzés lehetett az egész udvar bizonyára legműveltebb embereként a hiányos műveltségű udvaroncok, a csak örökölt rangjuk miatt a cári környezetbe került protokoll-listások között élni. Nem csoda, hogy magát a történelmi fejedelmi udvarok legtehetségesebb figurájának, az udvari bolondnak a hasonmásaként látta. Számos képén szerepel a csörgősipkás pojáca, amint szinte kívülről szemléli a bolond kavalkádot, ami körülötte zajlik.

Ugyanakkor nyíltan szembeszállt az uralkodókkal (*A Rombolás géniuszának diadalán* – ezt a képet említi Ady – még a cárt is szerepelteti), a gyarmatosítókkal, a vallási, faji alapon gyűlölködőkkel, és az arisztokraták többségével. Most nem is az I. Miklós cárral folytatott híres szóváltásáról akarok beszélni, hanem arról a gyakori panaszáról, hogy őt külföldön a grófok közé sorolják:

„A Zichy név nem populárisága is hozzá járult. Már Hazánk határán kezdődik a Herr Graf tévedés, a külföld csakis a dilettáns Grófot ítéli meg és ítéli el bennem. Eleget protestáltam, nem segített – e mai napig utatnak evvel a mi (régibb) családunknak nem is hízalgő címezéssel.”

Persze a Zichy grófok között sok kiváló személyiség is volt. Címüket mint törökverők szerezték, viszont mint „Habsburg-verők” kevésbé voltak ismertek. Zichy csak egyetlen Habsburgot becsült nagyra, az is Wittelsbachnak született: Erzsébet királynét. De nála is azt szerette volna elérni, hogy rehabilitálják a visegrádi remeteségben élő – Görgey Artúrt! Híres Petőfi-illusztrációi, a *Nemzeti dal*, vagy az *Akasszátok fel a királyokat* is 1848–1849 eszméit elevenítik fel.

Zichy párizsi tartózkodása alatt a Párizsi Magyar Egylet elnöke lett, és mindenben – sokszor anyagilag is – támogatta a másfél száz kisiparosból és munkásból álló társaságot. Ahogy egyik elnöki beszédében kiemelte, az egylet tagjai a „korábban megvetett, minden anyagi nehézségek ellen bátor kitartósággal küzdő osztályok képviselői”. Már Párizsból való távozása után írja egy levelében: a Párizsi Magyar Egyletnek neki egyetlen célja volt: A Habsburg-politikával szemben fiatal forradalmárok, „sas-fajta ivadékok” nevelése.

Amikor 1874-ben Párizsba érkezett, nagy nevű felfedezője, Théophile Gautier már halott volt, de lánya a szalonjában a francia szellemi élet legjelentősebb alakjaival hozta össze. Itt ismerkedett meg Victor Hugóval, akivel kölcsönösen tisztelték egymás művészetét. Hugo politikai nézetei, republikanizmusa, messianisztikus hite a jövőben nagy hatást gyakorolhatott Zichyre.

Párizsban ismerkedett meg Liszt Ferencsel is. Hamarosan komoly barátság alakult ki közöttük, hisz szellemiségük annyi közös vonást tartalmazott: az emberiség iránti szeretet hatalmas ereje, nagylelkűség, mely nem szeret kapni, de adni annál inkább, az – akár az – egyházuktól független, vallásos hit, művészetüknek a romantikában gyökerező közös eszményei, és – nem utolsósorban – magyarságuk mély megélése. Lisztnek Zichy lánya, Zsófia (nagyanyám) kiváló tanítványa volt, és zongoraművésznőnek készült. Zichy háláját azzal fejezte ki, hogy egy allegorikus rajzát (*A zene elkíséri az embert a bölcsőtől a koporsóig*) Lisztnek ajándékozta, aki utolsó zenekari műveként ezt az alkotást zenésítette meg. Magyarságuk mellett Zichy és Liszt világpolgárok is voltak, és hosszú életük során bejárták szinte egész Európát, és kapcsolatba kerültek a kor nagy szellemeivel. Igen, ők ketten voltak századuk legeurópaiabb magyarjai.

A walesi herceggel, a későbbi VII. Edwarddal Zichy már Oroszországban barátságot kötött. A 70-es években négyszer is eleget tett a trónörökös meghívásának skóciai vadászatainak illusztrálására. A trónörökös családja szinte családtagként kezelte. Kettejük viszonya csak akkor romlott meg, amikor a trónörökös Viktória királynő India császárnőjévé való koronázására hívta meg, amit Zichy a kolonializmussal szemben álló meggyőződése miatt sem tudott elfogadni.

Párizs után Zalán töltött háromnegyed évet, majd Grúziába utazott. A szabadság eszméjének szolgálatában nem habozott részt venni a georgiai (grúz) nép felszabadító mozgalmában – pedig ez épp az oroszok gyarmatosító törekvései ellen irányult –, és Rusztaveli eposzának illusztrálása kapcsán a grúz történelmi öntudatot máig ható módon erősítette.

A Kaukázusban kellett felismernie, hogy eszményeinek művésze útján megvalósítására sehol Európában nem talál helyet. Az új francia köztársaság akkor még túlságosan konzervatív volt az ő mércéje szerint. Magyarországon pedig, kilenc hónapos otléte

alatt méltatlan mellőzésben volt része az uralkodó – klerikális, sőt művészi – körök részéről.

Így 1883-ban úgy látta, hogy a legnagyobb alkotói szabadságot és legfüggetlenebb életet mégiscsak az orosz udvarban remélhette. Elfogadta hát III. Sándor cár nagylelkű ajánlatát, és visszatért eredeti alkotóműhelyébe, Szentpétervárra.

Ahogy egy a reményében kételkedő újságírónak megjegyezte: „Ott szabadon működhetik a fantázia. Legmérgesebb képeimet ott festettem.” Egy anyjához írt levelében adja meg elhatározása egy másik okát: „Minden országban jól érzem magam, ahová a rom. kath. papság csápjait ki nem nyújthatja.”

Életének utolsó huszonhárom évében már nem látogatott haza, de hűségének hazájához olyan tanújelét adta, amilyen *Az ember tragédiájához* vagy Arany balladáihoz rajzolt illusztrációi voltak. És ezek bizonyultak a *Pusztítás géniusza* mellett talán legnagyobb alkotásainak. Volt egy nagy terve is: Gorkijjal megbeszélte, hogy utóbbi fordításában kiadják *Az ember tragédiáját* oroszul. Sajnos erre már nem kerülhetett sor.

De azt még meg kellett érnie, hogy életének utolsó évében megmozdult alatta a föld. Pétervárott 1905 januárjában dördültek el a cári fegyverek a tüntető munkások hatalmas tömege ellen. Több mint ezer munkást öltek meg. Erről írta Zichy: „Az ostor majd csak a végén csattan, de az még hátravan, quand il faudra payer les pôts cassés...” (Amikor majd meg kell fizetni az eltört edényeket, vagyis a kioltott életet.)

Visszatekintve életművére megállapíthatjuk, hogy nagy elképzeléseit csak részben tudta valóra váltani; az orosz cári önkényuralom, akár a francia konzervativizmus, majd a maradi magyar közfelfogás lehetetlenné tette zsenije teljes kibontakozását. Próféta elörelátását sokan éppúgy „vezércikk-festészetnek” minősítették, ahogy Liszt utolsó műveit – ami a jövő zenéjének bizonyult – Wagner a kezdődő öregkori örültség termékeinek ítélte. Zichy addigi „ember küzdj és bízva bízzál” alapállását egyre fokozódó keserűség és resignáció váltotta fel.

Zichy Mihály igazi nagysága valójában csak most kezd nyilvánvalóvá válni. A *Pusztítás géniuszának diadala* Zichy halála után öltött gigászi jelentőséget. A két világháborúban, a holokausztban, a harmadik világ milliós nagyságrendű emberirtásaiban, épp most Irakban... De ezek nyomán megszületett és érvényesülni kezd az

élet és az emberi méltóság fokozott tisztelete, az emberi jogok, a nemzeti identitás nagyobb megbecsülése, vallási téren az ökumenikus mozgalom. Lehet-e kétségünk aziránt, hogy Zichy Mihály a művészet nyelvén a Ma emberéhez szól?

1906-ban ért véget ez a hatalmas életmű. Ha kortársai Zichy Mihály jelentőségét felismerik, élete vége felé bizonyára megadták volna neki a Nobel-békedíjat, a Vöröskeresztet megalapító Dunant, Albert Schweitzer, Carter elnök, Tutu püspök, a Dalai Láma és Téréz anya társaként.

K. Csicsery-Rónay István

X 829

Ch.

A VÉGTELEN ÜTÖTTE SEB

ny. *

Kereszténység és modernség között, úgy tetszik, örök harc dúl, mintha folyvást az apai igen s a fiúi nem csapna össze bennük, hol görög sorstragédiába illőn, hol méltatlanul parlagiasan. A keserves viszony történetében mégis adódtak időnként egészen megkapó és felemelő fejezetei is, és kétségkívül ezek közé tartozik a legjelesebb neotomista, Jacques Maritain (1882–1973) francia filozófus kísérlete arra, hogy a középkor bölcselkedésének Aquinói Tamás rendszerét a modern viszonyokra alkalmazza. Igaz ugyan, hogy a bölcsélet átfogó metafizikai megalapozására való törekvését ma kevés filozófiai iskola szenvedheti, rendszerének mégis van egy szerves részét képező eleme, az esztétikája, amelynek gondolatépítményeket döntőgő korszakunkban is van mondanivalója. Legalábbis ezt állítja róla, s ebből indul ki új könyvében Rowan Williams, Canterbury 2002-ben fölszentelt, új érseke, aki minthogy talán a nagy Anzelm óta Anglia legfelkészültebb, legalábbis filozófiai, sőt irodalmi-esztétikai kérdésekben is legjártaabb főpásztor, sokakban azt a benyomást kelti, hogy ugyancsak nyithat egy ilyen modernség iránt érzékeny fejezetet a létmegnevezésnek ebben a küzdelmében. Williams 1950. június 14-én született Walesben. Cambridge-ben és Oxfordban tanult és tanított. Teológiai érdeklődése szerteágazó, de előszeretettel foglalkozik teológiatörténeti kérdésekkel, az orosz és a középkori nyugati misztikával. Húsz könyve jelent meg, ebből kettő verseskötet. Teológiai állás-

K. Pásztor Péter

pontja inkább konzervatívnak mondható, ugyan élénken figyel a legújabb teológiai fölvetésekre, párbeszédre-vitára törekszik velük, de válaszait az évszázadok során kierlelt felfogások hatják át. Köz- és egyházpolitikában inkább „liberális” álláspontot képvisel, tagja az *Affirming Catholicism* (A katolicizmus megerősítése) nevű, az anglo-katolikus mozgalom liberális szárnyát szervező csoportosulásnak (mely támogatja a nők és a homoszexuális lelkészek felszentelését – N. B. egy felmérés szerint 1998-ban 18 anglikán püspök szentelt föl homoszexuális lelkészt). Maga Williams szorgalmazta egy nyíltan homoszexuális lelkész püspöki jelölését, majd a tiltakozások hatására visszalépésre kérte.

Miután 2002-ben Tony Blair javaslatára fölszentelték, az angol egyház élére személyében olyan szuverén gondolkodó került, aki nem riad vissza sem botránytól, sem nyilvános vitától. Élesen bírálta Tony Blairt az iraki háború miatt. Védelmére kelt a kiváló írónak, Philip Pullmannak, akinek *Az Úr sötét anyagai* című trilógiáját különböző keresztény szervezetek istenkáromlóként elítélték, és nemcsak hogy dicsérte a mű irodalmi erényeit, hanem nyilvános fórumokon izgalmas beszélgetéseket folytatott az íróval az irodalmi képzelet és a vallásos felfogás rokonságairól.

Figyelemre méltó, hogy egy főpap, aki történetesen a kereszténység egyik legnagyobb egyházi közösségének vezetője, elvont irodalmi-esztétikai okfejtésre adja a fejét. Értő közönségnek szóló, ragyogóan megírt tanulmányában összefoglalja Maritain esztétikáját, bemutatja, hogy azt miként alkalmazta három rangos katolikus művész: a szobrász, rézkarcoló és betűmetsző, Eric Gill (1882–1940), a költő-festő, David Jones (1895–1974) és az idehaza is ismert amerikai regényíró, Flannery O'Connor (1925–64). Végül pedig eltűnődik egy hagyományos témán, hogy mi a közös és mi nem az isteni teremtésben és a művészi alkotásban.

A Maritain-féle neotomista metafizikai programtól persze nem kellene minden hajszálnak az ég felé merednie a modernség köreiből, hiszen annak egyik vallott célja éppen a teremtett világ integritásának, önállóságának fenntartása, illetve olyan filozófiai rend kialakítása, amely ellenáll a teológiai zsarnokságnak, ama feltételezésnek, hogy a kinyilatkoztatás adatai közvetlenül válaszolnak a különféle területek sajátos kérdéseire. Azon kívül, hogy ez helyt ad a modern természettudományos fölismeréseknek és a modern kereszténydemokrata politizálásnak is, a teremtés olyan képét vá-

zolja föl, amely mintája lehet a művészi alkotásnak is. A teremtett folyamatok önállóak, nem szorulnak szakadatlan alkotói beavatkozásra, akárcsak a regényalakok, zenei vagy költői hangsorok. Ebből az ugyancsak sokatmondó, sokfelé vezető állításból Maritain azt a következtetést is leszűri, hogy a művészet semmilyen erkölcsi kiválóságon nem alapul, nem arra irányul. Némi kaján-sággal Wilde-ot idézi: „Az, hogy valaki méregkeverő gyilkos, még nem érv a prózája ellen.” Az alkotó erénye műve jóságában, integritásában, annak belső törvényszerűségeihez való hűségében van, nem abban, hogy azt megfelelteti bármely külső akár egyéni, akár közösségi érdekeknek, szempontnak vagy programnak. Ha a *dulce et utile* ókori elvének van érvénye, akkor a műalkotás hasznát aligha lehet az erkölcsi épületességre egyszerűsíteni.

A művész természetesen a szépségnek is adózik, de ha a műalkotás belső integritását, érdeknélküliségét vagy önzetlenségét hangsúlyozza Maritainnal és a modernekkal együtt, akkor e tekintetben sem engedhet egyszerűsítő törekvésnek. A szépség élményét Tamás szerint a formák tündöklése (*splendor formae*) idézi elő, és ez abban áll, hogy a műalkotás, mint Maritain mondja, „többnek látszik, mint ami”, vagy „többet ad, mint amije van”. A szép ugyan nem „közöl” semmilyen tartalmat, de ahhoz a felismeréshez elvezet, hogy a mű valahol meghaladja a funkcionálist, azaz a valóság korábban ismeretlen mozzanatára mutat rá. Ha egy műalkotásnak nincs is közvetlen metafizikai üzenete, azzal, hogy ilyen többletjelentés vagy többlettartalom létét sejteti, önmagában is a létkérdések föltevésére, a látszat mögé nézésre indít, mindennapi, a dolgokban merő eszközt látó értelemmel felfoghatatlan fölismerésekre készítet. Minthogy a művészet ilyenképpen átszakítja a világ és a szubjektum, a tudatos értelmi tevékenység hagyományos határait (ezért mondható mágikusnak), gyökerei az értelem tudatelőtti életébe nyúlnak vissza. Maritain szerint itt bontakoznak ki az isteni tevékenységből eredő „lelki formák”, a nem hangokból álló belső zeneiség, ritmus, az ő kifejezésével a „lűktetés” (*pulsion*), amelyre a költőnek rá kell éreznie és hangolódnia. Jóllehet ez a Maritain-féle tudatelőtti több tekintetben is párhuzamban áll a tudatalatti fogalmával, Rowan Williams nem győzi hangsúlyozni: a művészet nem egyszerűsíthető az elfojtások felszabadításának funkciójára, miként a pszichoanalitikus értelmezések végső soron teszik. Ezek

ugyanis nem veszik tekintetbe, hogy a művész alakítja-formálja tudatelőtthe-alattiba temetett anyagát, éspedig azért, hogy értelmes és öntörvényű művet hozzon létre.

A „lüktetések” megérzéséből fakadó alkotás tehát, amikor a tudatos gondolatformák közé beemeli a tudatelőtteket, egyúttal meg is foszt bennünket szokványos észleléseinktől, és olyan dimenziót állít helyre, amelyet nem tudunk fogalmilag megragadni és uralmunk alá hajtani. E „láthatatlan” feltárására vagy megformálására való általános művészi igyekezet áll természetesen a legközelebb a maritaini esztétikához, a „többnek látszik, mint ami” gondolatához, hiszen ez az a terület, ahol a művészet a legközvetlenebb módon érintkezik a metafizikai igénnyel, a szent területével. Minél inkább tisztában van a művész a „láthatatlant” leleplező belső igyekezetével, annál inkább hajlik minden elméjében megfogant dolog kifejezésre juttatására. Megnyilvánulhat ez az elvont formák keresésében és a külső valóság megfelelő tudata híján az egyén fenntartás nélküli önkifejezésében. Ez utóbbira szélső példaként hozza föl Maritain Rimbaud „eucharisztikus szenvedélyét”, éne szavakba való átlényegítésének igyekezetét és Mallarmé „tisza költészetre” való törekvését. S bár mindkettő esztétikai válsághoz, csalódáshoz vezet, ékesen példázza a műalkotás véges szépségét, befejezetlenségét, azt a fajta kifincamodottságát, amelyet a bibliai Jákób is szerzett a megnevezhetetlennel való tusakodása közben. A műalkotás, mondja Maritain, „mindig magán viseli a tökéletlenségnek azt a sebé, amelyet a végtelen üt a végesen”. A teológus Rowan Williams számára is nyilvánvalóan ez az érintkezési felület a legizgalmasabb, hiszen itt fut össze legerőteljesebben a modernség létkérdése, semmibe nézése és a hagyományos keresztény öнкиüresítés távlat.

Szerinte a maritaini esztétika, jóllehet méltatlanul hanyagolja azt a modern elméletalkotás, számos gyakorló művészre termékenyítőleg hatott, egyebek közt éppen olyanokra, akik hívó katolikusként törekedtek a modernség esztétikai követelményeinek eleget tenni. Rowan Williams három alkotón mutatja be Maritain hatását. Az első, Eric Gill talán éppen azért is fontos, mert olyan irányban torzította Maritain gondolatait, amelyet bírálói méltatlanul tulajdonítanak a filozófusnak. Gill kiváló szobrász, rézkarcoló, betűmetsző és esszéista 1907-ben művészi alkotóközösséget hozott létre Ditchlingben, és éppen ebben a közösségben kezdődött

el Maritain első angolul kiadott munkájának fordítása. Gill a húszas évek közepétől megjelenő írásaiban számol be az újszolasztikus művészetfilozófia elsajátításáról. Ám úgy tűnik, hogy bár a műalkotás belső integritásának modernista alaptételét magáévá teszi, ő Maritainból mintha a középkori művészetfelfogás minden módosítás nélküli átvételét olvasta volna ki. Szemében a műalkotás egyszerűen folytatja Isten teremtő munkáját, merőben rituális funkciót tölt be, így egyfajta hieratikus konvenció létét feltételezi, ezzel azonban külső szempontnak rendeli alá a művet, és végső soron éppen a modernista szemlélettől riad vissza.

Williams ennél jóval részletesebben elemzi a költő-festő David Jones munkásságát, aki egy darabig részt vett a ditchlingi alkotóközösségben s Maritain munkáinak ottani közös olvasásában. Őt is a műalkotás belső integritásának gondolata ragadta meg első sorban, az, hogy a mű logikája az alkotás menetében magától bontakozik ki, nem pedig megfelelő valamilyen külső követelménynek. Nem az ábrázolás valóságosságára foglalkoztatta őt, hanem az, hogy mennyiben jelent „többet, mint ami”, mennyiben van valószínűségi metafizikai státusa. A műalkotás valóban kiterjeszti a „természetet”, de úgyannyira átváltoztatja, hogy új anyagi valóságot képez, tükrözi és módosítja az eredetit, illetve feltárja annak rejtett többlettartalmait. A Rimbaud kapcsán Maritain által kritikusan használt metafora, az átlényegülés Williams szerint Jones esetében teológiailag teljességgel helytálló: a mű megidézi a „lényegét”, de az szükségképpen, elválaszthatatlanul, sőt ironikusan és sokrétűen kötődik anyagi megtestesüléséhez. A forma nem választható el az anyagtól, de az anyag sem korlátozza a forma lehetőségeit.

Ezt megvilágítandó Williams David Jones egyik ismert anyagiüdvözlet-ábrázolását mutatja be. Máriát a Limbourg fivérek mesterségbeli tudásával és pontosságával megrajzolt virágok, madarak és fonott kerítés veszi körül. Ez a valóságosság „nem jelent holmi naturalizmust, még csak nem is alkot valamilyen szimbolikus-naturalista háttérrel Mária spirituális találkozásához, miként tehetné egy középkori (limbourgi) vagy preraffaellita festményen; egy tényleges táj eleven életét rajzolja meg, midőn Isten eljött Igéjének teljességgel konkrét jelenléte »újramegvilágosítja«”.

Ugyanez az anyagszerűség, a többlettartalomnak a képi anyagból való kibontakoztatása jellemzi Jones legnagyobb költői művéhez, az I. világháborús élményeit feldolgozó *In Parenthesis*hez

(Zárójelben, 1937) rajzolt nyitó- és záróképét is. A nyitóképen szétrobbantott fák gyűrűjében meztelen katona veszi föl zubbonyát: nem más ő, mint Ádám, a fák csapdájába esetten, azaz Krisztus, amint magára ölti az emberi természetet, hogy azután a záróképben a levágott bárány képében jelenjék meg. A mű verbális anyaga elegyíti a legkülönbébb műfajokat, a lírai költészetet, az értekező és szépprózát, a ráolvasásokat és a bakamondásokat, miközben egymásra hordja a történelmi tényeket, az emlékezést és a különféle mitológiai elbeszéléselemeket. David Jones sokáig szinte fedésbe merült műve, melyért megjelenésekor a legnagyobbak – Yeats, Eliot – lelkesedtek, ma egyre többek szemében az angol modernizmus egyik meghatározó alkotásaként foglalja el helyét a kánonban, egyúttal – legalábbis Rowan Williams szerint – a maritaini esztétikai programot is példázza. Ám meg is haladja, mert, mint mondja a főpásztor, a filozófus ugyan igyekezett lételméleti rangot biztosítani a művészetnek rendszerében, Jones, a gyakorló művész: az eltérő dolgok összekapcsolásával ezt a lételméleti szerepet megélhetővé, a létezés esztétikai megértését szükségletté tette, amikor már az emberi magatartás, akárcsak maga a művészet, jelt ad és a valóság összefüggéseit feltáró formákat keresi. Különösen üdítő szavak ezek egy főpaptól.

Maritain többnyire a költészetről és a festészetről értekezett, regényről és drámáról szórványosabban. Elméletének a regény műfajára való érvényességét Williams ékesebben aligha igazolhatta volna mással, mint Flannery O'Connor elemző bemutatásával. Az író nő ugyanis több írásában is taglalta a francia filozófus reá gyakorolt hatását. „Ő nyitotta föl esztétikai szememet”, írta egy levelében, és Williams szerint többnyire híven követte is a mester tanításait. Alkotóművészként, a katolikus-vallásos szubkultúra éles bírálójaként nyilván a műalkotás önállóságának alaptétele ragadta meg az ő képzeletét is, hiszen ebből kiindulva egyfelől elutasíthatta a szokványos-felszínes egyházas követelményt: az irodalom legyen építő és erkölcsös, másfelől pedig vitathatta az igen elterjedt nézetet, hogy a keresztény tanítást követő hit megbéklyózza a kreatív elmét. A hívő katolikus író nem zárkózik el semmilyen téma elől, hite csak újabb dimenzióval egészíti ki a látottakat, nem pedig elvon belőlük. Nem tagad le, és nem tesz könnyűvé semmit. Csakhogy, jóllehet a legrosszabb megfigyelésével, pontos nevén nevezésével is az Istenbe vetett bizalmáról tesz bizonysgot, ezzel

alkalmat is adhat a bűnre. Az író t kővé dermedt Medúzához intézte ezt az óvást O'Connor, és ellenállni neki, úgy vélte, csak azzal az önfeladó aszkézissel lehet, amely a mű belső szükségszerűségének engedelmeskedik.

A hívó katolikus író, akinek, mint mondja O'Connor, nem kell szentnek lennie, de még csak katolikusnak sem, ellenben regényírónak annál inkább, kötéltáncot jár: az erkölcsileg, láthatólag, emberileg hitvány világ semmilyen mozzanatát nem feledheti el vagy hagyhatja figyelmen kívül, nem tehet az olvasónak könnyen emészthetővé semmit, miközben teszi ezt ama gyökeresen fölforgató meggyőződésben, hogy a világot a kinyilatkoztatás megzavarja és átváltoztatja. Isten lehetőségét, elgondolhatóságát, elérhetőségét, sőt megnyilvánulását még a leggroteszkebb, legüresebb vagy legkegyetlenebb helyzetekben is adottnak veszi. A keresztény mindenséget megjelenítő író aligha tehet mást, mint hogy az ironia és a rádöbbenés eszközeivel fölfedje a látszat mesterkedéseit. Jóllehet a művészet Maritainnál is szétfeszíti a mindennapi, instrumentális gondolkodás rögzült ítéleteit, az O'Connornak oly fontos ironia nem visz nála különösebb szerepet – ezért is nevezi az írónő a filozófust „langyos”-nak. A gyakorló művész ezen a ponton, Rowan Williams szemében, ismét a mester által kellőképpen föl nem térképezett területre lép, felmutatván a teljes képtelenséget mint a kegyelem pillanatát. A dosztojevskiji kijelentést, hogy „Ha nincsen Isten, minden lehetséges”, Williams – O'Connort olvasva – így írja át: „Ha nincsen Isten, semmi nem nevetséges.” Vagyis ironia és nevetségesség csak olyan emberi világban létezhet, ahol az Isten, akár az abszurdításban, jelen van.

Maritain elméletének és még inkább O'Connor művészetének tanulságait levonva, Williams ilyenfajta nevetségességet a művészi alkotás folyamatában is fölfedezni vél, abban, ahogyan az alkotó sokszor képtelen szabadon bocsátani a maga teremtményeit: regényalakjait vagy egyéb motívumait. És ebben az összefüggésben vezeti be utolsó nagy témáját az irodalmár főpap. Mi a közös az isteni teremtésben és a művészi alkotásban?

A szinte hagyományos kérdésfölvetést sajátos fordulattal taglalja. Már a reneszánsz idején firtatni kezdték a különös párhuzamot, hogy Isten világot teremt, s a költő nemkülönben (görög neve is eredetileg „teremtőt” jelentett). Ebből hamarosan arra a következtetésre jutottak többek, hogy az ember a maga teremtő cseleke-

detét vetíti ki az isteni teremtésre. Ortodox teológusként Williams csak annyiban enged teret e gondolatnak, hogy az isteni teremtés és a művészi alkotás említése rejtetten, kimondatlanul erre is utal. Ő mindenesetre mindvégig következetesen fönntartja könyvében az isteni „teremtés” és az emberi „alkotás” különbségét. Hagymányos teológiai-trinitárius nyelven mondja el, hogy az Isten az isteni lét benső szükségszerűsége folytán létrehozza az örök mást, az Igét vagy a Fiút és az isteni élet kimeríthetetlenségét hordozó harmadikat, a Lelket, aki különbözik mind az Atyától, mind a Fiútól. A másiknak ez a trinitárius születése megvilágítja a művészi alkotást. Hiszen a „másik megalkotása” önmegfosztást, önküresítést, önzetlen szeretetet kíván. Ha a költő hagyja teremtményét önállósulni, azt ezzel a magát fölszámoló önzetlen szeretettel szereti, olyan többletjelentéssel gazdagíthatja, amelyben a kétféle teremtés

* talán mégsem áll olyan szöges ellentétben egymással.

ny: (Rowan Williams: Grace and Necessity: Reflections on Art and Love [Kegyelem és szükségszerűség: tünődések a művészetről és a szeretetről], London, Continuum, 2005. május, 170 l.)

PÁSZTOR PÉTER

ERDŐ PÉTER AZ AKADÉMIÁN

Erdő Péter
X 322

ny: publicistika
Sokan megfogalmazták már, hogy a nyugati tudományos gondolkodás – minden ellentétes nézettel szemben – annak köszönheti páratlan fejlődését, hogy a kereszténység nyitott a világ titkainak megismerésére. A tudomány fejlődésének kibontakozásához arra a kiindulóponttra volt szükség, hogy a világ teremtett, tehát részint alkotója szándékának megfelelően értelmesen elrendezett, részint nem azonos az istenséggel. Ha ugyanis az a kiindulási pontunk, hogy öröktől fogva magától létezik, nincs garancia arra vonatkozólag, hogy érdemes lenne kutatni. Ha pedig a világ maga is az istenség része, akkor titkai tapasztalati módon nem ismerhetők meg. Ez magyarázza, hogy a tudományos gondolkodás legnagyobb fejlődése a nyugati kereszténység „területein” indult meg, és többé-kevésbé mind a mai napig itt virágzik leginkább.

K: Faly Zoltán

Az pedig lehetséges, hogy a kereszténység rossz sáfárai egyes történelmi korokban nem támogatták, hanem különböző szűk látókörű hatalmi érdekekből akadályozták a tudományos kutatást, ám az oktatás legfőbb bázisai mégiscsak egyházi eredetűek, és a tudományos élet számtalan fóruma is évszázadokon keresztül szoros kapcsolatot tartott a keresztény egyházakkal. Annak ellenére, hogy a nemzeti akadémiák létrejöttéi már bizonyos mértékig e kapcsolat átalakulásának, illetve meglazulásának voltak következményei. A Magyar Tudományos Akadémia 1831-es és 1858-as alapszabálya például egyenesen kizárta a teológiát vizsgálódása köréből, amikor kimondta, hogy munkássága „minden tudományra kiterjed, ide nem számlálván mégis a hittudományt”. Ennek ellenére százhusz éven keresztül teljesen természetes volt, hogy az MTA-nak tudós papok és szerzetesek is tagjai, sőt, az első évtizedekben többségben voltak a lelkészek és papok. Különösen a Törvénytudományi és Történelmi Osztály tagjai között, ahol az egyházi jog és az egyháztörténet művelői elsősorban nem a „laikusok” közül kerültek ki.

E kapcsolatnak – a tagság nem elhanyagolható részének klerikus mivoltán kívül – számtalan jele is volt: a hazai tudományosság fellegvára az esztergomi érsekek jelentős és rendszeres anyagi támogatását élvezte, annak bizonyítékeként, hogy az egyház számára a 19. században fontos volt a nemzeti önállóság e téren történő megerősödése. De más egyházi testületek támogatása sem volt ritka, és az általános pénzadományokon kívül számtalan célzott alapítványt is tettek püspökök, káptalanok egy-egy tudományterület, főként az egyházjog és egyháztörténet-írás felvirágoztatására. 1945-ig az is természetes volt, hogy a mindenkori esztergomi érsek az MTA Igazgatótanácsának tagja.

A kézzelfogható, majd egyre drasztikusabb változások 1948-ban kezdődtek. Először lemondott elnöki tisztéről Korniss Gyula piarista szerzetes, majd egyre-másra szorították ki, lehetetlenítették el, minősítették tényleges funkció nélküli „tanácskozó taggá” az előbb ideológiailag, majd személyükben is nemkívánatossá minősített papokat, lelkészeket. Hamarosan ideológiai alapon megváltottatták az Akadémia alapszabályát, és a tudós testület legfőbb célja a szocializmus építése, illetve a szocializmust építő népek segítése lett. Ilyen keretek között természetesen a sok „klerikális reakcióra” már végképp semmi szükség nem volt. A tudománypolitikát irányító Gerő Ernő eleinte kissé ingadozott a régi Akadé-

mia megtartása és teljes megszüntetése között, ezért létrehozták a Magyar Tudományos Tanácsot, amely átvette volna az MTA funkcióit. Később inkább beolvasztották az MTT-t az MTA-ba, és ezzel a politika teljesen átvette a vezetést az intézmény fölött.

Mindez tragikus következményekkel járt a hazai tudományos szempontjából, de a kiagyalók szándékának megfelelően súlyos csapást jelentett a történelmi egyházakra nézve is. Az egyházi tudományosság méltatlanul nehéz körülmények között, szinte teljesen titokban és föld alatt működhetett csak, és ötven év elteltével ez jelentős deformításokat eredményezett. Hiába szűntek meg az ideológiai akadályok a nyolcvanas évekre, ha az egyházak időközben olyan helyzetbe kerültek, hogy nemigen volt lehetőségük a tudományos élet legfelső fórumain való ismételt részvételre.

Ilyen körülmények között érthető, hogy több mint másfél évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy az MTA levelező tagjai közé újból egyházi személyt jelöljön. Nem is akárkit, hiszen Erdő Péter, aki nemzetközi hírű egyházjogász, a magyar katolikus egyház feje. Ennélfogva akadémiai tagsága se nem kései jóvátétel, se nem egy örvendetes tendencia, a történelmi egyházak tudományos életbe való „visszkapcsolódásának” első jele, hanem személyes tudományos előmenetelének állomása. Bizonyára követni fogják mások is, de hosszú időnek kell még eltelnie ahhoz, hogy a hazai történelmi egyházak a nyugatiakhoz hasonló módon és mértékben játsszanak szerepet a tudományos életben.

K. FÁY ZOLTÁN

X791 dokumentum

elcs

EGY ÉV – EGY ÉLET

Ha kiderül, hogy egy férfi másfél évig élt halott édesanyjával egy házban, az eset a bulvárlapok címloldalára és a kereskedelmi televíziók híradójába kerül. Ha egy ember megfagy az utcán, legfeljebb néhány sorra számíthat. Ha valaki elégtelenül táplálkozik – de hol a határ az éhezés és az elégtelen táplálkozás között? –, az csak számadat lesz egy statisztikában. Karácsony

K. TÓTH Klára

előtt aztán rendre megszorodnak a tudósítások a médiában az elesettekről, a szociális hálón kihullókról. Ilyenkor megnő a társadalmi buzgóság, a lelkiismeret-furdalásból származó igyekezet. Összecsomagoljuk a fölösleges holmit, mélyebben nyúlunk a zsebünkbe, ha koldust látunk. Talán még a szegénységről tudósító filmeket is türelmesebben nézzük, pedig van belőlük elég évközben is. A rendszerváltás óta a magyar dokumentumfilmek zöme a hajléktalanokról, a cigányokról, a munkanélküliekről, a peremlétről szól. S mégis, alig tudunk valamit róluk...

Felszínes és töredékes tudásunkra világított rá Zsigmond Dezső *Élik az életüket* című munkája. Akár a mesében, három testvér története a film, akik az örökségül kapott szülői házban élnek egy kárpátaljai kis faluban. Olyan közel a magyar határhoz, hogy ide-oda futnak a szálak, sokszor nem is tudjuk: ez a valahai férj vagy elbitangolt gyermek most akkor „Magyarba” vagy odaát van-e.

Hiába, a nyomorúság dramaturgiája egyforma. A valaha jómódú szülők halála után már nincs, ami összetartsa a családot. Az anyai szó még hazaparancsolta a 17 évesen férjhez menő és korán teherbe eső Katit iszákos, semmirekellő férje mellől, de huszonekét évesen, amikor a határ túloldala, Tiszacsécsce még az ígéret földje az Ukrajnában élőknek, az asszony férjhez megy Magyarországra. Laci ritka jó ember volt – mondja Kati. „Nem ivott, nem dohányzott, nem is csapott meg soha... csak hát nem volt szerelem, csak szeretet.” Elváltak, visszament a kislányával Ukrajnába, mert nem akarta egyedül hagyni hűgát – Nórit – sem, aki szintén magára maradt egy csecsemővel. Otthon, a közös házban már csak Imre, a családjából iszákossága miatt szintén kiszakadt bátyjuk él.

A három testvér egész élete oda-vissza leperreg az egy év alatt forgatott másfél órás filmben. Mi tagadás, vannak ilyen évek, amikor valahogy felpörög az élet, és csak szakad, szakad ránk a baj. A film elején még együtt élnek a tágas családi házban. Igaz, már kikapcsolták a villanyt, már fólia borítja az ablakot üveg helyett, s a vízzel is spórolni kell. Néha még akad munka a szőlőhegyen, bár a munkabér még a tartozásra sem elég a boltosnak. De még pislákolnak az álmok, remények. Ha Imre, aki az alkoholisták valamennyi betegségét hordozza, elmenne a kórházba, ha Nóri kislánya hazakerülhetne az intézetből, ha lenne munka a varrodában, akkor talán meg tudnának kapaszkodni. Aztán kiderül, hogy Kati élettársát, Bélát elszerette Nóri, s most Béla házába költöznek. Kati

ZSIDÓ MÁRTÍROK

Színes kréta, karton, vászonra kasírozva, 1871

fájdalma határtalan, csak a slágerek bölcsessége enyhíti. Életük Imrével pokollá válik. Kati menekül kislányával a hideg elől, a brutalitás elől, s hová mehetne, mint Nóriékhoz, ahol legalább egy szobát fűtenek, s legalább nem bántják. Imre azonban már képtelen az önálló életre, egy reggel a templom kerítésébe kapaszkodva, megfagyva találják. Kati tovább menekül, Beregszászba, az alkoholhoz és Vologyához. Elanyátlanodott, a felnőttek zűrzavaros világában kétségbeesetten tébláboló, jobbra vágyó lányát már a szomszédaszony akarja örökbe fogadni.

El akarják adni a házat, amelyen mindannyiuk szerint átok ül, de kinek kell egy pusztuló, határszéli ház, amelynek mindkét oldalán a nincs az úr? S ha elkelve is a ház, ugyan mire futná az árából? Néhány mámoros estére a beregszászi kocsmában, egy-két divatos holmira a kislánynak a kínai piacról, s természetesen Nórinak is jutna ajándék. Mert Kati szereti a családját vakon, önpusztítóan.

Mi kell ahhoz, hogy egy család – mit egy család, egy egész falu! – élje az életét a kamera előtt úgy, ahogy mások talán még önmaguk előtt sem? Ezt a kérdést Zsigmond Dezső utóbbi dokumentumfilmjeit (*Aranykalyiba, Csigavár*) nézve is föltehetjük. A *Csigavár*ban különösen közel került a rendező az intim szférához, az udvarlók között válogató, egyre inkább magányba szoruló falusi lány akár egy Németh László-regény lapjairól is kerülhetett volna a képernyőre. De a *Csigavár* finom pasztellkép, könnyed lélekrajz az *Élik az életüket* sokszor vad, parttalan indulatokat hordozó drámájához képest. A gyimesi hegyek közötti faluban csikorogva bár, de még tartanak az élet eresztékei. Beregszászon azonban Kati már napról napra, sőt óráról órára él, túl az íratlan törvényeken. Sorsa harminckét évesen lezárulni látszik. Megrendítő, amikor a néző szembesül a szeme előtt, egy év alatt tönkremenő asszony életkorával. Már-már a 15 éves Szabina visel gondot anyjára, ő töri fejét a jövőn. De megmentheti-e a kislány az anyját? Megfordulhatnak-e a szerepek? A film egyik legdrámaibb jelenete, amikor Szabina anyja fejére olvassa életét, s Kati, bár hárít, mint mindig, mintha megértené: lánya nélkül nincs jövője. De mit hordoz Szabina számára az élet anyjával, ha az nem képes lemondani az alkoholról? A film, amelyet nézve néha szívesen eltakarnánk az arcunkat, szinte illetéktelennek érezve magunkat mások életében kutakodva, valószínűleg valamilyen „metodikai gátlástalansággal” követi szereplőinek életét, és minden bizonnyal tagadhatatlanul eszkalálja is a

konfliktusokat. Kíméletlen kérdésekkel, kételyekkel marad magára a néző a film után. És kicsit megkönnyebbül, amikor meghallja, hogy Kati hét hónapja nem iszik, és együtt van lányával.

De hány Kati, Imre, Nóra és Szabina éli az életét körülöttünk? Jönnek az utcán, kinyújtják tenyerüket, mi beletesszük az aprót, és megyünk tovább, megszaporázva lépteinket.

ly. * (Élik az életüket, rendezte Zsigmond Dezső)

K. TÓTH KLÁRA

Liszt Ferenc

clars
HANGVERSENYTEREM DOBORJÁNBAN

x 78

ly.
Liszt Ferenc halálának 120. és születésének 195. évében az egykor Sopron vármegyei Doborjában – Raiding, Burgenland – a nagy zeneszerző szülőháza mellett zeneterem épült.

Az épület külsejével látványosan tartózkodó. Nagy fehér doboz. Sem párkány, sem lizéna, sem ajtókeret nem tagolja. Három oldalán a nagyméretű ablakok tartózkodó „folthatása” még a korai funkcionalizmus puritanizmusán is túltesz, még ablakkáva sem ad árnyékhatást. Ez a visszafogott megjelenítés Liszt Ferenc szülőháza közelségének tiszteleg, mely mindössze pár méternyire áll tőle. Az új „doboz” nem akarja túlharsogni a szülőházat, nagyobb méreteit sima oldallapjaival igyekszik visszafogottá tenni. Kettőjüket az utcából nyíló vasrácsos kapun át belépő számára a telek friss zöld gyepmezője köti össze. Előtérben a kultúrtörténeti értékű régi árkádós ház áll, a háttérben pedig az a kultikus hely, mely architektúrájával nem akar kérkedni, *mindössze* arra szolgál, hogy a mestert idéző koncertek végre „in situ” szólalhassanak meg. A gazdatiszt Liszt apa hajdani életére a kapu és a régi ház emlékeztet. A zöld pázsit arra utal, hogy a rendeltetés átalakult, valami új tartozik hozzá. Kitérült. Átlépte nemcsak az udvar, az utca, a község, de a régió határait is: finoman érzékelteti, hogy a hely világraszóló jelentőségű.

A zeneszerző szülőhelyét meglátogató közönséget befogadja a kapu, de a zeneművek hallgatását szolgáló teremépület megközelítését Doborján főutcájáról már nem lehetett biztosítani. Ehhez a telek mögött kellett parkolót és tágas közönségbejáratot létesíteni. Falun régen úgy mondták volna, hogy őket a „kertek alatt” veze-

K. Kubinoky Mihály

tik a hangversenyterembe. A megközelítés így is csak a régi telek megtoldásával, annak hátulsó oldalán vált lehetővé.

Az új épületbe lépőt visszafogott kialakítással fogadja az előtér, a ruhatár, a „dohányzó” (ha ugyan szabad itt még dohányozni), és a karzatra vezető lépcsőcsarnok. Az architektonikus meglepetést a zeneterem szerzi. A 600 vendég befogadására képes terem különösen jó arányú. Oldalfalait és a mennyezetet egyaránt fenyőfa kazetták borítják, melyek enyhén íves betéjeikkel elsőrendű akusztikát – és látványt – biztosítanak. „Jól temperált” architektonikus ritmust mutatnak. A kazettapanelok alig látható furatain keresztül működik a légcserélő-légkondicionálás is. A termet a karzat tovább tagolja. Ennek mellvédje emporaszerűen fut körbe, oldalain mindössze egy-egy ülésor befogadásával simul a falhoz. A hallgatóság padozata hátul enyhén emelkedik, az ülések mind egyformák. Úgy mondták, hogy az akusztikus tervező még a kárpitot is megvizsgálta, hogy a követelményeknek megfelelően (bár úgy hiszem, hogy ha a terem megtelik, akkor a közönség ruházata sokkal döntőbb hangkeverőelem, mint az elfoglalt székek burkolata).

Az összehatás lényege így kívül és belül egyaránt a puritanizmus. Kitűnik belőle az is, hogy falun vagyunk és nem városban. De az is, hogy ennek a falunak a szellemi kulturális öröksége erősebb hatású, mint jó néhány nála nagyobb városé. Kitűnik, hogy az architektúra nem kíván a hangversenyek művészi értékével vetélkedni, csak méltó keretet kíván nekik adni.

Színpad helyett mindössze mintegy 80 cm magas, sima pódium helyezkedik szembe a közönséggel, mely kamarazenei előadásokra alkalmas. Ezért érte kritika az új létesítményt: Liszt Ferenc nagy zenekari műveinek előadásához ez a pódium nem elég nagy. Nagyobb méretű hangszerek elhelyezésére alig alkalmas. A 2006. október–novemberben tartott megnyitó rendezvények műsora – és sikere is – ennek a kritikának szerencsére ellentmond. Mégis – éppen ezért – inkább beszélhetünk ennél az új létesítménynél zeneteremről, mint koncerthallról.

Felmerül a kérdés, nem lett volna-e célszerűbb az új létesítményt a régió központjában, Kismartonban felépíteni, mely tartományi székhely rangja ellenére máig kisváros maradt. Ezt a gondolatot azonban rögtön el kell vetnünk, különösen nekünk, magyaroknak. Hiszen Raiding mindössze mintegy 15 kilométerre fekszik az egykori megyeszékhelytől, Soprontól. Köztudott, hogy a

még gyermekkorban levő Liszt Ferenc először itt lépett fel zongoraművészetével, és ide kötődött, később is többször járt Sopronban. Az EU révén ma Doborján és Sopron ismét ugyanolyan szomszédosak, mint voltak Liszt Ferenc életében. Nagy kár, hogy a kettőt összekötő régi római Borostyán út helyett ma még Deutschkreutz (egykor Sopronkeresztúr) felé kell kerülnie annak, aki Magyarország felől Doborjánba igyekszik. De ezen könnyen és remélhetőleg gyorsan lehet segíteni, és akkor a soproniaknak is csak annyi utat kell megtenniük, mint annak idején Liszt Ferencnek, amikor Sopronba jött. Magyaroként és soproniként úgy érzem, hogy ezzel az új hangversenyteremmel és a máris hozzá fűződő koncertekkel, rendezvényekkel, melyeknek hírneve remélhetőleg gyorsan elterjed a zenekedvelők világában, mi magyarok is „kaptunk” valamit.

K. KUBINSZKY MIHÁLY

elne
KÖZÉRZET ÉS KÖZGYŰJTEMÉNYEK

ny. publicitika

Néhány hónapja Budapestről Berlinbe érkezve, a repülőtéri útlevél-ellenőrzésnél a szokásosnál lassabban haladt a dolog, pár perces várakozást okozó sorok keletkeztek a határőrséget ellátó német szövetségi rendőrség üvegkalickái előtt. Mint kiderült, a szokásos három rendőr helyett csak kettő volt szolgálatban. Egy erős magyar akcentussal németül beszélő „úr”, aki már a repülőgépen is önmaga által feltehetően elmésnek tartott harsány megjegyzésekkel tűnt fel, hangoskodni kezdett. „Mit fontoskodnak azok a hülye zsaruk, talán azt hiszik, hogy kitüntetés az, ha beengednek ebbe az értékes országba?” – körülbelül ennek megfelelőjét ordította németül. Mellette egy középkorú, jól öltözött német hölgy állt a sorban – tekintetét a zajforrásra fordította, én pedig gondolatban behúztam a nyakamat, arra számítva, hogy most szigorú dörgedelem következik, melyben a hölgy kikéri magának az ilyen viselkedést, és felszólítja az illetőt szája befogására. Ehelyett a hölgy elnézően mosolygott és csak annyit mondott: „Tudja, egyszerűen hiányzik a harmadik rendőr.”

Miért hozakodom elő ezzel a történettel? Azért, mert magam is német honfitársaim klisészerűen ledorongoló, „csend és

K. Brenner Falusi

rend"-típusú reakciójára számítottam, holott az efféle helyzetben a mindennapok Németországában sokkal inkább a toleráns, sőt többnyire udvarias reakció a szokásos. A poroszos renddel kapcsolatos sztereotípiák lassan átadják helyüket a tapasztalatnak: 2006 nyarán ország-világ láthatta az ellentétet, az indokoltan erős biztonsági intézkedések által korántsem zavart, sőt oldott, derűs hangulatban lezajlott futball-világbajnokságot – a város és az ország talán soha ilyen jó fényben nem szerepelt a világ előtt, mint ezen a pár héten.

Németország kezdi tartósan jól és fesztelenül érezni magát, és ez egész Európának, sőt a világnak jó hír, mert ennek ellentéte köztudomásúlag katasztrófálisan végződött. Hogyan látja önmagát az ország? Ennek aktuális példáiból szeretnék egyet kiragadni: Matthias Matussek *Wir Deutschen* című, nagy sikerű könyvét.

Matthias Matussek a *Der Spiegel* kulturális rovatának vezetője, tudósítóként hosszú időt töltött külföldön, és ott két dologra jött rá: az egyik, hogy a külföldiek többnyire jobbnak látják Németországot, mint a német közvélemény-formáló multiplikátorok, a másik, hogy olyan konzervatív, sőt előszeretettel reakciósnak bélyegzett értékeknek, mint haza, család, klasszikus műveltség, megvan a maguk értelme és társadalmi szerepe. „Született” konzervatívnak mindez persze egyáltalán nem újdonság. A felismeréseket az teszi érdekessé, hogy Matussek könyve voltaképpen egy konvertita vallomása: az 1954-ben született publicista ifjúkorában maoista nézeteket vallott. Németországban a baloldali liberális konformisták szemében különösen a haza fogalmának még említése is „fasizmusgyanús” volt, itt pedig a baloldali liberális sajtó „zászlóshajójának” egyik kormányosa vallja magát hazafinak. Szerinte Németország több mint ötvenéves töretlen demokratikus és jogállami fejlődése tudatában nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy saját nemzeti identitásával ne legyen tisztában. A futball-világbajnokságon a nemzeti zászló szinte elemi erővel kitörő „kultusza”, éppoly spontán, mint ártatlan lengtetése, a fekete-vörös-arany színek fesztelen vegyülése a francia, az olasz trikolorral (bármennyire is fájdalmas volt az olaszoktól elszenvedett vereség...) és sok más színnel, a tömegrendezvények hangulata megmutatta a fanyalgó entellektueleknek: igenis van olyan nemzeti lelkesedés, amely nem kizáró jellegű és nem fajul vad nacionalizmusba. Pedig a meteorológiaiailag is forró hangulat

és a bőséges alkoholfogyasztás minden alkalmat megadott volna erre – mégsem került rá sor. Matussek szerint a jelenlegi német közérzet lényege: a nemzeti tudat liberális és toleráns szellemben történő spontán előtérbe kerülése, bárki kizárása vagy fenyegetése nélkül.

Egy ponton Matusseket kissé mégis elkapja a „furor teutonicus”: kedvenc ellenfelei az angolok, mégpedig a társadalom széles skálája az arisztokráciától a bulvársajtóig. Ez utóbbinak nem alaptalanul azt veti szemére, hogy a mai Németországról még mindig primitív ellenségképet ápol, a német társadalmat alig leplezetten nácinak beállítva. Az előbbiről pedig kis történetet mond el: a londoni német nagykövetség egyik fogadásán egy arisztokrata hölgy megkérdezte, mi a véleménye az európai alkotmány tervezetéről. Árnnyalt válaszkísérlete után ő is feltette fel a kérdést – a hölgy pedig fagyosan azt válaszolta: talán az olyan fiatal nemzeteknek, mint a németnek, kell az európai alkotmány, Angliának viszont nem, mert itt már csaknem évezredes jogállam van! Matussek szerint nem ártana egy kicsit alább adni a késő kolonális önteltséget, már csak azért sem, mert „ezen az esőáztatta kis szigeten” (sic!) se a vasút, se a kórházak nem működnek... Hozzáteszem: Nagy-Britannia nagy jogállami tradícióit, a „rule of law” eszményét természetesen józan ember nem vitatja el. Ugyanakkor évtizedeken át képtelen volt megbirkózni az észak-írországi polgárháborús helyzettel, a helyi önkormányzatokat, a „fűgyökér-demokrácia” alapjait pedig a kormányváltások függvényében az utóbbi évtizedekben állandóan felforgatták, rengeteg választónak kedvét szegve, a helyi közügyekkel való azonosulást gyakran csírájában elfojtva.

Németország fővárosának kulturális vonzereje tavaly – a Deutsches Historisches Museum állandó kiállításának megnyitása után, melyről a *Magyar Szemlé*ben már beszámoltam – még egy attrakcióval gyarapodott: kiteljesedéséhez újabb lépéssel közelebb került a Museumsinsel a Bode-Museum 2006. októberi megnyitásával. Ernst von Ihne neobarokk és neoreneszánsz közt oszcilláló épülete önmagában is bravúr, mert a természeti adottságok szabta viszonylag szűk helyen meglepően nagyvonalú belső tereket kreált. Mint II. Vilmos császár kedvelt építész, Ihne később az építész-társadalomban afféle „damnatio memoriae” áldozata lett, Berlin tényleges fővárosi szerepének visszanyerése óta viszont valóságos

reneszánszt él meg. Néhány éve az *Akademie der Künste* lényegében új, a Brandenburi kapuval rézsútosan szemben elhelyezkedő épületébe integrálták az Ihne által tervezett régi épület háborút túlélő néhány kiállítótermét. A háború után sebtében renovált termetek részben az akadémia, részben – közvetlenül a „Fal” melletti fekvésük miatt – bizarr módon az NDK határőrsége használta. A Bode Museum belső tereit két egybefonódó, első pillantásra semmi összefüggést nem mutató koncepció határozza meg. Az egyik vezérelv II. Vilmos reprezentációs igénye, két kupolaterem közé szerkesztett, „bazilika” elnevezésű hosszú tér segítségével a „nagy választó” lovas szobrával az egyik, Nagy Frigyes és tábornokai szobraival a másik kupolateremben a Hohenzollern-dinasztia apoteózisává formálja az épületet.

A másik koncepció a névadóvá vált, alapító múzeumigazgató, Wilhelm von Bode „korszakhelyiség”-elképzelése volt, mely Bode kedvenc korszakánál, az olasz reneszánsznál érte el tetőpontját – festmények, szobrok, bútorok, szőnyegek, sőt beépített ajtókeretek vagy egyéb spóliák együttesével. Itt találkozott a két vezérelv, és ily módon érezhette magát Vilmos császár a művészetpártoló reneszánsz fejedelem szerepében – ami a komoly anyagi ráfordítást, a nagyvonalúságot illeti, valóban némi joggal.

E koncepciónak vetett véget a műtárgyak kihelyezése a második világháborúban. Egy részük közvetlenül a harci cselekmények csitulata után két, máig is nem egészen tisztázott körülmények közt kitört tűzvész áldozatává vált. Heinz Tesar osztrák építész óvatos helyreállítási koncepciója mégis lehetővé tette festmények és szobrok párbeszédét. Az ókeresztény kortól a klasszicizmusig terjedő múzeumi anyag ismertetése messze meghaladná e kereteket. Mindössze két, teljesen önkényesen kiragadott alkotást szeretnék említeni, ami spontán módon megragadott. Francesco di Valdambrino Sienában az 1400-as években készített, kezében könyvet tartó, lendületes tartású *Mária*-szobra, gazdagon redőzött ruhájának élénk, csaknem narancsos árnyalatú okker színével valamiféle szakrális hatás helyett inkább elegáns, életvidám ifjú hölgy benyomását kelti. Búbájosan naiv a 15. században Dél-Németországban készült, virágvasárnapi körmeneteken használatos, mintegy háromnegyed életnagyságú, fából faragott csacsi, hegyes, elálló füleivel. Enyhe malíciával a mai Németország jelképeinek is tekinthetjük: egyrészt kissé csökönyös, nem mindig tudja elhatározni magát a tovább-

lépésre, mint a jelenleg kormányzó nagykoalíció, másrészt ha ő is akarja, alapvetően barátságos, teherbíró és teljesítőképes, akárcsak a társadalom derékhada.

K.
BRENNER JÁNOS

X 328. 1 Gyűjtemény

2-1-1
A VÁLSÁGKORMÁNYZÁS EGY ÉVE

ny. kormányzati tevékenység

Egy év telt a legutóbbi országgyűlési választások óta, azóta, hogy a legújabb magyar parlamentáris rendszer (már nem merem leírni, hogy demokrácia) történetében elsőként a választás nem kormányváltást jelentett. Korábban is úgy láttam, és ezt a véleményemet az elmúlt év sokszorosán igazolta, hogy minden időnk egyik leggyöngébb kormányzati teljesítményét jutalmazták ezzel a választók.

Nem érdemes azon rágódní, hogy ezek után mit véljünk arról a rendszerről, amelyben ez megtörténhet, netán a népről, amelynek állítólagos szuverenitása és bölcsessége alkalmasint elhibázott döntésekben is kifejeződik. A tömegdemokrácia olyan, amilyen, a médiafüggő társadalmak úgy működnek, ahogy. A politikát manapság nem a közügyek intézésének, hanem a hatalomszerzés tudományának illik tekinteni. Ebben pedig az a döntő, hogy a tetszetős hazugság nemcsak a keserű igazságnál, hanem a kevésbé tetszetősnél is több szavazatot vonz.

Nos persze, a politika gyakorlatában valóban fontosak a hatalomszerző technikák, ide értve a valóság megszépítését jelentő és a tényeket nem feltétlenül fedő állítások használatának módszerét. Ezek bizony valóban nélkülözhetetlenek, alkalmazásuk beépült a politikai szféra sajátos szubkultúrájába.

Ugyanakkor a hazugság (és e szó kimondásával nem az előző eufémizmusokba rejtett szépélgést szeretném korrigálni) mégsem vált uralkodóvá, és ennek sok oka volt. A legfontosabb az, hogy a politikai élet exkluzív világának résztvevői nemcsak a verbális közlések alapján formáltak véleményt a valóságról, hanem azt tapasztalataik, kultúrájuk révén ismerték is. Így a valóság maga, eltérően a mai helyzettől, nem volt hamisítható: az interpretáció hatása nem nőhetett a valóság fölé. A politikának ez a kötöttsége

K. Gáspár G. Faluos

automatikus szabályrendszerre és egyúttal olyan tradícióvá vált, amelyet a demokráciákban nem volt szabad megsérteni. Sokáig még akkor sem, amikor egyfelől a kommunikációs eszközök totális felhasználhatósága, másrészt a „valóság” fogalmának kibővülése, átértékelődése, bonyolulttá válása már lehetővé tette, hogy annak helyére teljességgel valami fiktív, manipulált, ellenőrizhetetlen pótlék kerüljön.

E problémával a 20. század brutális totalitáriánus rendszereinek megjelenésekor szembesült a közvélemény. Olyan klasszikus irodalmi alkotások hívták föl rá a figyelmet, mint Huxley és Orwell ma is bestsellernek számító remekei, amelyek helyzeteit, szereplőit, kulcsszavait idézve máig a legérthetőbben fogalmazhatjuk meg az e fenyegetéssel szembeni aggodalmainkat. Arról azonban még nem olvastunk hasonlóan lényeglátó műveket, hogy a média, mint önjáró és a „sajtószabadság” klasszikus elvére hivatkozva magát mindennemű ellenőrzés alól kivonó hatalmi ág miként teremti meg a maga virtuális, ám könnyen materializálódó „valóságát”...

Magyarországon ez a kérdés az elmúlt évben vált kiugróan fontossá.

A „valóságvesztés” ekkor lett a társadalom életét alapjaiban meghatározó jelenséggé – legalábbis ekkor már kikerülhetetlenül szembetalálkozott azzal, amit ez az átalakulás jelentett: vagyis nem csupán közérzetét, hanem a működése kereteit meghatározó nagypolitika alakulását is nyilvánvalóan ez döntötte el. A múlt év sokkjai között így az is meghúzódik, hogy a magyar közvéleménynek szembesülnie kellett azzal, ami a (poszt)modern politika egyik legfontosabb meghatározója.

Nehéz elfogadni, sőt, a konzervatív gondolkodás számára egyenesen elfogadhatatlan az, hogy *a politikának a látszat válik a tartalmává, és ebből adódóan a politikai tevékenység döntő mértékben a látszatteremtésre irányul.* Mert lehet sikeres egy politikus vagy politikai erő a virtuális térben, a valóságos valóság előbb-utóbb visszavág. De a hazugságokra éppen úgy nem lehet ráülni, mint a szuronyokra. A mindennapjainkban észlelhető politikai szakadás az e kérdésben vallott meggyőződésből is származtatható.

A mai magyar társadalmi és politikai válságban, vagy – ami ugyanezt jelenti – a balliberális koalíció hatalomgyakorlásának ötödik, a (2.) Gyurcsány-kormány működésének első évét követően ez a kérdés különös hangsúllyal jelenik meg. Politikai felké-

szültségtől, érdeklődéstől függően több-kevesebb tudatossággal vagy érzelmi töltéssel ezt a választópolgárok jelentős része is tudja vagy érzi, és ennek lenyomata jelenik meg a közvélemény-kutatási eredményekben.

Ezek jelentése egyértelmű: a szocialistákat kormányzati pozícióban tartó szavazók is szembetalálkoztak azzal a ténnyel, hogy még a szokásosnál is csúnyábban csapták be őket. Ennek nyomán megvonták támogatásukat a korábban szavazatukkal támogatott párttól, amelynek a választási kampányban szuggerált ígéreteivel sarkosan szemben áll kormányzati programja – vagyis annak, amit a kormány ma tesz, nincsen még egyharmados társadalmi támogatottsága sem. Ez a tartalmi-politikai legitimitáshiány azonban nem írja felül a parlamenti többség formai-közjogi legitimitását. Olyan súlyos ellentmondás jelenik meg itt, amelynek kezelésére nincsenek alkotmányos eszközök: ez a hiány a válság tényleges, strukturális oka.

Az erre vonatkozó kétségeket és kérdéseket sokféleképpen lehet megfogalmazni. A lényeg azonban az, hogy legitimálható-e kormányzást az intézményesített hazugság erejével kiharcolt választási győzelem? Ha nem (hiszen jogellenesen szerzett előny megtartása is jogellenes), akkor elmozdítható-e egy formálisan demokratikus választások útján hatalomra került kormány? Kit képviselnek az országgyűlés választott képviselői a parlamentben: azokat az állampolgárokat, akik megválasztották, vagy azt a pártot, amelyik képviselőnek jelölte őket?

És mit ér egyáltalán a rendszerváltás, mit ér a parlamentáris demokrácia rendszere, ha lehetőség van arra, hogy bebizonyosodott hazugságaik után, bizonyítottan hazug közszereplők a helyükön maradhassanak? Nem volt ebből elég a pártállam napi gyakorlata? Mitől demokrácia az olyan rendszer, amelyben az államapparátus bizonyos részeit a hazugság rendszerének alátámasztására, működtetésére lehet használni, és amelynek egyes részeit egyenesen hazugságra lehet kényszeríteni?

A magyar politikai életet egy éve ennek a problémának sötét árnyéka határozza meg. Ettől hisztérikus, feszült és labilis. A politika, mint olyan, egészében veszítette el a hitelét, és függetlenül attól, hogy ki vagy kik hazudtak, lett a hazudozás szinonimájává. Ilyen körülmények között politikai kultúráról már fölösleges beszélni. Ez a morális ex lex állapot egyre súlyosabb formákban

nyilvánul meg: az elmúlt hetekben a közbiztonság fenntartására hivatott szervek botrányai jelezték mélységesen romboló hatását. A krízis kezelésére irányuló kormányfői döntések azonban aligha oldanak meg bármit, hiszen a mögöttük álló „ösbűnöknek” maga a kormányfő lett a szimbolikus megtestesítője. És ezt már nemcsak politikai ellenfelei gondolják vagy érzik így.

De a helyzet ennél is ijesztőbb. A társadalom életében, hangulatában az ideiglenesség, átmenetiség, a labilitás uralkodik, olyan közérzeti és hitelességi *ex lex* állapot alakult ki, amely voltaképpen minden politikai történést akadályoz, hiszen – meg kell, hogy ismétljem – nem egyszerűen azok váltak szavahihetetlenné, akik hazudtak, hanem maga a politikai szféra egésze, amiért (a közvélekedés differenciálatlan ítélete szerint) azoknak is van szerepük, és így osztozniuk kell az egyetemleges felelősségben, akik – meglehet, maguk nem hazudtak, de – nem tudták a hazugság eszköztárát megakadályozni.

Ez már önmagában is drámai változásokat hozhat egy társadalom életében: így történt nálunk is, de a változások tendenciája a jelen körülmények közepette tragikusnak nevezhető. Nem pusztán azért, amit 2006 őszén láthattunk, vagyis nem egyszerűen az őszi beszéd ismertté válását követő események, a televízió székházának ostroma, a tömegmegmozdulások miatt, hanem két további okból. Az egyik a hazugsággal szerzett hatalmát védelmező csoport reakciója (vagyis előbb a provokatív tehetetlenség, majd az elemi humanitárius és jogállami normákat semmibe vevő, brutális terror). A másik a társadalom nagy többségének teljes elbizonytalanodása.

Ez utóbbi jelenség is kettős természetű. Először is jelenti: a politikailag aktív csoportoknak a konkrét helyzetre adandó válasz kérdésében való tanácstalanságát abban a kérdésben, hogy miként lehet a *jogállamiság eszközeit jogtalanul és a jogtalanág védelmére* használni, az Alkotmány szellemiségének értelmében többszörösen illegitim hatalmat távozásra kényszeríteni. A bizonytalanság másik tömbje kiterjedtebb, az idáig közvetlenül nem politizáló csoportok is beletartoznak. Ezek a rendszerváltás folyamatának most már azt a részét is összeomlani látják, amit idáig hallgatólagosan sikeresnek fogadtak el. Vagyis – noha a rendszerváltást eleve félsikernek tekintették (a gazdasági, a kulturális, a politikai elitcsere elmaradása, a fogyatékos kárpótlás és igazságtétel, a gazdasági-társadalmi

szerkezet átalakulásának torz vonásai miatt), most elvesztették a társadalom egészének működőképességével, a jogállamisággal, a politikai struktúra átalakulásával, a demokratikus intézményrendszerrel kapcsolatos, maradék bizalmukat.

A 2002 óta hatalmat gyakorló kormány(ok) működésének megítélése nem könnyű feladat, mert bármiféle kormányzás hallatlanul összetett feladata teljesítésének minősítésére nincsenek egzakt és közmegegyezően nyugvó értékelési módszerek. Könnyen összehasonlítható, objektív mutatók sem segítenek, hiszen nagyon sok olyan külső feltétel van, amely, mondjuk, a gazdasági eredményeket drasztikusan befolyásolja.

Hasonlítsuk például össze a magyar gazdaság működésének feltételeit az 1998-as orosz pénzügyi válság (és a járulékos krízisek) közepette az éppen az Európai Unió tagjává válás dinamikázó hatásai közepette! Láthatjuk, hogy olyan döntő jelentőségű tényezők, mint a világgazdasági konjunktúra, a növekedő bizalom időszakának többeáramlása, a hitelfeltételek, a magyar valuta értéke stb. a külső feltételektől erősebben függenek, mint magától a kormányzati teljesítménytől. A magyar kormánytól, gazdasági teljesítménytől független feltételek szerepe azonban csak egy irányban döntő jelentőségű. Azon a magyar kormányzat nem nagyon tud változtatni, ha a rossz külső körülmények Magyarországot is negatívan érintik (bár az alkalmazkodás minősége is nagyon fontos!), míg a kedvező feltételek közötti hibák akkor is a kibontakozás akadályai lehetnek, ha Magyarország – sajnos nagyon ritkán – sikerre lenne ítélve.

Nos, annak idején az Orbán-kormány gazdaságpolitikusanak, pénzügyi szakembereinek sikerült a drámai változásokra figyelve a károkat minimalizálni, s a leckét sikeresen megoldották. *Nem kis mértékben azért, mert meg is akarták oldani.* Pedig mi sem lett volna egyszerűbb, mint a súlyos fenyegetésekben elháríthatatlan fenyegetést látni, s arra inteni a honi gazdaság szereplőit (a nagyvállalkozóktól a családokig), hogy bizony nehéz időket élünk, bele kell törödnünk abba, hogy ilyen körülmények között mindenkinek áldozatokat kell hozni.

Az 1998–2002 közötti kormány nem ezt tette! Az akkori politikai vezetők úgy érezték, hogy nem az a feladatuk, hogy a világ negatív folyamatainak közvetítői legyenek, hanem az, hogy a nehéz körülmények között is megkeressék az optimális megoldásokat.

Ez az elszántság tette lehetővé, hogy tompítsák a negatív hatásokat, és eredményes munkájuk folytán a magyar lakosság jószerével nem is tudott arról, hogy milyen komoly veszélyek fenyegették.

Sajnos, ma már természetesnek kell tartanunk, hogy a statisztikailag jól kimutatható megtorpanást, lassúbb kibontakozást politikai ellenfeleik messzemenően kihasználták retorikájukban. Állításuk szerint a gazdaság fékeződése a kormányzati hibák következménye volt, s a magyar munkavállalók reálbére az Orbán-kormány bűnei, „népnyúzó” érzéketlensége miatt nem növekedett gyorsabban. (Ezzel szemben vonultatták fel a katasztrofális következményű állami túlköltekezés Medgyessy Péter által megvalósított projektjeit, az apró trükkök sokasága mellett ez vezetett választási sikerükhöz.)

Merőben más történt a 2002–2006 közötti ciklusban. A balliberális kormány nemcsak a korábbinál kisebb mértékű, kezelhető államadósságot, kiegyensúlyozott költségvetést örökölt, hanem szavahihető, hitelképes országot is, amelynek a közelgő uniós tagság valóban példátlan növekedési és sikeresélyeket kínált.

Mindebből szinte semmi sem valósult meg. Ha úgy tetszik: *a liberális ideológiából következő gazdaságpolitikai passzivitás kiegészült a szocialista ideológiából adódó pénzherdálással*. Így nemcsak nem sikerült kihasználni az újonnan keletkezett lehetőségeket, hanem (tekintsünk el a választási év ugyancsak természetesnek mondható költségvetési fellazulásának következményeitől) a meglévő tartalékok gyors elpocsékolása után az állam jövőbeni forrásait is sikerült eltékozolni. Az eladósodás, a költségvetési hiány elképesztő megugrása, a versenyképesség csökkenése, a munkanélküliség növekedése, a gazdaság bővülésének a hasonló úton mozgó államokkal való összevetésben való lemaradása, az euróövezethez csatlakozás céldátumának kitolódása majd ködbe veszése egyértelmű és részben egzakt bizonyítéka a kormány katasztrofális teljesítményének.

De nem választható el e problémáktól az sem, hogy egyre nyilvánvalóbbá vált a magyar gazdaság irányítási válsága, adaptációs képességének visszafejlődése, és különösen súlyos, bár nehezen számszerűsíthető kockázati tényező a magyar kormány hitelvesztése.

Le kell azonban szögeznünk: semmi szükség arra, hogy a Medgyessy–Gyurcsány-kormány hibáit, kártételeit bizonygassuk.

A károkozást maga az egyik legfőbb felelős, a miniszterelnök jelentette be híveinek az őszi beszédben: miszerint nem is kicsit, hanem nagyon elrontották. Nem hihetjük azonban azt, hogy mindez valamiféle naiv eltévelyedés, ügyetlenség, tehetetlenség, alkalmatlanság (ha úgy tetszik: „böszmeség”) lett volna.

Egy kormány munkája a maga módján *mindig tudatos*, határozott megfontolások, céltudatos döntések hozatala. Az elkövetett hibák sohasem csak a véletlen művei. A kormányfő (és a kormányoldal katasztrofális vereségét hozó önkormányzati választások után a belügyminiszter) nyíltan ki is mondta, hogy a hatalomra az Európai Unióból érkező pénzek fölötti rendelkezés lehetőségéért volt szükségük.

Vagyis a hibáknak föltüntetett lépések mögött valójában rendkívül céltudatos döntések álltak, azok tudatos politika részei voltak. Azaz: nem a politikáról elhangzó szavak voltak hazugok, hanem maga a politika egésze volt hazug. Az említett beszéd hazugságról, hibákról szóló kiszámítottan látványos mondatai egyebek közt azt célozták, hogy olyan érzelmi feszültséget keltsenek, amelynek fellángolása eltereli a figyelmet a korábbi, hideg számítással hozott hibás döntések miatti felelősségről, illetve a kormányzó érdekszövetség a nemzetgazdaság tudatos megkárosítása miatti felelősségéért ezzel az eszközzel kívánta a szocialista párt képviselőinek közzségére is kiterjeszteni.

Nem kétséges: a miniszterelnök ezt az akaratát sikeresen végig is vitte, ezzel a korábbi koalíciós politika természetéről irreleváns képet alakított ki. Erre pedig azért volt szüksége, mert a kormányzás tényleges tartalmait az új ciklusban is meg akarta őrizni.

Mik is ezek a tartalmak? Elsősorban azok, amelyek – és ez megint nem véletlen – az ellenkezőjét hirdeti az új propaganda. Vagyis a szociális szempont egyre határozottabb kiküszöbölése az állam politikájából, az emberi tényező iránti közömbösség, a társadalmi hasznosság elfelejtése, illetve annak helyére a profitszerzés illesztése, az állami szerepvállalás, illetve az állam szerepének egészében való csökkentése (de kulcspozícióinak, a megmaradt gazdasági forrásai fölötti rendelkezési jognak a hatalmat birtokló klikk körében tartása!), a gazdaság demokratizálásának (kis- és középvállalkozások erősítése) megakadályozása és a többi. Mindezt részben az elmúlt év, a „saját jogú” Gyurcsány-kormány működésének első éve során a „reformok” címszóval védjegyzett intézkedések

keretében óhajtották a 2006-os választás győztesei keresztülvinni. (A reformok másik része a költségvetési krízis kezelését szolgálja.)

Ezzel a gyakorlattal szemben a társadalom ellenérzése egyre általánosabb. Ezt az ellenzék támogatottságának folyamatos erősödése nagyon határozottan jelzi. Azt is mondhatjuk: elsősorban ezt (és még nem magának az ellenzéki alternatívának a támogatottságát) jelzi. Az ugyanis meglehetősen egyértelmű, hogy a kormányzati politikával, a végiggondolatlan intézkedéshalmazzal szemben még csak formálódik egy határozott, új, alternatív program, de az még semmi esetre sem ismert. Az ellenzék ez idáig a tömeges elégedetlenségnek adott hangot, ezzel jelentős támogatást is szerzett, de a halmozódó válságjelenségek, a mind súlyosabbá váló strukturális problémák kezelésére még nem kínált világos, egyértelmű (és nem utolsósorban jól kommunikálható) programot.

Pedig... a gyurcsányi kvázi- és pszeudo-reformizmus ugyan csak az új oligarchia hatalomszerző és konzerváló törekvéseinek kifejezője, de éppen torz vonásai folytán föl is hívja a figyelmet arra, hogy a fölgyűlt problémák megoldására valóságos reformokra van szükség. A napi politikai rivalizálás – Bibó István szavát idézve – „zsákutcás fejlődése” során már nem megoldás a szembenálló oldal fölé kerülés: szükségessé vált radikálisan új szempontok fölvetése, a magyar politikai fogalomtár, érzelmi-ideológiai rendszer egészének megújítása is. Ezt az elmúlt éve eseményei (az MSZP kampányával és – bizonyos mértékig – az arra adott jobboldali válasszal, Őszöddel, a tévészékház ostromával, gumilövedékekkel, reformretorikával, korrupciós botrányokkal, rendőrségen belüli bomlással, a titkosszolgálatok egykori középvezetőinek a mai politikai és hatalmi rendszerben gyakorolt botrányos szerepével, a „hazugság kultúrájának” radikális térnyerésével együtt) messzemenően igazolják.

Amiként a történésekért alapvetően mindig a kormányoldal felelőssége a nagyobb, úgy az új szempontok felvetésében, alternatívák kidolgozásában, az állam és nemzet feladatrendszerének, értékhordozó és teremtő szerepének újrafogalmazásában most az ellenzéknek van, illetve lenne kulcsszerepe. Az ellenzék feladata, hogy ennek a korszaknak tartalmait, feladatait kezdje el megfogalmazni. Ez fontosabb feladat, mint az, hogy napi szinten a jelen támogatottságot esetleg további néhány százalékkal javítsa, vagy

AUTODAFÉ

Színes kréta, karton vászonra kasírozva, 1876

akár az, hogy néhány százaléknyi alkalmi támogató szimpátiáját megőrizze.

Ez óriási felelősség! Itt már nem elegendő egy esetleges kormányváltás kivívása, ennél most jóval többre van szükség. 1997–98-ban az akkori Fidesz retorikájában megjelent egy tétel: *kormányváltásnál nagyobb, rendszerváltásnál kisebb változtatásra van szükség.* A helyzet mára annyiban változott, hogy a rendszerváltás elvesztette korábbi viszonyítási pont szerepét: nemcsak kormányváltásra, korszakváltásra is szükség van.

K. GÁSPÁR G. JÁNOS

ch.
X 328. / Gyurcsány
ny. kormányváltás
EGY ÉVE ALAKULT MEG A KORMÁNY

Egy éve alakult meg a második Gyurcsány-kormány. Elég lassan, ahhoz képest, hogy ugyanazok a pártok kormányoznak tovább, ugyanazzal a miniszterelnökkel. Még különösebb lehetett a külső megfigyelőnek azt tapasztalni, hogy a választások után a meleg nyárra maradt a kormányzati program készítése. Ez nekünk is különös lenne, ha nem sejtettük volna, hogy a választást megelőző kampányidőszakban az akkori (és mai) koalíció nem dolgozott komolyan a jövőt szolgáló kormányintézkedésen. Persze ez csak sejtés volt, mert elvileg azt is feltételezni lehetett volna, hogy a kormányfő rendelkezésére álló hatalmas anyagi és adminisztratív erőforrásoknak csupán egyik hányadát kötötte le a választási ígéretverseny, míg a maradék hányaddal arra készült, hogy mit is tesz abban az esetben, ha – amint mondani szokták – a választópolgárok (bármely kicsiny) többségének bizalmát elnyeri. Magyarán: ha nyer. Mert ez a *bizalomelnyerés* valóban inkább csupán szófordulat a mi esetünkben. 2006 áprilisában nem a jövőre leadott szavazatokkal nyert a koalíció – noha a vesztes oldal fő ereje legfőképp talán éppen azért vesztett, mert a *jövőt illetően nem volt mondanivalója.*

Így azután a mai közállapotainkat – sajnos – elég jól előre lehetett látni. Nem mindent; azt például, hogy nyeresé esetére még titokban, az asztalfiók legbelsőbb zuga számára sem készült semmilyen program a teendőkről, valóban nem gondoltam. Azt azonban 2005 végén megírtam a *Magyar Szemle* olvasóinak, hogy a Gyurcsány-kormány (akkor még az egyes számú) nem akar és

K: Bod Péter Atkos

nem is fog kormányozni. Nem kellett ehhez bel- és külföldön az őszödi beismerés; elég volt a tények ismerete. Tavaly, a választások előtt az Európai Unió felmentést adott az egyébként 2006 áprilisára eső beszámolósi határidő alól, tekintettel arra, hogy éppen akkor lesznek a választások. Ennek alapján írhattam tavaly (MSZ, 2006. február), hogy most már a választásokig nem ismerhetjük meg a kormány valós törekvéseit. *„Az Unió nem is reméli, hogy a szükséges adóemelések és kiadáscsökkentések részleteit a még hivatalban lévő kormánykoalíció feltárja, beismerve ezzel, hogy máig pontosan az ellenkezőjét cselekedte annak, amit tennie kellett volna. A kormány ezért takarékra állítja működését, és a miniszterek, élükön a miniszterelnökkel, a választásokig arról beszélhetnek, hogy mit tennének, ha a választók kegyéből ők kormányoznának a jövőben. Kormányzati szünet van, de kormányyszöveg-szünet nincs.*

Az ellenzék helyzete ezzel kényessé vált. Ha a stratégiai érdekeinket durván sértő, felelőtlen kormányzás éveit veszi elő, akkor »a múlt felé fordul«, »válság-hisztériát szít«. Ha a szükséges korrekció felől tekint valós viszonyainkra, akkor maga kénytelen kimondani a megszorítás szót. Azt viszont mindkét nagy párt babonásan kerüli. Az MDF-nek kevesebb a vesztenivalója a közgazdaságilag legkevésbé iskolázott rétegek között, így szólhat a költségvetési eladósodás bajairól, a túlduzzasztott állam lefogyasztásának szükségszerűségéről, de már a Fidesz inkább nagyarányú adómersékléssel kampányol, megígérve egyben azt is, hogy a legsérülékenyebbeket megóvjaa a gázárak emelkedésétől, az egészségügy piacosításától.”

Nem illik az embernek sokat idéznie saját magától. Itt sem azért teszem, hogy megmutassam: én már akkor is tudtam. Azért érdemes felidézni az akkori elemzést, mert ma sokan firtatják, hogy mit lehetett tudni a valós helyzetről, és lehetett volna-e 2006 tavaszán és azóta is mást tenni, mint amit a mai kormánykoalíció művel. Láthatóan elég sokat lehetett tudni, de legalább sejteni a valódi állapotokról, bár az államháztartási hiány pontos mértékét valóban csak a választások után ismerhettük meg. Mégis ebben az ön-idézett cikkben kellő alappal szerepelhetett az értékelés: *„Megismétlődni látszik tehát a legutóbbi választás előtti ígéretési verseny, csak most már az akkorinál is cinikusabban. Hiszen 2002-ben is tudható volt, hogy a gazdaság nem bír ki jóléti fordulatot. Aligha lehetett józanul azt remélni, hogy az uniós csatlakozással dőlni fognak a fejlesztési pén-*

zek. 2006-ban már nyakunkon az adósságnövekedés, és itt van az Unió két jogintézménye: az euró-zóna szabályai és a stabilitási paktum. Az előbbihez igen jó lenne állampénzügyeink stabilizálása; az utóbbi részeként egy azonnali sokk vár ránk 2006-ban.”

No, de ennyi elég a múltból. A kasszandrákat pedig senki sem szereti. Inkább a kérdés második része izgalmas ma is: lehetett volna-e valami mást tenni? És lehet-e most még mindig másként kormányozni?

Igen, nagyon is lehetett volna másként reagálni a Medgyessy-féle rossz kormányzás évei és a Gyurcsány-féle nem-kormányzás hosszú hónapjai során kifejlődő krachra. Mint ahogy még most is lehet másként cselekedni, noha minden hónappal romlik a helyzet, szűkül a mozgástér. Ezt nemcsak a kormányzattal szembeni kritikus elemző mondja, hanem a mindenkori kormányhoz hűvösen udvarias Nemzetközi Valutaalap (IMF) is. 2007 májusában, a szokásos éves látogatásuk után kiadott hivatalos közleményük nem mond mást, mit azok, akik a Gyurcsány-csomagot valódi stratégia nélküli, rövid távú kényszerintézkedésnek tartják: „Egyelőre nem látjuk azokat a jövőbe mutató intézkedéseket, amelyek megalapoznák a konvergenciaprogram folytatódását”. Az IMF közleménye udvariasan nyugtázza a kormányzati lépéseket: a vizitdíj, a gyógyszerár emelés és a kórházi ágyak száma csökkentésének tényeit, regisztrálja az egy vagy több biztosító körüli vitát, ám hozzáteszi: ezt követően „egy lényegibb álláspont” kialakítására lenne szükség az állam szerepét illetően. Ez pedig kevésbé becsomagoltan azt jelenti: amit a kormány „reform” címen bemutat, az nem hatol el a lényegig.

De mi a lényeg, és valóban mit is lehetne másként, jobban csinálni? Az vitathatatlan, hogy túl nagy az államháztartás hiánya: és nem elsősorban az Uniónak túl nagy, hanem minékünk, hiszen igen sokba kerül. Deficitet kétféle módon lehet csökkenteni: egyfelől az állami bevételek növelésével (azt szolgálja az adók, a társadalombiztosítási járulékok emelése, az állami szolgáltatások tarifáinak növelése, az eddig nemfizetős szolgáltatások fizetőssé tétele), míg a másik mód az állami kiadások mérséklése. Mindkettő fájdalmas, politikailag népszerűtlen. Egyaránt javítanak a költségvetés egyenlegén, de nem egyforma közép- és hosszú távú hatással járnak.

A kiadások visszafogása azonnal és konkrétan fáj azoknak, akik eddig részesültek állami kiadásból, mert nekik a deficitcsökkentés a jó kis állami megrendelés elvesztését jelenti. Ha nem épí-

tenek annyi autópályát és világrekord-költségű hidat, akkor az addig kedvezményezett építőipari vállalat kénytelen más piac után nézni. Ha nem jönne a megígért szociális többlettámogatás, akkor romlana az abból élők helyzete. Az érintettek ilyenkor tiltakoznak, panaszkodnak, lobbiznak, majd ha fellépésük nem jár eredménnyel, egyéni stratégiájukon idővel változtatnak.

A másik deficitmérséklő mód, vagyis az adók emelése, tág kört sért, kevésbé azonosíthatóan. A többletadó miatt csökken a fogyasztási kedv, a munka anyagi megbecsülése, a vállalkozások ilyenkor elhalasztanak bizonyos beruházásokat, nem vesznek fel új munkaerőt; nő a munkanélküliség, egészében romlik a konjunktúra. Mindenkit érint valahogy a körülmények romlása, a gazdaság növekedési ütemének lelassulása. Az adóemelés ezért talán konkrétan kevésbé konfliktusos, de hosszabb időn át ható és károsabb állami eszköz.

Ebből az elemzésből már következik is az ajánlás: ha valóban muszáj deficitet faragni, akkor elsősorban a kiadási oldalon kellett volna kezdeni, kisebb részt szánva az adóemelésnek. Miért döntött mégis úgy a kormány, hogy a kiigazítás kétharmadát az állami bevételek növelésével teljesíti 2007-ben? Mert nem érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy a nagyobb egyszeri konfliktussal járó utat válassza. E téren egy új kormánynak 2006 nyarán ugyanolyan makrogazdasági viszonyok között nagyobb mozgásteret lett volna: világosan és őszintén feltárva az örökölt helyzetet, elvégezhette volna a kiigazítást, elsősorban a kiadások megkurtításával, vállalva az azonnali gazdasági lefékeződést és a társadalmi morgás következményeit. De már egy évre rá, az első sokkot követően a gazdaság átrendeződik, a növekedés jórészt helyreáll, és a mérséklődő adóssághegy következtében a mainál kisebb kamatteher nehezedik az államháztartásra. A nagyobb növekedésből s kisebb kamatkidából lassan megteremtődnek azok az állami források, amelyek a későbbi években lehetővé teszik a mérsékelt, megfontolt állami kiadásnövelést.

Ehelyett a magyar gazdaság a lassú növekedés pályájára szorult, miközben kivétel nélkül minden más új uniós tagország gyorsan növekszik. A relatív pozícióink így folyamatosan romlanak. Ennek jól látható jele az, hogy a közös európai valutára való átérésünk feladatát belátható időn belül nem tudjuk teljesíteni, miközben Szlovénia már bevezette az eurót, a jövő év elején a két kis

mediterrán ország tér át, és a rákövetkező évben jöhetnek a balti országok, talán Szlovákia is, sőt még a messzebről rajtoló Románia mutatói is kedvezőbbek az eurózónába való bekerülés vonatkozásában – mindez tovább rontja a magyar versenyképességet a szomszéd országokkal szemben.

Lélektanilag is sokkoló lesz majd, ha a magyar lakos az eurót használó uniós tagországokba lépve még mindig valutaátváltásra kényszerül az utolsók egyikeként – s nem olyan okok miatt, mint a font sterlinget megőrző Nagy-Britannia. No de az még arrébb van, és addig is ér minket a sodródásból adódó azonnali kár: lassabban bővül a magyar piac, mint a szomszédoké, így a magyar cégek is másfelé fordulhatnak, a külföldi üzleti érdeklődés okkal gyengül irányunkban.

Segít-e rajtunk az uniós támogatási források megnyílása? A kormányhoz meglehetősen közel álló ingyenújság azzal adta el címlapján az uniós hatóságokkal való támogatási keretmegállapodás megkötését: *dől a pénz*. Az uniós támogatásokhoz a kormánykoalíció hatalmas reményeket fűz. Kétségtelen, az eddigieknél sokkal több nettó forrásban részesülünk (nettóról kell beszélni, mert az ide irányuló pénzáram mellett hazánkat komoly befizetési kötelezettség is terheli). Az uniós források várható beáramlását az elemzők persze jól ismerik, mégis sokat mond, hogy semelyik kutatóintézet vagy hazai, külföldi elemző nem számol az előttünk álló években gyors gazdasági növekedéssel.

Ebben lehetne ellentmondásra lelni, ha nem tudnánk, hogy a gazdasági növekedési ütemet nem elsősorban a tőkebeáramlás tartja magasan a gyorsan növekvő országokban, ahol pedig a „természetes növekedési ütem” lassú, mint nálunk, ott sem a tőkeszűke a legfőbb ok. A demográfiai helyzet, a munkavégző képesség, a szakképességi szerkezet és idegennyelvi jártasság, a regionális és infrastrukturális viszonyok, az államháztartás viszonyai és az adóteher, meg még sok egyéb tényező játszik szerepet az uniós pénzen túlmenően.

Sőt az eddigi uniós tapasztalatok szerint inkább ott volt gyors az EU-s pénzek lehívása, a lehetséges keretek kihasználása, ahol gyorsan nőtt a gazdaság egyébként is. Ami nem is meglepő: egy vállalat vagy önkormányzat egyáltalán akkor hajlandó pályázni az uniós forrásokra, ha növekvő piacot, gyarapodó keresletet lát maga előtt, és akkor képes letenni a társfinanszírozás keretében a

szükséges önrészt, ha egyébként is elég jól megy neki. Arra tehát aligha lehet számítani, hogy egyébként lomha gazdasági közegben az EU-s források fognak dinamizálni (arról nem is beszélve, hogy az uniós pénzek relatív gyorsító hatása minden új tagországra kiterjed, tehát velük szemben semmit sem javít az uniós pénzcsapok remélt megnyílása).

A Gyurcsány-kormány ilyen körülmények között folytatja la-
vírozó üzemmódját. A kiigazítás terheit szétterítette a társadalom egészére, de főként a kisebb ellenálló képességű rétegekre: a középosztályra, a még meg sem születettek (hiszen minden adósság a jövő generációt terheli, és a kiigazítás ellenére 2007 és 2009 között tovább folytatódik az állam eladósodása). Szerkezeti reformokról sok szó esik. Reformból viszont kevesebb van. Ahol az állam muszájból megszorított, mint a gázáraknál, ott a társadalom zöme a megszokott stratégiával válaszolt: milliószámba kértek gázárkedvezményt, gyorsan bejelentve a vidéki nagymamát a gázzal fűtött lakásba, hogy az egy főre jutó jövedelmi mutatókat teljesítsék a kedvezmény elnyerésére. Mivel a tél az idén elmaradt, még ez is segített a lakosokon (meg a kormányon).

Hiába vizionálta az ellenzék vezetője télre, vagy legkésőbb tavaszra az elégedetlenség felizzását. A kormány népszerűtlensége tény, de ha az ellenzék nem tud felmutatni egy más irányt, akkor marad az, ami eddig: a kisember igyekszik átvészelni a nehéz éveket, befele fordulva. No de ezt is megírtuk már néhányan, néhány-szor.

K: **BOD PÉTER ÁKOS**

Eszterházy János

EGY ÍTÉLET, MELY A BÍRÁKAT MINŐSÍTI

ny. Még egyszer Eszterházy Jnosról

A magyar történelem justizmordjainak listája igen hosszú. Az 1849-es és az 1956 utáni kivégzettek emlékét (ha nem is mindig nevét) még csak őrzi a nemzeti emlékezet, a nácizmus és a kommunizmus által formálisan perben, de valójában a minden alap nélkül életüktől megfosztottak teljes jegyzéke össze sincs ál-

K: *Ferencsuly Géza*

lítva. Nem is beszélve a haláltáborokba hurcolt, Dunába lőtt, börtönben, hadifogságban, munkatáborban elpusztított honfitársaink százezreiről. Nemzetünk mártírjai közé tartoznak azok is, akiket az utódállamokban ítélték halálra politikai perekben, lényegében magyarságuk, közösségük iránti hűségük okán. Esterházy János, a Csehszlovákiához csatolt magyarok kimagasló politikai vezetője, 1936 és 1938 között az Egyesült Magyar Párt elnöke, nemcsak a szlovákiai magyarság hőse és mártírja, de legnagyobb nemzeti példaképeink között a helye.

A rendszerváltozás előtt csak szűkebb hazájában, a szlovákiai magyarok között tisztelték, őrizték emlékét, itthon szó sem esett róla. 1991 óta viszont minden évben megemlékezünk e nagy egyéniségről, nemcsak itt, ahol budapesti tartózkodásai alatt lakott, de nyitraújlaki szülőfalujában, üdvös politikai működése elsődleges helyszínén, Pozsonyban, első szobránál, Búacson, és halála színhelye, a mirovi börtön temetőjében is. A számos ünnepség során, még inkább a róla megjelent munkákban¹ ugyan már minden lényegest elmondtak, de néhány alapvető tény, üzenetet újra és újra fel kell idéznünk, hogy Esterházy nevét ne lehessen elfeledni, vagy kitörölni a történelemből.

Az egyik legpatinásabb főnemesi családból származott, de a történelmi név és az örökölt (Trianon következtében radikálisan megcsappant) vagyon nála igazán a noblesse oblige, a szolgálat kötelezettségét jelentette. Noha az Esterházyakat a közvélekedés a Habsburgokhoz mindig lojális, aulikus főurak közé sorolja, s ezt hirdeti – ma már az interneten – is a család hercegi ága,² ne feledkezzünk meg Esterházy Antal kuruc tábornagról, aki Rákóczi még a rodostói száműzetésbe is követte. Dédapja, Jeszenák János, Esterházy Gizella férje, a magyar ügy hőse volt 1848-ban, majd mártírja lett 1849. októberben, de Esterházy János apai felmenői is a szabadságharc aktív katonai és politikai résztvevői voltak.

Esterházyt 1932-ben választották meg az Országos Keresztény Szocialista Párt elnökévé. Célját közössége szolgálatában jelölte meg, konkrétan a papíron létező jogok tiszteletben tartásában, a kulturális autonómia megvalósításában. Joggal állapította meg Duray Miklós 1997-ben: „Esterházy János pártpolitikusi pályafutásának egyik legfényesebb fegyverténye annak a felismerése volt, hogy a magyarság jogaiért folytatott küzdelmet nem lehet sikerre vinni akkor, ha a felvidéki magyarság politikailag megosztott és

az akkori két politikai pártja között rivalizálás folyik. Pártelnökként a saját pártja önállóságának feladását hirdette meg és erről igyekezett meggyőzni a Magyar Nemzeti Párttal való egyesülés ellen fellépő tisztségviselőket is a pártjában. Azt hirdette, hogy a pártérdekeket félre kell tenni, és mindennél előbbre valónak kell tekinteni a magyar közösség érdekét. Meggyőző fellépésének eredményeként és a magyar tömegek elvárásának súlya alatt 1936-ban egyesült az Országos Keresztényszocialista Párt és a Magyar Nemzeti Párt. A politikai taktika szempontjából ez volt a felvidéki magyarság legbölcsebb közös lépése a kisebbséggel degradáltságának csaknem nyolcvan esztendeje alatt." Az első bécsi döntés eredményét természetesen ő is örömmel fogadta, de helytelenítette, hogy az azt megelőző komáromi tárgyalásokon – Imrédy miniszterelnök utasítására – a magyar küldöttség nem mutatott kellő türelmet és tapintatot, amivel külső közbelépés nélkül is kedvező, de a szlovákok által is elfogadott eredményt lehetett volna elérni. Néhány Magyarországnak ítélt, de szlovák többségű településről történő önkéntes lemondást is javasolt – hiába. Nagy feltűnést azonban az a döntése váltott ki, hogy ő maga a magyar Országgyűlésbe történő bevonulás helyett a Szlovákiában maradt magyarok sorsában osztozva folytatta jog- és érdekvédő harcát. A szélsőséges szlovák nacionalizmus nyílt diszkriminációval sújtotta a mintegy 80 ezres, ott maradt magyarságot, kivált a Hitler kegyéből 1939. márciusban létrejött önálló szlovák állam létrejötte után, ennek ellenére Esterházy fokozatosan eredményeket ért el. A magyarlakta helységeken Magyar Házak jöttek létre, ezekben pártiroda, kultúregyleti helyiség, díszterem, színház- és moziterem kapott helyet. Volt bennük tornaterem, a szegények számára melegedő, gyermekszobák, kávéház és vendéglő, könyvkereskedés, valamint háziipari üzlethelyiség is. A magyar közösség megmaradását, nemzeti tudatának továbbörökítését ezekkel az eszközökkel lehet eredményesen szolgálni – ezt a megszívleendő módszert, a Rákóczi Szövetség is igyekszik megvalósítani.

Esterházyra nem lehet politikai címkéket ragasztani: jobboldali vagy baloldali, konzervatív vagy liberális-e. Egyetlen jogos címkéje van: humanista keresztény magyar volt. Kereszténysége a szeretetet, a szociális felelősséget, a gyöngéket és üldözöttek védelmét jelentette. Ezen az alapon volt a nácizmus ellenfele, az üldözött zsidók védelmezője – mindenekelőtt nevezetes 1942-es, a szlovákiai

zsidók deportálását a parlamentben egyedül elutasító szavazatával. „Mint az itteni magyarság képviselője [...] kérem tudomásul venni, hogy azért nem szavazok a javaslat mellett, hanem ellene, mert mint magyar és keresztény és mint katolikus a javaslatot istentelennek és embertelennek tartom.”³ Tiltakozása összecsengett Márton Áron, az erdélyi magyarság erkölcsi vezére 1944-es, a magyarországi zsidóság deportálását élesen elítélő szavaival. Esterháznak kulcsszerepe volt abban is, hogy a szlovákiai zsidóság közel fele Magyarországra, egy részük a későbbiekben Palesztinába menekülhetett.⁴ Együttműködött a magyarországi menekültügyet irányító id. Antall Józseffel és felettesével, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel.⁵

Ez az erkölcsileg és politikailag egyaránt példamutató politikus mindig a nehezebb feladatot választotta, nem egyéni boldogulását, biztonságát kereste. Miként 1938-ban az áttelepülés, 1945-ben a külföldre menekülés helyett otthon maradt, népe sorsában osztozott. Az újra berendezkedő csehszlovák hatóságok – mint ismeretes – a magyar lakosságot kollektíven bűnösnek nyilvánították, és programba vették kitelepítését. 1945. április 20-án ezért Esterházy felkereste Gustáv Husák belügyi megbízottat, hogy érvekkel szálljon szembe a kollektív vádakkal. A később az államelnökségig emelkedő kommunista politikus letartóztatta, majd átadta a szovjet katonai hatóságoknak, akik képtelen vádak alapján tízevi munkatáborra ítélték. Kálváriája – a gulágon szerzett tuberkulózis, Csehszlovákiának történő kiadatása, halálra ítélése, majd az ítélet életfogytiglani börtönre változtatása – a kort és annak felelős vezetőit minősíti. A szenvedések vállalásához Esterháznak Krisztus-hite adott erőt. Rabtársai – szlovákok, oroszok, köztük Szolzenyicin – tanúsítják, hogy a megpróbáltatások során, a gulágon és a csehszlovák börtönökben szentekhez méltóan viselkedett, ő vigasztalta, erősítette rabtársait.

*

Esterházy az 1945 utáni legkorszerűbb európai politikai irányzat – a kereszténydemokrácia, a szociális piacgazdaság – korai képviselője volt. Egyetértett a nagybirtok rovására megvalósuló földreform gondolatával, kijelentette, hogy ugyan a csehszlovák földreform 5 ezer holdjából csak 250 hold szántót és 600 hold erdőt hagyott meg számára, de ő ennél nagyobb áldozatra is készen áll,

ha erre lesz szükség. A magyar arisztokrata társadalom fölzúdulása ellenében Kodolányi János köszönte meg a *Magyar Nemzet* hasábjain a jól érthető üzenetet. „Emlékezzünk csak, Móricz Zsigmond azt írta annak idején, hogy a csehszlovákiai magyar ifjúság mélyebben magyar, mint a magyarországi, őszintebben nézi és vallja az életet, bátrabban vállalja, következetesebben szolgálja. És most íme Esterházy János gróf tanítja ki nagybirtokos osztályunkat áldozathozatalból, sorsvállalásból, hitből, korszerűségéből. Ő, aki ottmaradt a kis töredék-magyarág élén, egy sorsban velem, primus inter pares.”⁶ A kisebbségvédelem területén is a legésszerűbb, megméltányosabb elveket képviselte. Napjainkban előtérbe került az a felismerés, hogy a nemzeti kisebbségek ügye nemcsak emberjogi, de biztonsági kérdés is. Esterházy közel hetven évvel ezelőtt fogalmazta ezt meg: „Az igazságos nemzetiségi politika sokkal nagyobb biztonsági koefficiens, mint sok-sok írott törvény ... biztosabb minden Maginot-vonalnál, mert semmi sem erősít meg egy államot jobban, midőn abban nemcsak a többségi, de a kisebbségi állampolgárok is teljes mértékben otthon érzik magukat.”

Programjából sajnos ugyancsak nagyon időszerű – mert nem valósult meg – a magyar–szlovák kiegyezés. Ő állandó hirdetője volt a két nemzet sorsközösségének, e két nép barátságáért küzdött egész életében. Erről tanúskodik 1938-ban, az első bécsi döntést követően elhangzott karácsonyi szózata is: „Mi a szlovák népet... mindenkor testvérünknek tekintettük, és fogjuk tekinteni a jövőben is... Az ezeréves sorsközösség az Úristen műve volt és ezt a sorsközösséget emberi erő szét nem bonthatja.” Erről szól Alice leánya is: „Esterházy János minden írásában és beszédében a szlovák–magyar megértést hangsúlyozta, a közös gyökereket a közös földben. Kassa visszacsatolásakor azt kérte Horthytól, hogy adják meg a szlovákoknak, akik Magyarországhoz kerültek, ugyanazon jogokat, mint amit ő kér a vele együtt Szlovákiában maradó magyaroknak. Tehát első szavai az új helyzetben a szlovákok érdekében hangzottak el! Számtalanszor lépett közbe a magyarországi szlovákokért, így 700 [szlovák nemzetiségű] MÁV-vasutasnak, akiket munkájukból elbocsátottak, ő szerezte vissza állását. A *Slovenska Jednotát*, az első magyarországi szlovák nyelvű újságot ő segítette megalapítani.”⁷

Esterházy politikusi megnyilvánulásaiban a magyar kisebbség és az összmagyarság érdekei melletti kiállásával párhuzamosan

mindig szót emelt a szlovák nép jogai, autonómiája mellett. Nem osztotta viszont a szlovák nacionalisták csehellenességét, a tisztességes, humanista, demokratikus meggyőződésű csehekkel szót tudott érteni, azok is nagyra becsülték. Mivel anyai ágon lengyel származású volt, beszélt nyelvüket, kiváló személyi kapcsolatokat ápolta a lengyel politikusokkal is. Így bizony állíthatjuk, hogy Esterházy a rendszerváltozás után Antall József által kezdeményezett visegrádi együttműködésnek is az előfutára volt.

Esterházy legnagyobb történelmi személyiségeink közé tartozik, de nincs a helyén még a magyar tudatban sem, még kevésbé szülőföldje, a mai Szlovákia, a szlovákság tudatában sem. Nem nyugodhatunk mindaddig, amíg ez meg nem történik. *Rehabilitációja nélkül nincs szlovák–magyar kiegyezés, megbékélés, őszinte szövetség.* Akik e két szomszéd nép jó viszonyának hívei – s magyar oldalról ki nem az? – azoknak kötelességük rendületlenül küzdeni ezért!

A rendszerváltozástól ezt a rehabilitálást is joggal elvártuk. Miért maradt el? A Rákóczi Szövetség, a rendszerváltozás kormányai, elsősorban az Antall- és az Orbán-kormány, a szlovákiai magyar politikusok és néhány szlovák politikus (jelesül a korábbi házelnök Miklosko), több tudós kiállt ezért. A magyar történészek – köztük baloldali háttérűek, köztük a nácizmus által üldözött is – 1992-ben, majd 1993-ban alapos érvekkel cáfolták meg az 1947-es per rágalmaid, illetve az 1990 után felelevenített félrevezető, hazug állításokat. Meggyőződésem, hogy az elfogultság és a rosszindulat fő oka, hogy Esterházy és vele együtt az egész szlovákiai magyarság a szlovák nacionalisták számára továbbra is a szükséges bűnbakot személyesíti meg. A magyarokat vádolták és vádolják ma is az I. bécsi döntésért – ami rossz időben és formában, de a példátlanul igazságtalan Trianon jóvátétele volt –, és magáért Csehszlovákia 1939-es felbomlásáért, ami Hitler mellett Tiso és társai, az akkori szlovák nemzetgyűlés felelőssége volt, s egyáltalában nem a magyaroké. 1947-ben „bűnnek” kiáltották ki azt, hogy Esterházy támogatta a szlovákok autonómiáját, önrendelkezését, azt ami 1993-ban megvalósult. Beneš és társai szemében ez bűn volt, de a mai Szlovákia szemében ennek érdemnek kellene lennie! Talán dédapját, az 1848-as sikertelen, a nép nagy többsége által nem támogatott szlovák felkelést eredményesen leszerelő Jeszenákot akarja megbosszulni a szlovák nacionalizmus?

Esterházy rehabilitálása Szlovákia ügye, kötelessége, elsősorban a szlovák tudományosság és politika felelőssége! Ezt a szlovákiai magyarok, pártjuk, sajtójuk, közvéleményük 1989 óta következetesen próbálja előmozdítani – de egyelőre hiába. Találón mondta Bárdos Gyula, a szlovákiai MKP frakcióvezetője, a Pro Probitate – Helytállásért Díj 11. átadása alkalmából:

„Mi mással lehetne magyarázni, mint szellemi romlással, hogy Esterházy János leszármazottai és mi, szlovákiai magyarok mindhiába várunk rövid, 88 éves történelmünk legnagyobb politikusanak jogi és történelmi rehabilitációjára. Hisszük azonban, hogy eljön az idő, amikor megtisztulnak az elmék s igazságot engednek szolgáltatni a tényeknek. Hisszük, és nap nap után teszünk azért, hogy kiderüljön az igazság, hogy a jogtalanul meghurcolt ember méltányosságot nyerjen.”

De a magyar külpolitikának is megkerülhetetlen feladata ennek szorgalmazása! Én miniszterként ezt tettem is, nagy mulasztás volt, hogy 1995-ben utódaim a kétoldalú szerződés tárgyalásakor elmulasztottak ehhez ragaszkodni. Erre is alkalmas a visegrádi keret: Havel elnök kancellárjaként 1991-ben Karl Schwarzenberg támogatta Esterházy rehabilitációját. Most ő Csehország külügyminisztere, elvárhatjuk tőle a következetességet. Nem hinném, hogy a mai lengyel kormány ebben ne volna partner. Kötelessége lenne ezt az ügyet felkarolni az Európai Parlamentnek is. Ott elsősorban az Európai Néppártra számíthatunk, amelyben erős a magyar jelenlét.

Joggal mondta 2001-ben, az eddigi legnagyobb szabású Esterházy-ünnepségen Németh Zsolt, a magyar Országgyűlés külügyi bizottságának akkori és mostani elnöke a Parlament Kongresszusi Termében: „Bízunk abban, amihez Esterházy is ragaszkodott, hogy a kisebbségi jogvédelem és a szomszédokkal való megbékélés szándéka nem ellentmondás, hanem egymást erősítik.”

A Római Szerződésbe, az Európai Unió születésének 50. évfordulójára készülõ dokumentumba sajnos nem sikerült bevinni a kisebbségvédelem ügyét, azt, amit 1945 után Európa bűnösen elhanyagolt, de amit 1990-ben a Koppenhágai Ajánlásokkal, majd az 1993-as uniós felvételi kritériumokkal előtérbe helyezett. Az európai uniót hatalmas felelősség terheli, hiszen – ahogy Esterházy már idézett szavaiban is rámutatott – ez az európai biztonság egyik kulcsa.

Esterházy élete és halála arra is figyelmeztet, hogy meg kell újulnia a magyar politikának: abban az egyéni és a pártérdek, az anyagi gyarapodás helyett a közérdek, az önzetlenség, a szolidaritás, a közösségért vállalt áldozat szellemének kellene eluralkodnia. A hamis sztárok helyett Esterházy legyen a példakép. Vesse szívébe élete üzenetét minden magyar politikus, minden európai polgár!

J. JESZENSZKY GÉZA

Jegyzetek

¹ Az Egyesült Államokban élő Szent-Ivány Gábor: *Count János Esterházy* (1990) volt az úttörő, megelőzve a testvér 1948-ban megírt, majd nem sokkal halála előtt, 1964-ben kiegészített visszaemlékezése, Esterházy Lujza: *Szívek az ár ellen* (Püski, 1991) megjelenését. Azt ezt követően napvilágot látott számos visszaemlékezés és tanulmány feldolgozásával készült el a minden fontos részletre kiterjedő monográfia, Molnár Imre: *Esterházy János* (Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1997).

² „Az Esterházy család nemcsak a török vész ideje alatt állt a Habsburgok oldalán. Különböző háborúkban vettek részt [...] mindig személyesen a császári ház érdekeit képviselve. Még az 1848-as forradalom évében is hű maradt az Esterházy család a Habsburg-házhoz: III. Pál Antal herceg, aki Magyarország első parlamenti kormányában miniszterként tevékenykedett, azonnal visszalépett, amikor Kossuth Lajos Habsburg-ellenes lázadást szított.”

³ Molnár, i. m. 184.

⁴ Uo. 186–192.

⁵ Malfatti-Esterházy Alice visszaemlékezése. Esterházy Emlékfüzet. Budapest, Rákóczi Szövetség, 2006. 55–56.

⁶ Molnár, i. m. 87. l. Vö. *Magyar Nemzet*, 1938. szeptember 12. 6.

⁷ Esterházy Emlékfüzet, 57.

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), bi-monthly, Vol. XV., Nos. 5-6., June 2007, Budapest.

Editor-in-Chief: GYULA KODOLÁNYI. Publisher: GYÖRGY GRANASZTÓI. Published by Magyar Szemle Foundation.

The Bond That Liberates – Or the Man With Qualities. Editor's Note by GÁSPÁR GRÓH on history as present, on memory as liberation.

BÁLINT SÁROSI, musicologist, Member of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest. *Kodály, 2007.* A commemoration and assessment, on his 125th birthday at the Academy, of Zoltán Kodály, his qualities that time has confirmed, and new traits in his character and work that time has brought to the foreground.

FERENC KULIN, Former Chairman of the Cultural Committee of Parliament, Dean of Humanities, Károli Gáspár Calvinist University, Budapest. *He Will Tell You Who You Were? The „One Sentence” and Its Story. Part III.* A re-tracing of the intellectual development of Gyula Illyés from his early sympathy to Communism to his gradual alienation in the Thirties, and complete disgust after 1945, which lead him to write the famous „One Sentence for Tyranny” in 1950, to be published in November 1956 as the poem of the Hungarian Revolution.

PÉTER KOVÁCS, Professor of International Law, Member of the Hungarian Constitutional Court, Miskolc. *The American Legation in Budapest and the Revolution of 1956.* Interviews with diplomats and staff of the American Embassy in Budapest during the Revolution – their testimonials to the events, their deep human and political sympathies with the Revolution, and their feeling of helplessness as Washington was failing to make the appropriate diplomatic steps on the world stage.

BÉLA KÁDÁR, Member of the Board of Governors, Hungarian National Bank, Former Minister of Foreign Trade Relations, Budapest. *State and State Administration.* At a time when the Gyurcsány

government has been advertising the most radical reduction of the functions of the Hungarian state, a historical survey of the role of the state in macroeconomics and in other spheres is proposed here, from such extreme liberal or neo-con models to the Keynesian and statist. The essay argues that only a well-trained and extensive public service is able to co-ordinate intelligently and efficiently Hungary's participation in European Union projects.

TAMÁS SÁLYI, historian, Budapest. *The Major Governments and the European Union*. An examination of the thinking and policies of the Conservative British governments of John Major in the 1990's about the European Union, the EMU and other issues.

GYÖRGY HAAS, journalist, historian, Vienna. *Struggle for Saving the Upper Tisza Region*.

In 1945, in the wake of occupying Soviet troops the beginnings of a Soviet administration emerged in the Upper Tisza Region, with the obvious intention of ceding the area to the Ukraine. After reports to Prime Minister Ferenc Nagy from the noted journalist Tibor Tollas, the Hungarian government protested with success at the Allied Control Committee in Budapest.

MIKLÓS MIHÁLY NAGY, military historian, Zrínyi National Defense University, Budapest. *General Bottyán*. A sketch of the career of János Bottyán, popularly called Bottyán the Blind, general of Prince Ferenc Rákóczi II's army during the War of Independence against Austria in 1702-1711.

JÁNOS SZÁVAI, literary historian, Former Ambassador to France. *Piles of Corpses on the Way of Progress*. Re-reading Nikolay Berdyayev, the Russian thinker exiled by Lenin's regime, the author ponders the meaning and perspectives of „progress”, that magic word of the French Revolution and Communism. Progress is only achieved through adding the spiritual dimension to our lives, as Berdyayev argued.

ALADÁR LÁSZLÓFFY, writer, Kolozsvár (Cluj, Romania), and Budapest. *The „Goodest” Good Friday*. A poet's masterly evocation of memories of childhood in a brief essay.

1% *Metaphysics*. „The Hungarian Soul”. György Szabados has selected a passage from Sándor Karácsony's classic *The Hungarian Turn of Mind*.

Books and Events

GÁSPÁR GRÓH. *Bartók's Life in Pictures*. Critical notes on the re-issue of Ferenc Bónis' classic book on the 125th birthday of the composer (*Élet- képek*, Balassi Kiadó, Budapest, 2006).

TAMÁS MOHAY. *Marosszék County, Aranyosszék County*. A new book in the series of ethnographical monographs on the Székely region in the 1970's, written by Balázs Sepsiszéki Nagy, is being reviewed in detail. (*Székelyföld falvai 20. a század végén. Marosszék, Aranyosszék*. Nap Kiadó, Budapest, 2007).

ISTVÁN CSICSERY-RÓNAY. *Mihály Zichy, a Vatican Figure*. Mihály Zichy (1827-1906) was a genius of draftsmanship whose talent appeared in childhood. He was to become a grand master of historical painting, whom patronage landed in the Court of the Russian Czars. Zichy was an advocate of European peace, frightened by the spectre of an imminent great European war. The present issue of *Magyar Szemle* is illustrated by his work.

PÉTER PÁSZTOR. *Wound Struck by the Infinite*. An intellectual and political profile of the Archbishop of Canterbury, Rowan Williams, the most articulate and sensitive thinker in that post since a long time.

ZOLTÁN FÁY. *Á propos Péter Erdő's Election to the Hungarian Academy of Sciences*. On the election of Hungary's Roman Catholic Archbishop, Cardinal Péter Erdő to membership in the Academy in his quality of a legal scholar, our columnist on religious affairs looks back at the Academy's historical relationship with the churches, most notably the unrepaired event in 1949 when theologians – along with artists and writers – were expelled under the pressure of the Communist government.

KLÁRA TÓTH. *A Year – A Life*. A new feature length documentary by Dezső Zsigmond, *They are Living Their Lives (Élik az életüket)*, tracks the life of a Hungarian family in the Carpathian Region (Ukraine) in the course of an entire year, their struggle for physical survival, in which the hard decision to emigrate to Hungary lurks in the background of every move.

MIHÁLY KUBINSZKY. *Concert Hall in Doborján*. Doborján is the village in Western Hungary – now in the Burgenland region of Austria – where Ferenc Liszt was born. To the one-time mansion of the family, now a museum, a concert hall has been added recently – a

remarkable architectural work, analyzed here by our architectural columnist.

JÁNOS BRENNER. *Public Sentiment and Public Collections*. Last year's football World Cup and new exhibitions in Berlin have modified old commonplaces about the character of Germans, in both the visitors' perception and their own.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *One Year of Crisis Governing*. The balance of the first year of the Gyurcsány government offers an obvious picture of dissolution and administrative breakdown – in this situation it is high time the opposition, led by Viktor Orbán, reveal an alternative strategy for the country, and not just watch the government's credibility go from bad to worse.

PÉTER ÁKOS BOD. *On the First Anniversary of the Government*. In an overview of his past judgements of the Gyurcsány government, the former Chairman of the Hungarian National Bank sadly records the truth of his forecast, that real trouble will come to the country when Ferenc Gyurcsány begins to govern in earnest, not just talk.

GÉZA JESZENSZKY. *János Esterházy, 1901–1957*. On the Anniversary of the Hungarian aristocrat who stood for democracy and humanism in the Slovakian Parliament during World War II, and was deported to the Soviet Gulag afterwards – the fate of brave and honest politicians in the region.

The present issue of Magyar Szemle is illustrated by work of Mihály Zichy.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanácskezelője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006).

BRENNER JÁNOS (1954, Budapest): okleveles építészmérnök, építésügyi asszesszor, PhD; építésügyi igazgató a Német Szövetségi Közlekedési, Építés- és Lakásügyi Minisztériumban.

CSICSERY-RÓNAY ISTVÁN (1917, Budapest): író, publicista, kiadó. 1943–47 a Teleki Pál Munkaközösség ügyvezető alelnöke, 1945–47-től a FKGP Külügyi Osztályának vezetője, összeesküvés vádjával nyolc hónapra letartóztatják. 1947-től Ausztriában, majd Franciaországban, 1949–90-ig az USA-ban él. 1954-től a washingtoni Occidental Press Könyvkiadó tulajdonosa. 1990-ben hazatelepült. Pulitzer-émlékdíj (1993), Nagy Imre-émlékplakett (1944). F. m.: *Russian Cultural Penetration in Hungary* (1950), *The First Book of Hungary* (1967), *Saláta Kálmán* (dok. dráma, 1984), *Emigrációban* (cikkek, 1988).

FÁY ZOLTÁN (1966-ban) könyvtáros, publicista. Az ELTE-n és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. *A Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (In memoriam, válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Magyar Néző, válogatás és szerkesztés, 2004),

Cs. Szabó László: *A kis népek hivatása*. (Előszó, válogató szerkesztés), 2005, *Nézni a láthatatlant* (Kisesszé, 2005), *Határ.Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006).

HAAS GYÖRGY (1933, Budapest): 1965-től Bécsben élt emigrációban. Közíróként nyugaton megjelenő folyóiratokban publikált és a Szabad Európa Rádió tudósítója volt. 1990-től a FKGP külpolitikai tanácsadója. 1990 után Magyarországon megjelent könyvei: *Európáért – Beszélgetéseim dr. Habsburg Ottóval* (Tevan Kiadó, 1992); *Egy élet a demokráciáért* (Tevan Kiadó, 1996); *A második Trianon* (Tevan Kiadó, 1995), *Diktatúrák árnyékában*. Tildy Zoltán élete (2000). *A szabadság tábornoka*. Bartha Albert élete (2002).

JESZENSZKY GÉZA (1941): történész. 1976-tól a közgazdasági egyetem nemzetközi kapcsolatok tanszékének tanára, 1984–87-ben Santa Barbarában (USA) vendégprofesszor, 1990–1994-ig külügyminiszter, 1998 szeptemberétől 2002 nyaráig washingtoni nagykövet. F.m.: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918* Magyar Szemle Könyvek (1986).

KÁDÁR BÉLA (Pécs, 1934) akadémikus, egyetemi tanár. 1990–94 között az Antall- illetve a Boross-kormány külgazdasági minisztere, az 1991-es magyar–EU társulási tárgyalások irányítója. 1998–2002-ben hazánk OECD-hez delegált nagykövete (Párizs). Nyolc könyv, 450 tanulmány szerzője, a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke.

KOVÁCS PÉTER (1959): nemzetközi jogász (1983, JATE), francia posztgraduális egyetemi diploma (1985, Nancy, Centre Européen Universitaire). PhD 1987, Miskolci Egyetem, Dr Habil (1997 Miskolci Egyetem). Egyetemi tanár (1998). Alkotmánybíró (2005 óta). Nemzetközi jogász, nemzetközi közjogi tankönyvek szerzője. Kb. 70 tanulmánya jelent meg külföldön, emberi jogi, kisebbségvédelmi, hadijogi, nemzetközi jogtörténeti kérdésekről. A francia nemzetközi jogi tudományos társaság (Société Française pour le Droit International) tagja. Pro Minoritate díj 2003, Diaszpóra Alapítvány, Románia. Vendégprofesszor Franciaországi egyetemeken: 2000 Montpellier, 2002 Paris XI, 2003 Paris II és Nantes, Fulbright ösztöndíjjal vendégprofesszor az USA-ban, (Denver).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. 1992: Ybl-díj, 1996: a Soproni Egyetem Prof. emeritus címe, 2003: Széchenyi-díj.

KULIN FERENC (1943, Pomáz): irodalomtörténész, politikus. 1975–80 a Mozgó Világ munkatársa, 1981–83 főszerkesztője. 1990–1998 között országgyűlési képviselő (MDF, MDNP). F. m.: *Hódíthatatlan szellem* (1982), *Közelítések a reformkorhoz* (1986), *A bukásunk lesz a vesztetek* (1987), *A tét* (1994), *Középkedés* (1998), *Kölcsey Ferenc* (2000), *A XIX. század költői* (Magyar Remekírók 2000).

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937, Torda): költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a Helikon) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kosuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg verses- és esszékötetei, novellagyűjteményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiák* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000), *Átkopogások* (vál. Versek, 2002), *Gyarló és kalapács* (esszék, 2004).

MOHAY TAMÁS (Bp., 1959) etnográfus, a néprajztudomány kandidátusa. Az ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék tanára. Kutatási területe: paraszti életmód és gazdálkodás a 20. század első felében. Jankó János-díj, 1993.

NAGY, ERNEST A., nyugalmazott amerikai diplomata, 1952–1956 között a budapesti amerikai követség munkatársa.

NAGY MIKLÓS MIHÁLY (1961, Budapest): a hadtörténeti tudományok kandidátusa, katonai szakíró. A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem oktatója.

PÁSZTOR PÉTER (1960) szabadúszó fordító, tanított az egri tanárképző és a piliscsabai egyetem angol tanszékén.

ROGERS, JORDAN THOMAS, nyugalmazott amerikai diplomata, 1953–1957 között a budapesti amerikai követség munkatársa.

SÁLYI TAMÁS (1955, Budapest): az ELTE BTK történelem–angol szakán végzett 1980-ban. Jelenleg szellemi szabadfoglalkozású, PhD keretében a Thatcher-korszakkal foglalkozott.

SÁVAI JÁNOS (1940, Budapest): irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár az ELTÉ-n és a Sorbonne-on, párizsi nagykövet (1990–1994). F. M.: *Saint-Exupéry* (1970), *Roger Martin du Gard világa* (1977), *Az önéletrás* (1978), *Zsendül-e a fügefafa ága?* (1984), *André Malraux* (1985), *Nagy francia regények* (1989), *Magyar Larousse I–III.* (főszerk., 1991–94), *La Hongrie* (1966), *Írástudók és proféták* (2002).

Látókör kérdése ▶ **Heti Válasz**

Bollywood - indiai mézeshetek

Devdas Devdas ♡ Omkara Omkara ♡ Hazaaron Khwashein Aisi
- Szerelm viharos időkben ♡ Sheen Kashmir lelke ♡ Run! Fuss!

Június 24-től

vasárnap

esténként a Duna Televízió műsorán

DUNA

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel./fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
ABINÉRI Ottó
AbiPrint Bt.

Nyomdai munkálatok
PRESS + PRINT Kft.
Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj:
egy évre 2880 Ft, fél évre 1440 Ft
Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:
OTP 11707024-20332033
vagy levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt
egy évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍJTÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi Dezső tér; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körüti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky út. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); MAGISZTER KÖNYVESBOLT (V., Városház u. 1.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); GONDOLAT KIADÓI KÖR KÖNYVESBOLT (V. Károlyi M. u. 16.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Bródy Sándor u. 46., a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

A black and white photograph of a person in a boat on a river, with a bridge in the background. The image is somewhat dark and grainy, with a vertical line down the center.

Herczegh Géza-Tersztyánszkyné Vasadi Éva-Zlinszky János

Észrevételek
az úgynevezett
Gönczöl-munkacsoport
jelentésének
megállapításairól

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Ára: 1500 Ft

A magyarságról világosan megfogalmazta, amit józan észszel mindenkinek tudnia illik: „...amint műveltnek nem lehet születni, úgy magyarnak se! Mindenki annyira művelt és magyar, amennyire meg tudta szerezni. Csak szerzett műveltség van, szerzett magyarság.” (1989. 38.) Hazaszereztétét ugyanúgy legintimebb dolgai közé sorolta, mint valóságosságát, amiről alig értesült a világ. Mélyen megvetette a lármás, törtető, fennhéjázó magyarkodást. „Mintha a magyarság nem éppen a kiváló magyarok közös rokonvonásainak összessége lenne...”

Lefokozzuk őt, ha tudósként csak népzenekutatónak tekintjük. Hiszen a kultúra minden ága érdekelte, zenében pedig egyebek mellett a zenetörténetet is mindenkinél jobban ismerte. Az ő történelemismeretének és kivételes zenei stílusérzékének köszönhető, hogy kezdeményére és irányításával, az írásos dokumentumok töredékessége ellenére is sikerült zenetörténetünknek számos homályos pontját az élő népzeneből megvilágítani. Zeneszerzőként is biztos kézzel ragadta meg azokat a népzenei elemeket, melyek segítségével történeti tárgyú kompozíciói hitelesen elevenítik meg a múltat.

SÁROSI BÁLINT

